ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

اوزبیکستان ادبیاتی و صنعتی

МУСТАҚИЛ ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

1992 ЙИЛ, 3 ИЮЛ, № 27 (3186) ЖУМА

МУСТАҚИЛЛИК ЗАМИНИ ТОТУВЛИК ВА ФАОЛЛИКДАДИР

Кеча Тошкентда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўнинчи сессияси ўз ишини бошлади. Биринчи иш кунида президент Ислом Каримов ноиблар ҳузурида республика мустақиллигини мустаҳкамлаш, иқтисодиётни барқарорлаштириш ва ижтимоий-маънавий ҳаётнинг бошқа долзарб масалалари хусусида нутқ сўзлади.

●

Бизнинг олдимизда йигирма бир миллион нафар катта бир халқни боқиш вазифаси кўндаланг бўлиб турарди. Айниқса пул-валюта топиш масаласи жуда катта муаммога айланди.

Ғоят мушкул шароитда ана шундай муаммоларни ечишга тўғри келди ва халқимизни, иқтисодимизни таъминлаш масаласида жуда катта хавф туғилди.

Бугун бизлар ишнинг маромини тушуниб, кам бўлса-да, тажриба орттирдик, режаларни аниқлаштириб олдик. Узлуксиз таъминот масаласи ҳал этилди. Энди 1992 йилнинг иккинчи ярми, 1993 ва кейинги йиллар таъминоти тартибга келди ва бизлар бу ҳақда бемалол ахборот беришимиз мумкин.

Дунёга келган чақалоқ аввал эмаклаб, кейин тетапоя бўлади. Вазият шундай келдики, **мустақил Ўзбекистон** туғилган куниёқ оёққа туришга, ўзи юришга мажбур бўлди.

●

Қарз олиш осон, лекин уни бир кун келиб тўлаш ҳам керак. Биз фақатгина бугунги кунни эмас, балки эртамизни, келажак авлодларни ҳам ўйлашимиз керак. Бугун биз хато қилиб қўйсак, фарзандларимиз келажакда яна қоқилиб қолишини ҳисобга олмасак, бу — катта гуноҳ бўлади.

Озодлигимизни, иқтисодий мустақиллигимизни йўқотмасдан, ким билан, қайси давлат билан муносабат ўрнатмайлик, халқимизнинг иззатини жойига қўядиган, унинг тенглигини таъминлайдиган йўлни танлашимиз керак бўлади. Шу билан бир қаторда мудофаа, ҳарбий хизмат масалаларини ҳам ҳал этиш зарурлигини ҳаммамиз яхши тушунамиз.

●

Мен Президент сифатида бир нарсадан ғоят мамнунман. Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки кунидан бошлаб, ўз қадр-қимматини асрай билди. Биз айрим давлатларга ўхшаб садақага қўл чўзиб турганимиз йўқ.

Биз ўзимизни тенг тутдик ва биз билан тенг туриб гаплашишни талаб қилдик. Ўзимиз учрашган барча сиёсатчиларга ва ишбилармонларга очиқ-ойдин қилиб айтдик: **«Ўзбекистоннинг келажаги порлоқ, Ўзбекистоннинг бойликлари беҳисоб, Ўзбекистоннинг одамлари меҳнатсевар, Ўзбекистон билан ҳалол ҳамкорлик қилган инсонлар асло доғда қолмайдилар!»**

●

Миллий хавфсизлик ҳақида. Биз бу махсус ташкилотни қайтадан туздик. Сон жиҳатидан жуда оз, лекин мустаҳкам миллий хавфсизлик бошқармаси яратилди. Унинг асосий вазифаси — давлат тузумини ҳимоя қилиш, разведка ва контрразведка.

Бир нарсани яхши англаб олайлик, азиз ватандошлар. Мустақил Ўзбекистон ўз истиқлолини, ўз озодлигини ҳимоя қилиш, турли қўпорувчи ҳаракатларга муносиб зарба бериш, минтақага қурол ва аслаҳаларни киритишга йўл қўймасликка — ҳаммасига қурбимиз ва қудратимиз етарли бўлиши зарур. Хавфсизлик хизматининг яна бир вазифаси — турли мафия гуруҳларига қарши кураш. Кейинги пайтларда, миллий хавфсизлик хизмати эски КГБдан бошқа нарса эмас, деган бўҳтон гаплар тарқалиб қолди. Бунга ҳеч ажабланмаслик керак. Бу гапларни ўзидан хавфи бўлган мафия гуруҳлари ўйлаб топган. Қўрққан олдин мушт кўтарар, деган нақлни эслаш кифоя.

Янги махсус ташкилотнинг вазифасини яна бир марта таъкидлаб айтаман: **миллий хавфсизлик.** Давлат бу ташкилот ёрдами билан ўзини ҳимоя этади.

Хавфсизлик бошқармаси зиммасига иқтисодий вазифалар ҳам юклатилади. Нотайин чет эл компаниялари билан тил бириктириш, улардан пора олиш ва халқнинг пешона тери билан топилган бойликларини чет элга арзон-гаровга сотиш деган гаплар энди кетмайди.

●

Республикамизда ижтимоий-сиёсий аҳвол анча барқарор бўлиб турибди. Бу — ҳаммамизнинг бахтимиз, ютуғимиз. Республикада тинчлик ва осойишталикни қарор топтиришда соғлом оппозициянинг, фуқаролар тотувлиги давлат мустақиллигининг асосий гарови эканини яхши англайдиган партия ва халқ ҳаракатларининг ҳиссалари буюкдир.

Қийинчиликлар ва камчиликлар жуда кўп. Буни биз, республика раҳбарияти жуда яхши биламиз.

Иқтисодий танглик даврида низо чиқариш жуда осон. Гугурт чақилса бас — ҳўлу қуруқ баравар ёниб кетиши мумкин. Мен бу гапни илгари ҳам кўп марта айтганман, лекин бугун, бошқа қўшниларимизнинг аҳволини кўриб, яна бир марта такрорлашга мажбурман.

И. Каримов нутқидан

МУҲАРРИРГА мактублар

Бугун мустақиллик йўлига қадам қўйган юртимизда изланишлар жараёни давом этмоқда, қадриятларни билиш, тарихни холислик билан акс эттириш, келажакни англашга интилиш кучаймоқда. Бу изланишлар жараёнида замондошларимиз олдида ҳар хил муаммолар, кутилмаган саволлар, турли масалалар пайдо бўлиши табиий. Улар бу муаммоларни ҳал этиш манбаи деб жамиятимиз, ижтимоий тараққиёт, иқтисодий ривожланиш омилларини биладилар ва бу борада ўз фикрларини баён қилмоқдалар.

Қуйида газетхонларнинг редакциямизга йўллаган ана шундай мактубларидан айримларини эътиборингизга ҳавола қиламиз.

●

Яқинда «Аргументы и факты» ҳафталигида Россиянинг қишлоқларидан биридан йўлланган бир мактубни ўқиб қолдим. Унда бир деҳқон «аввал бир ярим гектарлик ерим бор эди, энди унинг ёнига яна икки гектар ер қўшиб олдим, бироқ унга қандай экинларни экишни билмаяпман. Шу сабабли помидор, картошка, пиёз экиш, мевали дарахтлар ўтқазиш тўғрисида маълумотлар берсангизлар», деб ёзибди. Газета ҳам, мана, бир неча ҳафтадирки, рус деҳқонларига экиш тўғрисида маслаҳатлар бермоқда. Лекин мени бир нарса ажаблантиради. Хўш, бу деҳқон шу пайтгача ўша мавжуд бир ярим гектар ерига нима экиб келдийкин? У бирор нарсани экиш-тикишни билмаса, кимнинг ҳисобига яшадийкин?

Л. ХУДОЁРОВ

Фарғона

●

Кейинги пайтларда бозор иқтисоди хусусида кўп гапирилмоқда. Уни эшитган сайин одамларнинг лабига учуқ тошадиган бўлиб қолмоқда. Чунки бу ибораддан кейин нархнинг ошиши хусусида гаплар пайдо бўлади. Нега шундай? Бозор иқтисоди бизда нега фақат қаҳатчиликдан, қимматчиликдан иборат бўлмоқда? Бозор иқтисоди бозорга асосланган экан, бозорларимизда маҳсулотлар фақат қимматлашмасдан арзонлашишини ҳам биламиз-ку. Бизда эса арзонлашиш йўқ. Шундан ўйлаб қоламан, бундай қимматчилик сунъий равишда юзага келтирилмаётибдимикан?

А. САЛИМОВ

Самарқанд

●

Москвадаги «Останкино» телестудиясининг бир канали Мустақил Давлатлар Ҳамкорлиги доирасидаги республикалар учун ажратилганлиги яхши бўлди. Давлатимизнинг бу канал учун катта миқдордаги маблағи ҳисобига бўлса-да дунё янгиликларидан, оламдаги ўзгаришлардан хабардор бўлиб турамиз.

Бироқ эндиликда бу каналнинг иш тартиботини, хабарлар бериш кўламини ҳам ўзгартириш керак. Яъни, уни халқаро каналга айлантириш зарур, бу иш учун МДҲдаги етук тележурналистларни жалб этиш лозим. Ҳозирги вазиятда эса «Останкино» Россия теграсида жойлашганлиги ҳамда унга қарам бўлганлиги учун барча воқеалар ва янгиликлар рус давлатининг манфаатларидан келиб чиқиб талқин этилмоқда. Масалан, яқинда Б. Ельциннинг Молдовадаги воқеалар хусусида берган интервьюсида ҳам, Осетия ва Грузиядаги воқеаларни шарҳлашда, Югославиядаги урушни баҳолашда, Ўрта Осиё республикалари ва Татаристондаги воқеаларни акс эттиришда ҳам ана шундай «манфаатдорлик» сезилиб турибди.

Ҳа, биз дунё янгиликларидан, оламдаги ўзгаришлардан хабардор бўлишимиз керак. Лекин булар русларнинг «шакарига ботирилмасдан», ҳаққоний, асл ҳақиқат ҳолида етказилиши шарт. Акс ҳолда халқимизнинг катта маблағлари эвазига бизга етиб келадиган ваъзхонлик ва ёлғон-яшиқ валақлашларга чек қўймоқ зарур.

Ф. КАРИМОВ

Хоразм

●

Республикамизда Олий аттестация комиссиясининг ташкил этилганлиги мақбул бўлди. Олимлар ва уларнинг ишларини кўриб чиқиш, тасдиқлаш ҳамда рўйхатга олишда анча енгилликлар туғилди.

Аммо комиссия ўз ишини бир нарсадан, шу пайтгача амалга оширилган илмий ишларни қайта кўриб чиқишдан бошласа яхши бўларди. Ана шунда «Беш йиллик ва Ўзбекистон», «Социализм — ғояларининг Ўзбекистондаги равнақи», «Ўзбекистоннинг Россияга ихтиёрий қўшиб олиниши», «Ўзбекистонда ленинизм ғоялари» каби асли илмдан ва ҳақиқатдан йироқ бўлган ишлар ўз ҳақиқий баҳосини топарди.

Р. ШОЁҚУБОВ

Тошкент

●

Йилнинг иккинчи ярми учун барча газета ва журналлар обуна эълон қилди. Уларнинг нархи эса осмонда. Тўғри, бу ўринда ахборот ходимларини ҳам тушуниш мумкин. Улар харажатларни қоплаш учун шундай қилишган. Бироқ бизларнинг аҳволимиз нима кечади? Ўзим хоҳлаган нашрларга обуна бўлай десам, уларга ойлигимга нисбатан икки ҳисса кўп пул зарур экан. Агар обуна бўлсам, болалар билан яшашимиз қандай кечади?

Ўйлайманки, менга ўхшаганлар республикада жуда кўп. Оммавий ахборот воситалари ким учун чиқарилади, халқ учунми ёки киссаси қаппайганларгами?

Т. СОБИРОВ

Тошкент

●

Яқинда Тошкентни айланиб, ҳайрон қолдим. Пойтахтдаги 90 фоиздан ортиқ тижорат, восита магазинларини руслар, арманлар, жуҳудлар ва бошқа халқлар вакиллари эгаллашган. Илгари халқимизни собиқ иттифоқ таларди, энди эса уларнинг тижоратчи ниқобидаги вакиллари таламоқда. Чунки далада бағрини бериб ётган халқ давлат дўконларидан керакли матоларни топа олмагач, ўша «тижоратчи кимсалар»га мурожаат қилиши ҳамда юз сўмлик маҳсулотни минг сўмга олиши тайин. Ҳаммасидан ҳам ўйлантирадигани шуки, бу тижоратчилар халқимиздан йиғиб олган маблағни республикамиз тараққиёти учун сарфлармиканлар ёки ўз юртларига ташиб кетармиканлар?

Б. СУЯРОВ

Қарши

ХАЛҚ КЎЗ ТИККАН АНЖУМАН

Халқ ноибларининг бу галги анжумани мустақил Ўзбекистоннинг бир йиллигини нишонлаш учун ижтимоий-маънавий ҳаётнинг барча жабҳаларида қизғин тайёргарлик бошланган масъулиятли даврда ўтмоқда. Ҳурриятимизнинг бир йиллиги жумҳуриятнинг сиёсий давлатчилигини мустаҳкамлаш, собиқ иттифоқдан мерос қолган иқтисодий таназзул ичра қийналаётган халқимиз турмушини яхшилаш йўлида арзирли ютуқлар билан кутиб олиниши зарур.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти ўртоқ И. Каримовнинг сессияда сўзлаган нутқи ҳам шу долзарб масалаларга бағишланди. Халқ ноибларимиз Ўзбекистон Республикаси янги Конституциясининг лойиҳаси, Давлат гербимиз, «Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги тўғрисида»ги қонун лойиҳаси, «Таълим тўғрисида»ги қонун лойиҳаси, «Мудофаа тўғрисида», «Ўзбекистон Республикаси қуролли кучлари тўғрисида»ги қонун лойиҳалари ва бошқа ўнлаб муҳим аҳамиятга молик қонунлар ва қарорларни муҳокама этадилар.

Сессия кун тартибига киритилган масалалар ичида жумҳурият иқтисодини кўтариш, аҳолининг турмуш фаровонлигини оширишга қаратилган бир қатор қонунлар ҳам бор. Жумладан, «Ўзбекистон Республикасида монополистик фаолиятни чеклаш тўғрисида», «Ўзбекистон Республикасида биржалар ва биржа фаолияти тўғрисида», «Деҳқон (фермер) хўжалиги тўғрисида»ги Қонун лойиҳаси, «Ўзбекистон Республикасининг миллий пул бирлигини тайёрлаш ва муомалага киритишга доир тадбирлар халқ ноиблари ҳукмига ҳавола этилган.

Шуни мамнуният билан айтиш керакки, уч йил муқаддам аҳоли томорқаларини кенгайтириш хусусида Ўзбекистон раҳбарияти қаоул қилган фармонлар бугун ўз самарасини бера бошлади. Қишлоқ меҳнаткашлари 350 минг гектардан ортиқ ер олган эдилар. Бозор иқтисодиётига ўтиш йўлидаги оғир дамларда ана шу ер участкаларида етиштирилаётган деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотлари халқимиз дастурхонини баҳоли қудрат таъмин этиб турибди. Гарчи катта қийинчиликлар билан бўлса-да, амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар эртанги кунга умид уйғотмоқда. Жумҳуриятимиз президентининг бир қанча хорижий давлатларда бўлиб имзолаган ҳужжатлари, Ўзбекистоннинг халқаро миқёсда тан олиниши ҳам эртанги кунларимиз янада ёруғроқ бўлишига пухта заминдир.

Албатта, ноибларимизнинг юксак минбардан туриб халққа бераётган ваъдалари шунчаки ваъдалигича қолиб кетмаслиги учун ижро масъулияти ҳақида ҳам ўйлайдиган вақт келди. Иқтисодий ислоҳотлар халққа нима берди? Ўзларини демократлармиз деб атаган сиёсий ҳаракатлар мустақилликни мустаҳкамлашга қандай ҳисса қўшмоқдалар?

Бугун айни мана шу ҳақда ўйлайдиган, бош қотирадиган, дадил қадамлар қўядиган пайт. Бу ҳаётий масалалар жумҳурият барча фуқароларининг диққат марказида турибди. Умид шулки, халқимиз ҳаяжон билан кўз тикиб турган анжуман бу борадаги кўплаб саволларни ойдинлаштириб беражак.

Сессия ўз ишини давом эттирмоқда.

ТОШКЕНТДА ПОКИСТОН ЭЛЧИХОНАСИ

Бир неча кун муқаддам Тошкентдаги Чилонзор кўчасига жойлашган 25-уй ёнида Покистон Ислом Республикаси байроғи кўтарилди. Халқаро майдонга дадил чиқаётган мустақил жумҳуриятимиз яна бир дўст давлатга эҳтиром кўрсатди. Бунинг амалий рамзи сифатида Покистон Ислом Республикасининг элчихонаси тантанали очилди. Икки давлат раҳбарлари, шаҳар жамоатчилиги иштирок этган очилиш маросимида Покистон Республикаси томонидан Бош вазир Муҳаммад Навоз Шариф, Покистоннинг Ўзбекистондаги фавқулодда ва мухтор элчиси Шафқат Али Шайх, жумҳуриятимиз томонидан Ўзбекистон Республикаси Бош вазири Абдулҳошим Муталов сўзга чиқиб, элчихона дини, маданияти, тарихи урф-одатлари ўхшаш Ўзбекистон ва Покистон халқлари ўртасидаги дўстликни янада мустаҳкамлаш, иқтисодий ва маданий алоқаларни ривожлантиришда муҳим ўрин тутишини таъкидладилар.

Дарҳақиқат, элчихона очилиши Покистон Ислом Республикаси Бош вазири Муҳаммад Навоз Шариф ва Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов ўртасидаги дўстона мулоқотларнинг амалий якуни бўлди. Бунгача ҳар икки мамлакат ўртасида давлатлараро муносабатлар ва ҳамкорлик асослари тўғрисида битим имзоланди. Маданият, соғлиқни сақлаш, фан, техника, кадрлар тайёрлаш, туризм, спорт ва оммавий ахборот соҳасида ҳамкорлик қилиш тўғрисидаги битимга ҳам қўл қўйилди.

МАРҲАБО, «ЕВРООСИЁ»!

Кеча руҳиятимиз, маънавий оламимизга яна бир байрам кириб келди. Хонадонларимиз тўрига Туркиянинг «Евроосиё» кўрсатувлар дастури меҳмон бўлди. Кўрсатувлар беш соат мобайнида IX канал орқали олиб борилди. Бу чиндан ҳам, биз учун янги олам! Биз гўзал Туркияни кўрдик. Болалар, ҳунармандлар, санъаткорларнинг чиқишлари нақадар жозибали, нақадар ҳур, эркин! Лўнда-лўнда, ишнинг кўзини билиб сўзлаётган, Туркия билан жаҳон харитасидаги янги давлатлар — Ўзбекистон, Қозоғистон, Туркманистон, Тожикистон, Қирғизистон ўртасида иқтисодий, маданий муносабатларни соат сайин авж олдиришга бел боғлаган саноатчилар, иқтисодчилар, ишбилармонлар...

Ниҳоят уйимизга рангбаранг дунё кириб келди. Кўзимиз, дилимиз мунаввар олам зиёси ва ҳақи.ати билан ёришди.

Умид қиламизки, «Евроосиё» билан изма-из уйимизга жаҳондаги илғор мамлакатларнинг қизиқарли теледастурлари ҳам меҳмон бўлади.

Марҳабо, «Евроосиё»! Кўрсатувларнинг қутлуғ бўлсин!

Мухлисинг: «ЎзАС»

Сайид МУБАШИР Сулаймон ўғли ҚОСОНИЙ

ҲИКМАТНИНГ ЙЎЛИ УЗУН...

Маълумки, Русия босқини, кейинчалик шўролар даврида Туркистоннинг нафақат илмли, доно, халқим деган фарзандлари, шунингдек, ота-боболаримиз яратган маданият, санъат ва адабиётни ўз ичига олган сон-саноқсиз китоблар ҳам қатағон қилинган.

Юртдошимиз, тарихчи олим, уч жилддан иборат «Ўрта Осиё тарихи» китобининг муаллифи, ҳозирда Саудия Арабистонида яшаб турувчи Сайид МУБАШИР домла билан мухбиримизнинг суҳбати ана шулар ҳақида бўлди.

— Дарҳақиқат, шўролар даврида қатағоннинг тури кўп бўлган. Жумладан, дин кишилари билан бир қаторда уларнинг китоблари ҳам қатағон қилинди. Бугина эмас. Шўро ҳокимияти ўша даврларда ўқиган одамга фикр берадиган, ўзи туғилиб-ўсган юртни, ватанни, халқни севишга даъват қиладиган нимаики асар, маданият намунаси бўлса, миллатчилик тамғаси билан йўқотиб юборишга киришди. Бир сўз билан айтганда, бу тузум ўз мустамлакалари, жумладан, Ўрта Осиё халқларини маънавий биқиқликда, асоратда сақлашни ўз олдига мақсад қилиб қўйган эди. Айтиш керакки, мақсадига қай бир даражада бўлсин эришди. Ўз тарихидан, маданий меросидан узилиб қолган халқ бугунга келиб нима қиларини билмай қолгани кўзга ташланиб турибди. Бу нарса даставвал бидъатларнинг кўпайганида ҳам кўринмоқда. Биргина майитни кўмиш маросимларини олинг: ахир, ўлимликда йиртиш бериш, ош-овқат қилиш исломда йўқ нарсалар-ку! Бу нарсаларни пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом қатъиян ман қилганлар. Бешта-ўнта шариат илмидан бехабар кишилар бундай бидъатларни дин қобиғига ўраб тақдим этаркан, улар ўзларини ҳам гуноҳга ботирадилар, халқни чалғитадилар, гумроҳликка йўллайдилар.

Бугунги биринчи вазифа халқнинг иқтисодий турмушини кўтариш баробарида, балки, ундан аввалроқ маънавиятини, ахлоқини, дунёқарашини ўзгартиришдир. Бу йўлда ўша биз юқорида айтган қатағон қилинган китоблар, биринчи галда диний китоблар — Қуръони Карим, Ҳадис китоблари, ханафий мазҳабига мансуб фиқҳга оид асарларни кўплаб нашр этиш, таржима қилиш зарур бўлади. Хусусан, ҳазрат Имом Бухорийнинг «Саҳиҳ Бухорий», «Ал-адаб ал-Муфрад» ва бошқа китобларини кенг тарқатиш лозим. Бу китобларни мактабларда дарслик сифатида ўқитиш жоиздир.

Мадинаи мунавварада «Орифин ҳикмат» кутубхонаси мавжуд. Мазкур кутубхонада Ўрта Осиё маданияти, тарихига оид беш минг нусхадан кўпроқ китоб бор. Улар орасида Зайниддин Восифийнинг «Бадое ул-вақое»си, «Тазкираи Муқимхоний» (Мунший Муҳаммад Юсуф тарихи), «Тарихи Нодирий», «Самарқанд тарихи» каби бошқа минглаб китоблар ўз тадқиқотчилари, таржимонларини кутиб ётибди. Қўлимдаги ҳужжатларга асосланиб яна шуни айтаманки, ушбу китоблар Бухоро амири кутубхонасидан олиб кетилган. Бу кутубхонанинг йўқолгани турли манбаларда айтилади, аммо, қаерда, қачон, қандай йўқолгани хусусида маълумот йўқ. Ишончим комил, «Орифин ҳикмат» кутубхонасидаги Ўрта Осиёга оид китоблар ўша Бухоро амирининг йўқолган кутубхонасидир. Шу пайтгача уларнинг орқасидан қидириб Ўрта Осиёдан ҳеч ким боргани йўқ.

Бундай китоблар яна Машҳаддаги (Эрон) Имом Ризога қарашли кутубхонада ҳам бор. Масалан «Ибни Фазлон сафарномаси» китоби араб тилида ёзилган. Унда ҳижрий 309 йилда (сомонийлар даврида) юз берган сафар воқеалари баён этилади. Ибни Фазлон Бухоро, Хива, Бошқирдия ва Булғор (Татаристон)гача борган. Туркларнинг урф-одатлари, маданияти хусусида тўла ёзиб қолдирган. Шунингдек, рисолада Ўрисия халқининг ҳаёти ҳақида ҳам маълумот берилади. Ушбу рисолани мен ўзбек тилига ўгирганман. Лекин, ҳали ҳеч жойда чоп этилганича йўқ.

Яна бир қатағон қилинган китоб борки, бу Аҳмад Заки Валидий (Тўғон)нинг «Бугунги Туркистон» тарихий асаридир. Эшитишимча, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетангизнинг ўтган сонида ўша асардан парча берилиб, жуда савоб иш қилинибди. Шундай шароит яратиш керакки, Тўғоннинг ушбу китобини одамлар тўла-тўкис ўқисинлар. Бу китобда кўтарилган масалаларнинг кўпларида, Туркистон озодлиги юзасидан бўлган мужодаларда Тўғоннинг ўзи шахсан иштирок этган. Бунинг устига китоб ҳақиқий юраги қон бўлган ватанпарварнинг қўли билан ёзилгани боис у жуда ҳам одил, ишончли манбадир. Ўрта Осиё тарихини Заки Валидий (Тўғон) каби билимдон, ўз юртини, халқини ҳамма нарсадан устун қўйган кишилар асарларига асосланиб бутунлай қайта ёзмоқ керак, деб ўйлайман.

Энди мамлакат мустақил бўлди. Орқага йўл йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас. Сезиб юрибман, мамлакатдаги кўплаб аҳоли бу мустақилликнинг нима эканини ҳали англаб етмаётган кўринади. Истиқлолнинг қай даражада улуғ неъматлигини, унинг лаззатини неча ўн йиллар мобайнида юртдан олисда юрган кишилардан сўранг. Дунёда бундан ҳам лаззатли, буюк неъмат йўқ. Бу борада биз — бир пайтлар мамлакатни ташлаб чиқиб кетишга мажбур бўлган кишиларнинг ҳам истак-умидларимиз яна шу истиқлолдан. Зора, бизлар ҳам ота юртларимизга қайтсак, уй-жой қилсак, мусофиротимизга чек қўйилса.

Суҳбатни
Ёқубжон ХЎЖАМБЕРДИ
ёзиб олди

ТАЛАНТЛАР КАШФ ЭТИЛАДИ

Ўзбекистон телевидениеси бундан йигирма йил муқаддам республика миқёсида «Марҳабо, талантлар!» кўрик-танловини ўтказган эди. Ўшанда халқимиз орасидан етишиб чиққан кўплаб истеъдодли хонандаларнинг номи элга танилди. Бугунги кунда уларнинг кўпчилиги таниқли санъаткорлар Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги жумҳурият маданий-маърифий ва илмий-методик маркази, Ўзбекистон давлат телерадиокомпанияси, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталиги ҳамкорликда «Марҳабо, талантлар!» кўрик-танловини ўтказишни лозим топди. Кўрикни Қашқадарё вилояти бадиий ҳаваскорлари бошлаб бердилар. Икки қисмдан иборат катта концерт дастурининг биринчи қисми соҳибқирон Амир Темурнинг Шом ва Ироқ мамлакатларидан зафар билан қайтгач, унинг ғалабаси шарафига уюштирилган базм билан бошланади. Унда мақомлардан намуналар ва классик меросимиздан ажойиб қўшиқлар ижро этилди. Иккинчи қисмида эса Қашқадарёнинг ўзига хос ва бетакрор фольклор санъати намуналари телетомошабинларда катта қизиқиш уйғотди. Айниқса, Қарши туманининг «Момогул» фольклор ансамбли ижро этган келин салом, чақалоқни бешикка боғлаш маросими, пичоқ ўйини ҳамда мазмундор термалар юксак маҳорат билан куйланди. Хулоса қилиб айтганда, қашқадарёлик бадиий ҳаваскорлар ўзларининг санъатларини маҳорат билан намойиш этдилар. Бу ишда вилоят ҳокимлигининг хизматларини алоҳида таъкидлаш керак. Шунингдек, вилоят маданият бошқармаси бошлиғи Маматқул Ражабов ташаббуси алоҳида эътиборга сазовор. Ўйлаймизки, вилоятда кўрик баҳонасида бошланган бу ажойиб анъана кейин ҳам давом этади.

Кўрсатув муаллифи Анвара Отамуродова ва саҳналаштирувчи режиссёр Қўзижон Ҳакимов ушбу кўрсатувда ўзларининг тележурналистикадаги изланишларини томошабинга етказа олганлар. Йўл қўйилган баъзи бир камчиликлар кейинги кўрсатувларда тузатилади, деб ўйлаймиз. Эндиги навбат Самарқанд вилоятига!

СУРАТДА: концертдан лавҳалар.

А. САПАРМАТОВ суратга олган

Ёднома

АКАМ ҲАҚИДА

Асил РАШИДОВ

ШАРОФ РАШИДОВ ХУСУСИДА РЕСПУБЛИКАМИЗ МАТБУОТИДА ҲАМ, собиқ Иттифоқнинг марказий нашрларида ҳам шу қадар кўп нарса ёзилдики, булар жамланса, бутун бир китоб бўлади. У ҳатто халқаро миқёсдаги айрим бадиий тўқималарнинг «қаҳрамонига» айланди. Босилиб чиққан ва чиқаётган мақолалар орасида (кейинги вақтлардаги) жуда куюнчаклик, хайрихоҳлик ва инсоф билан ёзилганлари ҳам кўп. Уларнинг муаллифларига биз учун нондай тансиқ бўлган далда ва таскин сўзлари учун самимий миннатдорчилик билдирамиз.

Акамиз вафот этганидан кейин, бир неча йил давомида бир тўда ёвуз ниятли кимсаларнинг қутқуси билан юзлаб, минглаб ҳалол, меҳнаткаш инсонлар турли уйдирма, таъқиб ва қувғинларга гирифтор бўлди. Оқ пахтанинг қора меҳнатида тобланган жуда кўп одамлар урилди, сурилди, қамалди, отилди. Афсус ва надоматлар бўлсинки, улар орасида, аксарият, емаган сомсага пул тўлаб, дегандай қурбон бўлиб кетганлар, обрўсизланган, бола-чақаси дайдиб, рўзғори тўкилган ва соғлиғидан ажралиб, бир умрга майиб-мажруҳ бўлиб қолганлар ҳам кам эмас. Туҳмат балосига йўлиқиб, номусига чидаёлмай жонига қасд қилганлар, динёдан бевақт кўз юмганларни худо раҳмат қилсин. Барча жабрдийда оилаларга чин инсоний ҳамдардлик билдирамиз. Турган гап, барчамиз учун мусибатли бўлган ўша оғир йилларда энг кўп жабр кўрган оилалар қаторидан биз ҳам четда турмадик. Аммо, бир улуғ донишманд айтганидай, тун қанчалик чўзилмасин, ортидан балқиб тонг отди! Қанчалик оғир бўлмасин, илоҳим у машъум кунлар бир оғир тушдай, саробдай ўтиб кетгани рост бўлсин.

Шароф Рашидовнинг фожиаси бир шахснинг қисмати эмас, балки давр фожиасидир. Мени жуда озурда қилган нарса шу бўлдики, бир талай амал бандалари марҳумга тош отар экан, бу тиғу парронлар, бошқа бировларга эмас, охир-оқибатда маломат қилинаётган ўз одамларимизга, ўз-ўзимизга бориб тегишини ҳам андиша қилишмади. Мана шу кўргиликда акамнинг иштироки қанча? У биз «Улуғ Октябр социалистик революцияси» деб лоф-қоф урган Ақраб тўнтариши оқибатида юзага келган мислсиз турғунлик даврининг энг кўзга кўринган арбобларидан бири эдими ёки аҳвол сал бошқачароқмиди? Балки унинг ўзи ҳам ўша турғунлик даврининг қурбони бўлгандир? Билмадим. Мен сиёсий арбоб эмасман. Бу дардли саволга жавоб беришим мушкул. Энг буюк ҳакам — вақт. У шафқатни билмайди, ҳамма нарсани ўз жойига қўяди.

Ҳозирча шуни айтиш мумкинки, у кишининг вафотидан кейин ўтган йиллар орасида «ўзбеклар иши» атрофидаги гаплар бутун бир миллатга хусумат ва суиқасд қилишдан бошқа нарса эмаслиги маълум бўлди. Қонунсиз жамиятда қонуний яшаб бўладими? Дунёда энг илғор деб аталган бизнинг қонунларимиз эса деярли ҳеч нарсани исботлай олмади. Зотан, йўқ нарсани қандай «исботлаш» мумкин? Бугун мен ўша «қозикалонлардан» сўрамоқчиман:

— Жаноблар, ўн йиллаб тиришдингиз, кавлаштирдингиз. Ҳатто акамнинг гўрини ҳам кавладингиз. Балки кафанларининг қат-қатига олтину гавҳарлар яшириб қўйилмаганмикан деб! Юзлаб, минглаб жилд «делолар» тўқидингиз. Сизга ҳам қийин бўлди. Лекин... гўё тенглар ичра тенг бўлган бутун бир жумҳуриятга тоғдай даъво қилдингизу, айтарли бирон натижага эриша олмадингиз чоғи! Хўш, нимани аниқладингиз? «Аср жинояти» содир бўлган эканми? Акамнинг миллионлаб, миллиардлаб сармоялари, чиндан ҳам бор эканми? Агар бўлса, қайси банкларда, хориждаги қайси хазинахоналарда сақланаётибди?

Агар хато қилмасам, ўзбек халқини Москвадан туриб маломат қилган казо-казоларнинг аллақанчаси ўзлари бугун нопок «бизнесменлар» бўлиб чиқди. Афсонавор маблағларни қаёқдан олишдийкин ул даҳолар? Улар ҳеч қандай давлат ёки жамоат арбоблари эмас, балки халқаро миқёсдаги пихини ёрган майда чайқовчилар эканлиги маълум бўлиб қолди. Э аттанг...

1983 йилдан кейин салкам етти йил давомида жумҳуриятимизда содир бўлган ур-сур, васваса, хунрезликларни, мудҳиш воқеаларни эсласам, юрагим орқага тортиб кетади. Бугун, акам таваллудига 75 йил тўлиши олдидан адл инсофни тиклаш сари қилинаётган барча саъй-ҳаракатлар халқимизга таскин бераётган бир пайтда бу ботиний иликлик, ҳаётбахш насим мени ҳам қўлимга қалам олишга ундади.

Жумлаи жаҳон, унинг узоқ хориждаги турли миллатларга мансуб сон-саноқсиз дўстлари Шароф Рашидовга нисбатан бўлаётган бўҳтонлардан нафратланиб, «Наҳотки, шундоқ одам шунақа бўлиб чиқса!» дея ёқа ушлади. Соф ниятли хорижий фуқароларки бундай уйдирмаларга ишонч ҳосил қилмай, уни оллоҳдан сўраб, қалбдан қувватлаб турган экан, ўша мудҳиш кунларда ўзимизникилар нима қилди? Қайнаса, қони қўшилмайдиган муртад шахслар-ку, ўз йўлига. Даставвал унинг қўл остида ишлаб, кўзи тириклигида қўйнига сув пуркаб келган ҳурматли зотлар нима қилди? Иккиюзламачи қаламкашлар-чи?

Таажжубланмаса ҳам бўлади. Оқибатсизлик биз учун янгилик эмас. Жаҳонда биринчи социалистик давлатнинг, зулм ва зўравонликка асосланган ёвуз салтанатнинг яшаш тарзи, иш усули ўзи шундай.

МЕН «АКАМНИНГ УКАСИ» БЎЛГАНИМ УЧУН ЭМАС, балки оқни оқ, қорани қора деб тарбияланганимдан ўзим билган гапларни айтмоқчиман. Чунки узоқ йиллар мобайнида у кишининг қутлуғ даргоҳида яшаб, акамнинг қай йўсинда ишлашини, одамларга нисбатан қандай муносабатда бўлганини билар эдим.

Шу топда мени зил-замбил бир андиша қаттиқ эзиб турибди. Шароф Рашидов вафотидан кейин унинг собиқ «аъёни аҳкомларидан» кўпчилиги, ўз бошини сақлаб қолиш учун, акамнинг шаънига ўта бўлмағур гапларни айтишди. Энди бўлса, Ўзбекистоннинг бугунги биринчи қонуний сайланган оқсоқоли бу инсон ҳақида илиқ сўзлар айтганидан кейин, кўча-кўйларда ёки марҳумнинг маросимларида, ҳеч нарса кўрмагандай, яна бетларини шапатилаб қизартириб юришибди. Мен эса ҳеч кимга: «Ҳорманглар энди! Ҳолларинг қалай? Ҳақиқат рўёбга чиқадиган кун ҳам келар экан-ку!» деб таъна тошларини отмоқчи эмасман. Биламанки, парвардигорга ҳам, бандасига ҳам ёқмайди бундай шаккоклик. Бунинг устига, уларнинг ўзлари ҳам сувдан қуруқ чиқмади. Ўз туҳмату маломатларининг «мукофотини» рўзи маҳшарни ҳам кутиб ўтирмай, шу ёруғ дунёнинг ўзида олишди. Аммо, улар унутмасинларки, биз ҳам — Шароф Рашидовлар хонадони, ўшалардан кам яқинларимизни йўқотмадик, улардан кам хўрликлар кўрмадик.

Шароф ака халқни, ватанни чексиз севиб ардоқлади, мудом эл-юрт ташвишида юрди. Шу мушфиқ халқ, эл-юрт манфаатларини, шу манфаатлар йўлида курашишни ҳар нарсадан устун қўйди. Ана шу тинимсиз, мўъжизакор меҳнат у кишига сўнмас илоҳий бир куч ато этган. Даҳшатли зилзиладан тутдай тўкилган Тошкентдек азим шаҳарнинг қайта қад кўтариши, қанчадан-қанча ер остию ер усти кошоналари, маданиятимиз, адабиёт ва санъатимиз равнақи йўлидаги жонбозликлар, қолаверса, ўзбек халқини, унинг маданиятини хорижий мамлакатлар халқларига танитишу халқлар ўртасидаги дўстлик алоқаларини мустаҳкамлашдаги чексиз фаолияти... эҳ-ҳе, яхшидан боғ қолади деганларидек, у кишининг халққа қилган хизмати, қолдирган мероси ҳақида ҳар қанча гапирса оз.

Хўш, у кишининг фаолиятида нуқсонлар ҳам бўлганми? Беайб парвардигор, дейишади. Тўғри, ҳар бир инсонда, у ким бўлиши, қайси лавозимда ишлашидан қатъий назар, ўзига хос хато-камчиликлар содир бўлиши турган гап. Қатрада қуёш акс этганидек, жумҳурият ҳаётида, ҳатто собиқ иттифоқ ҳаётида юз бераётган мураккаб ўзгаришлар Ш. Рашидов нигоҳида қанчалик ўз ифодасини топган бўлмасин, барибир икки кўз ҳаммасини кўра олмади. Кўра олмас ҳам эди... Қолаверса, у одамларга ҳаддан ташқари ишонар эди. Акамнинг фаолиятида ҳам муайян нуқсон ва қусурлар содир бўлганлиги маълум. Улар ҳақида матбуот саҳифаларида ошириб-тошириб гапиришди, анжуманларда оғиз кўпиртириб сўзлашди ҳам. Гарчи, Шароф Рашидов фаолиятидаги хатолар ҳар қанча танқиду дашномларга озиқ берган бўлмасин, барибир, шунинг ўзи ҳам эндиликда, вақт ўтиши билан, унинг замон фарзанди бўлиб яшаганидан далолатдир.

Шуниси юрак-бағримни тирнайдики, ёруғ ниятли бир инсон қирқ йилдан зиёд давр мобайнида халқим, ватаним деб, бутун ақл-идрокини, қалб қўрини сарфлаб, тиним билмай, жонини жабборга бериб, ҳатто фарзандларининг ҳам дийдорига тўймай, вақти келганда уйқу ҳисобига тинимсиз меҳнат қилган бўлсаю, ҳалок бўлганидан сўнг... тавқи лаънатга учраса! Пахта яккаҳокимлиги ҳам, Орол фожиаси ҳам, жумҳуриятда ўрис тилини ўрганишга даъват ҳам, ўртамиёна асарларнинг урчиб кетиши ҳам, қўйингки, қушларимизнинг тури камайганию, чувалчангларга қирон келиши ҳам биргина шу инсон номи билан боғлиқ бўлса! Акамнинг барча қилган ишлари бесамар бўлиб чиққан бўлса! Шуми инсоф, шуми диёнат?

ДАЛИЛНИНГ ТОШИ ОҒИР, ДЕЙДИЛАР. Ш. Рашидов шаънига айтилган танқидий фикрларни сарҳисоб қилиш мавруди ҳам келди. Бир куни собиқ Марказий Қўмитанинг дала ҳовлисида Шароф ака билан Усмонхўжа Бузрукхўжаевнинг суҳбатини чой қуйиб тинглаб ўтирибман:

«Болам Шарофжон, ўғлимни сизга, сизни эса худога топширдим. Раҳнамолик қилсангиз. Бир умр сизни алқаб, миннатдор бўлиб юраман, худойим мартабангизни янада зиёда қилсин». Шароф ака падари бузрукворнинг сўзини ерда қолдирмади. Чунки у Усмонхўжа отани беҳад эъзозларди. Унга ҳайкал ўрнатишга ҳам бошчилик қилганди. Илтимосини ҳам ерда қолдирмади: унинг фарзанди Иномжоннинг юқори мартабаларга кўтарилишига раҳнамолик қилди. Аммо унинг бу самимий раҳнамолиги вафотидан сўнг қандай акс-садо берганлиги ҳаммамизга маълум. Рашидов хотирасини абадийлаштириш тўғрисидаги собиқ КПСС Марказий Қўмитаси ва собиқ СССР Вазирлар Кенгашининг қарори бекор қилинди. Жиззахдаги ёдгорлик (бюст) қўпорилди. Марҳумнинг қабри кўчирилди. Энди эса: «Ш. Рашидов республика учун энг кўп жон куйдирган одамлардан эди. Юзидан нур ёғилиб турган бу одам билан учрашиш ҳар кимга ҳам насиб қилавермасди», деб турибмиз. Воажаб!

«Садоқатли» шогирдлардан яна бири Нишонов Шароф Рашидов шаънига туҳмату бўҳтонлар ёғдиришда Усмонхўжаевдан ҳам ошиб кетди. «Рашидовчилик», «нишонпараст», «рекордпараст» ва яна аллақандай «сифатлар» тўқилди. Унинг «Мен ҳам Рашидовдан озор чекканман, ўз вақтида чет элга бадарға қилинганман», деган сўзларини эслайлик. Аслини олганда, Шароф ака ўз вақтида Нишоновнинг турли ножўя хатти-ҳаракатларини ошкор қилишни, обрўсига путур етказишни лозим кўрмаганди. Акс ҳолда, иш бошқача тус олган бўлармиди...

Шароф Рашидовнинг яна бир шогирди, меҳр қўйган сафдоши (кимлигини айтишга ҳам тилим бормайди) унинг вафотидан сўнг, орадан кўп ўтмай, ўз мавқеини сақлаб қолиш илинжида XXI съезд минбаридан туриб куракда турмайдиган сўзларни айтди. «Ҳозир, синчиклаб яшириб келинган кўпгина фактлар ошкор бўлган бир пайтда, унинг йўли асло сиёсий гўлликнинг натижаси бўлмаганлиги кўриниб турибди, — деган эди «содиқ» шогирд. — Бу йўл мутлақо онгли равишда ўтказиб келинган ва мутлоқ ҳокимиятга эга бўлишга қаратилган эди. У ўзининг валюнтаристик қарорларини одатда юқоридан берилган директива деб кўрсатар эди. Шу сабабли бу қарорга қўшилмаслик иш манфаатларига зид баҳоланар эди. Раҳбарликнинг коллегиаллиги принципи асосий тўсиқ бўлиши мумкинлиги сабабли бу принцип онгли равишда бир чеккага суриб қўйиларди».

Рашидовдан кейин раҳбарлик курсисини эгаллаган «даҳолар» ёлчитиб ишлай олмадилар. Ёлчитиб келганларни эса кўролмай, ғаразгўйлик йўлини тутишди. Қаранг-а, марҳум билан кимлар олиша ётибди? Етти ёт бегоналар эмас, балки ўзи тарбиялаб вояга етказган шогирдлари, ҳамкору ҳамдастлари. Демак, улар яхши тарбияланмаган экан-да, шундайми? Йўқ, менимча, тарбия тўғри бўлган, бироқ юқорида таъкидлаб ўтганимдек, бу чиркин тузумнинг ўзига хос бўлган «мерос»и — субутсизлик, ғараз, суиқасд, маънавий падаркушлик ва биродаркушлик — қизил империянинг тутган йўли, сиёсати эди.

«Правда» рўзномасининг бир сонида Сурхондарё вилоят фирқа қўмитасининг собиқ котиби Абдухолиқ Каримовнинг сўзларини ўқиган эдим: «Темир панжара ортида болаларимни кўролмай итдек ўлиб кетмасам бўлгани... Ш. Рашидов ҳам вақти-вақти билан вилоятларга чиқиб ўлпон олиб турар эди...» Бу ҳаммамиз учун аталадан суяк чиққандай бир гап эди. Мен Абдухолиқ ака қамоқдан чиқиб келса, «Бу сўзларингиз учун ҳисоб бера оласизми?» деб сўрашни кўнглимга тугиб қўйгандим. Тоғ-тоғ билан учрашмайди, одам-одам билан учрашади, дейишади. Замоннинг зайли билан Жиззахда акамнинг маросимига бағишланган бир йиғинда учрашиб қолдик. Шунда холи қолиб, бафуржа гаплашиб олдик:

— Мана, қамоқдан ҳам омон-эсон чиқиб келдингиз, — дея гап бошладим. — Ўтган гапга салавот, дейдилар. Бироқ, кечирасиз, акам ҳақидаги ўша гапларни ҳақиқатан ҳам айтганмидингиз, ёки?...

— Бу ғирт ёлғон ука, — деди у киши. — Шароф акани устозим, деб, пайғамбаримиз деб эъзозлаб келганман, бундан кейин янада кўпроқ эъзозлайман. Бу гап эса матбуотнинг уйдирмаси, қолаверса, жаллодларнинг иши.

Бу сўзларнинг нечоғли самимийлиги Абдухолиқ Каримовнинг виждонига ҳавола.

Ўзимиздаги ҳокими мутлақлар ва айрим қизил десантчилар акамнинг айрим оила аъзоларига ҳам тазйиқ ўтказдилар, уларга ишлаб турган жойларида тинчлик бермай қувғин остига олдилар. Жиянларимдан бирини тўрт-беш бор ишдан олишди. Энди бу ишлар изга тушиб, ҳақиқат ўз ўрнида қарор топаяпти. Оила фарзандларининг ҳаммаси андишали, хушфеъл, одамижон бўлиб, илмнинг турли соҳалари бўйича иш олиб боришади. Улар бир-бировлари билан иноқ, элу халққа оталаридек сидқидилдан, астойдил хизмат қилишмоқда.

Ўзимга келганда шуни айтиш керакки, расмий, норасмий доираларда менга ҳам турлича муносабатда бўлдилар.

Умуман олганда, дўстларимнинг кўпчилиги менга бўлган муносабатларини ўзгартирмади. Айтиш мумкинки, улар, аксинча, менга ўзларини янада яқинроқ тутгандек, ўксиган қалбимга далда бергандай бўлдилар. Шу билан бирга, очиғини айтганда, институтимиздаги Ш. Рашидовдан манфаат кўриб келган айрим шахслар менга ҳам (уларнинг ғирромлигини, умуман, ножўя хатти-ҳаракатларини узоқ йиллар мобайнида кескин танқид қилиб келган эдим) зимдан тазйиқ ўтказишга уриниб кўрдилар, устимдан юмалоқ хатлар уюштириб, барча ёзув-чизувларимни ўзларича ғалвирдан ўтказиб кўрдилар. Натижа чиқмади. Ш. Рашидов ҳеч қачон одамларнинг тақдирига бефарқ қараган эмас. Энг оғир дамларда уларга ёрдам қўлини чўзар, шафқатталаб одамлардан ўз меҳр-оқибатини дариғ тутмасди.

Ш. Рашидов олийгоҳимиздаги бир домланинг (исми шарифларини айтиб ўтиришни лозим кўрмадим) хизматларини юксак баҳолаб ҳурматларди. Чунончи, домланинг докторлик диссертацияси ВАКда тасдиқланмай узоқ туриб қолганда, Ш. Рашидов унинг тақдири билан неча бор қизиқди. Мен ҳам ул кишининг илтижоларини ерда қолдирмай, акамникига бўзчининг мокисидек қатнадим. Афсуски, масала чигал экан, ижобий ҳал бўлмади. Бу хусусда акам билан сўнгги бор учрашганимда: «Буёғига ожизман!» деб икки қўлини кўтарди. Диссертация юзасидан бўлиб ўтган гаплардан сўз ҳам очмади. Эҳтимол, биринчи бор шашти қайтгандир, деб ўйлайман. Лекин шунда ҳам, акам домлага диссертацияни иккинчи марта ёқлашни маслаҳат берган эди. Бу орада домлани хизмат кўрсатган фан арбоби бўлишига ва сўнгроқ қайта ёқлашига ҳам раҳнамолик қилганлигидан яхши хабардорман. Қисқаси, Ш. Рашидов унга ҳамиша ғамхўрлик қилиб келган эди. Домла тушмагур эса...

Бир куни сиёсий ўқишга тўпланаётганимизда домла: «Бировлар учинчи юлдузни тақиш учун Сибир сувларини Ўрта Осиёга оқизиш проблемасини кўтариб чиқди», дея дарсхонага тунд ҳолда кириб келди. Э, худо, қанақа кунларга қолдик. Оқибатсизлик шунчалар ҳам бўладими, дедим нафасимни ичимга ютиб. Кўзим жиққа ёшга тўлди. Энди эса, вазиятга қараб, домла ҳам нуқтаи назарини гўё ўзгартиргандек бўлди. Ш. Рашидов ҳақида хотира ёзди...

РАСМИЙ ДОИРАЛАРГА КЕЛГАНИМИЗДА ШУНИ АЙТИШ КЕРАККИ, собиқ Давлат Хавфсизлиги Қўмитаси томонидан Ш. Рашидов оиласи аъзолари, қариндош-уруғлари неча марталаб сўроқ қилинганлиги маълум. Шахсан менга келганда, «резервдаман» деб юрган эдим, вақти-соати келиб мени ҳам Ш. Рашидов билан боғлиқ масалалар жараёни тугалланиши олдидан бир бор таклиф этдилар. Улар мени чақиртирганга қадар фаолиятимни обдон текшириб, маълум хулосага келганликларини қалбим сезиб турган эди, албатта. Борсам, Москвадан келган терговчилардан тўрт-бештаси Хавфсизлик Қўмитаси биносидаги хоналардан бирига жойлашиб олиб иш кўраётган экан. Улар мени акамнинг қабри кўчирилишида иштирок этган кимсалардан ҳам илиқроқ кутиб олишди. Кейин билишимча, собиқ Ўзбекистон КП Марказий Қўмитаси девонхонасининг собиқ иш бошқарувчиси Турсун Умаров ва Самарқанд вилоят ижроия қўмитасининг собиқ раиси, марҳум қайин акамиз Синдорқул Ҳамроқуловларнинг тергов ишлари муносабати билан таклиф этилган эканман.

Терговчи: муаллимлар — зиёлиларнинг гули. Сиз ҳақингизда маълум тасаввурга эгамиз. Сизга бир оғиз ҳам эътирозимиз йўқ. Одоб юзасидан чақирдик. Фақат шу иккала шахс хусусида билганингизча гапириб берсангиз, деди. Терговчининг саволларига жавоб бериб бўлганимдан сўнг, у шу аснода қизиқиб қолди: Нега акангиз катта лавозимда бўла туриб сиз бу имкониятдан фойдаланмадингиз?

Акам ўз йўлига, мен эса ўз йўлимга. Менда ҳақиқатан ҳам, на машина, на дала-ҳовли бор. Ҳатто велосипед ҳам йўқ. Зарурият юзасидан унисини ҳам, бунисини ҳам сўраган пайтларим бўлган. Аммо акам рухсат бермаган. Ҳатто юқорироқ лавозимларга ишга таклиф этганларида ҳам, розилик бермаган. Билмадим. Нима бўлгандаям, акам менинг моддий шароитимнинг айтарли даражада яхшиланишига ҳамда лозим кўрилган лавозимларга ишга ўтишимга ижозат бермай, тўғри фикр юритган.

Балки шу хил сабаблар туфайлидир, менга ҳеч ким, ҳеч қачон тарикча тазйиқ ўтказолмаган.

Ниҳоят, ғанимлар раҳматли акамнинг қабрига кўз тикдилар.

Кунлардан бирида, ногаҳонда, жумҳурият Вазирлар Кенгашининг собиқ раиси Ғайрат Қодиров уйимга қўнғироқ қилиб қолди. Мен билан кўпдан бери кўришиб юрган қадрдонлардек, ҳол-аҳвол сўраб, «маслаҳатли бир иш» борлигини айтди. Кабинетига ташриф буюришим керак экан. Кўчага чиқсам, машина кутиб турибди. Қизил майдонга равона бўлдик. Мени раиснинг муовини иззат-ҳурмат билан лифтда олтинчи қаватга олиб чиқди. Ҳайҳотдай хонада ҳеч ким йўқ эди. Қодировни сўрадим. «У киши янганинг олдидан ўтишга кетдилар, ҳозир келадилар», дейишди. Узоқ кутдим.

Ниҳоят, раис кириб келди. Юзлари қизариб кетган. Кейинчалик билишимча, унга ҳамроҳ бўлиб борган прокурор иккаласи ҳам эшитадиганларини эшитишган. Хуллас, бир пиёла чой ичилиб, бирпас сукут сақлангандан сўнг, суҳбатимиз бошланди.

— Афв этасиз, ука, акангизнинг қабрини кўчиришга қарор қилингани хусусида сизни хабардор этмоқчиман.

Мен акамнинг жасадини Жиззахга, ота-боболаримиз ёнига дафн этилишини сўраб мурожаат қилганлигимизни эслатдим ва «Усмонхўжаев иккинчи Жиззах қўзғолони кўтарилишидан чўчибди-да», дедим.

— Гапингизда жон бор, ука, — деди Ғ. Қодиров. — Бироқ бу иш биргина Усмонхўжаевнинг инон-ихтиёри билан қилинаётгани йўқ. Бу бюронинг қарори. Қолаверса, Масков билан келишилган. Шароф Рашидович атоқли партия ва давлат арбоби. Жиззахдаги қабристон қаердаю, Тошкентдаги коммунистлар мозори қаерда! Бу ерга дафн этилгани маъқул.

Қўйингки, 1987 йил 25 февралдан 26 февралга ўтар кечаси, тунги соат 2 лардан кейин эл-халқни ухлатиб, тумонат одамлар қатнашувида (булар нуқул формадаги қуролланган аскарлару миршаблар эди) ишни бошладилар. Жуда ваҳимали манзаранинг гувоҳи бўлдим. Ёпирай! Наҳотки, бу ерга тўпланган, тиш-тирноғигача қуролланган девдай-девдай навкарлар қабрда тинчгина ётган бир мўмин инсон, раҳматлик акамдан шунчалар қўрқишса!.. Йўқ, навкарларда не айб! Булар ҳаммаси ўша даврдаги ўз соясидан қўрққан нобакор, аламзада амалпарастларнинг кирдикори эди.

Махсус эксперт орқали кўзни қамаштирувчи сон-саноқсиз барқ (прожекторлар) нурида, турли-туман техника ёрдамида қабрни очишга тутиндилар. Мен ва жиянларим пайдо бўлишимиз билан, гўё ёв қувиб келаётгандек, зудлик билан чақира-чуқур суратга ола бошлашди. Ёнимда Ғайрат Қодиров, ва бу алланечук ғайритабиий «маросимга» мутасадди бошқа шахслар. «Ҳим, — дедим ўзимча, — сизларга худди ана шу нарса — «Оила аъзолари қатнашди», деган гап керак эди, муддаоларингга эришдиларинг. Эҳ, малъунлар!..» Чиндан ҳам, эртасига «Тошкент оқшоми» рўзномасининг 27 феврал сонида гўё «қариндошларининг аризасига мувофиқ Ш. Рашидовнинг хоки Форобий кўчасидаги қабристонга қайта дафн этилди» деган мазмунда чумчуқнинг тилидай хабарнома босилиб чиқди.

Бу ёқда раҳматли акамнинг гўрини кавлаб ётишибдию ўша топда менинг хаёлимдан нималар кечаётганини ҳозир тушунтиришим қийин. «Эй парвардигор, ички душманлардан ўзинг асра, ташқисини яксон этарман...», деган экан соҳибқирон Амир Темур. Хуллас, барча разолатларни ўзгалар эмас, балки Шароф Рашидов ҳаёт эканлигида унинг саховатидан баҳраманд бўлиб келган мунофиқ дўстлари амалга оширдилар.

Иккинчи акам Саҳобиддин Рашидов ҳақида. У ҳам бу орада, қабрни Жиззахга кўчириш масаласида Усмонхўжаев, Осетров ва Абдуллаеваларнинг олдига қатнайвериб озиб-тўзди (ўзи кўпдан бери жигар хасталигидан азият чекиб юрар эди), ғам-алам ўтида қовурилиб, ҳаётдан эрта кўз юмди. Бу ҳам етмагандай, усмонхўжаевчилар яна ўлганнинг устига тепган қабилида иш кўриб, урушда қон тўккан, турли лавозимларда ҳалол ва бенуқсон ишлаб, хизмати сингган бир инсоннинг жасадини ўз вақтида ўз жойига дафн этилишига рухсат бермай, соатлаб сарсон-саргардон қилиб куттириб қўйдилар. Ўша кезларда марҳумни дафн этиш учун бир парча ер топилмагани сингари «Совет Ўзбекистони» рўзномаси (муҳаррири Л. Қаюмов) олийгоҳимиз жамоасининг менинг номимга юборилган икки энлик таъзияномасини «ўз саҳифасида» эълон қилишни ҳам лозим топмади.

«ЗАРБДОР» ТАНҚИДЧИЛАР ОРАСИДА Шароф Рашидовни ижод аҳлига маъмурий тазйиқ ўтказиб келган раҳбар қилиб кўрсатишга зўр бериб уринганлар ҳам бўлди. Шундаймикан?

«СССР» аталган собиқ мустабид мамлакат миқёсида адабиётга «фирқавий раҳбарлик» қандай мудҳиш асорат қолдиргани барчага аён. Бизнинг жумҳуриятимиз бундан мутлақо холи эди десам, ким ишонади бу гапга? Бир муштарак «умумшўровий адабий иқлим» шароитида яшаб туриб, унинг таъсир доирасидан холи бўлиш мумкин эмасди, албатта.

Фирқавий раҳбарлик мақоми, барча соҳаларда бўлгани каби, бадиий адабиётда ҳам, ўзига хос бир «яшинмачоқ ўйин» эди. «Социалистик реализм» жонли бадиий адабиёт учун тайёрланган улкан бир қафасдан бошқа нарса эмасди. Мафкура, жумладан, адабиёт ҳам ўша минг хил оҳангга солиб мақталган «ленинча сиёсат»нинг югурдагига айланиб қолгандан кейин нима ҳам қилиш мумкин?.. «Адабий ўт ўчирувчилар» эса том маънодаги ёнғинни эмас, балки «йилт» этган ҳар қандай рўшноликни, адабиётнинг уни адабиёт қиладиган қўрини ҳам сўндириб юбораётганини яшириб қаёққа ҳам борамиз? «Туяни яширсанг, ўркачи кўринади», дейдилар.

Ўзимнинг бу мулоҳазаларим билан акамни ҳар қандай соғлом танқиддан бутунлай холи қилмоқчи эмасман. Афсуски, унинг ўзи ҳам аллақанча асарларида жамиятда фирқанинг етакчилик ролини, ўрис халқининг оғаларча «беғараз» ёрдами ва бошқа шундай росмана қарашларни ортиқ даражада бўрттириб тасвирлашга майл билдирган, «шахсий намуна» кўрсатиб, бошқаларни ҳам шунга рағбатлантирган. Нима ҳам дейин? Бўлган иш бўлган-да энди.

Лекин ёзувчи Шароф Рашидовнинг қисса, роман ва шеърларини билиб ўқиш керак. (Сўзловчи нодон бўлса, тингловчи доно керак, дейдилар. Аксинча эмас: сўзловчи доно бўлса, тингловчи нодон бўлмасин). Асарларининг юза қатламларида жойлашган сўзларнигина эмас, балки адибнинг чуқур дардини ва асл муддаосини тагматндан топиб, фаҳмлаб, ички бир туйғу билан мутолаа қилишга тўғри келади. Ёзувчига муносиб ўқувчи керак.

Ёзувчилар, шоирлар, сўз усталари, заҳматкаш ижодкорнинг аскарияти акам ҳақида гапириб, ўз ижодига меҳрибон ва ғамхўр бир боғбон сифатида муносабатда бўлганлигини самимий сўзлар билан эътироф этганликларининг неча бор гувоҳи бўлганман. У киши катта давлат иши билан бениҳоя банд бўлишига қарамай, турли тоифадаги ижодкорлар, айниқса, ёш шоир ва ёзувчиларнинг асарларини қунт билан ўқиб, ўз фикр ва мулоҳазаларини айтишга вақт топар эди. Бу ғамхўрликка жавобан ёш ижодкорлар ёруғлик юзини кўрган асарларини Ш. Рашидовга дастхат ёзиб тақдим этишарди. Чоп этилган ишларини йўллаган айрим ижодкор ёшлар биринчи котиб ҳузурига суҳбатга чақирилиб, у кишининг миннатдорчилигини оларди.

Таниқли ёзувчи, моҳир таржимон Муҳаммад Али қадимги ҳинд достони «Рамаяна»ни ўзбек тилига ағдариб, 1978 йили бир нусхасини Шароф акага тақдим этади. Шароф ака асар таржимаси билан танишиб чиққанидан сўнг қувониб кетади ва таржимонни ҳузурига чақириб, унга дастхат ёзилган қалам инъом этади. «Сенинг салоҳиятингга ишонч билдириб қўлингга қалам тутдим, — дейди Шароф ака. — Ҳозир айни меҳнат қиладиган пайтинг».

Марҳум Насрулло Охундий бир воқеани ҳикоя қилиб бергани кечагидек эсимда: улар ҳозирги Қўлёзмалар илмгоҳининг собиқ директори Ҳамид Сулаймон билан саркотиб қабулхонасида учрашиб қоладилар. У кишининг ҳузуридан чиққан дўстлар Ҳамид акадан: «Домла, бўримисиз, тулкимисиз?» деб сўраганида, у ғоят мамнун ҳолда «Азим чинорни илдизи билан суғуриб ташлайдиган бир куч билан чиқдим!», деган экан.

Адибимиз Абдулла Қаҳҳорнинг умр йўлдоши Кибриё опанинг эслашларича, Шароф Рашидов Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмасининг мажлисида ўзи иштирок этиб, «Ўтмишдан эртаклар» қиссаси учун муаллифни Ҳамза мукофоти номзодлигига тавсия этган. Шунингдек, адибнинг таваллудига 70 йил тўлиши муносабати билан марҳумнинг қабрига ёдгорлик (бюст) ўрнатишни сўраб мурожаат этганида, шу заҳотиёқ опанинг кўз ўнгида Оқил Салимовга қўнғироқ қилиб, бу ишни зудлик билан, бир кечадаёқ амалга оширишни топширган. (1992 йил 28 февралда Кибриё Қаҳҳорова билан бўлган суҳбатдан).

Ш. РАШИДОВДАГИ УНЧА-МУНЧА ОДАМЛАРГА насиб этмаган фазилатлардан бири — инсонга ишониш, инсонни улуғлаш, икки оғиз ширин сўз билан ўз суҳбатдошини қайта кашф этгандай сеҳрлаб, қалбини тоғдек кўтариб, илҳомлантириб юборувчи жозиба кучи эди. Буни у кишидаги энг ноёб фазилатлардан бири деб биламан.

Кунлардан бирида қўлтиғида даста-даста рўзномаю ойномалар билан, хаста одамдай, ҳорғин, қандайдир синиқ ва маъюс ҳолда ишдан қайтди. «Тобингиз қочдими?» деб сўраганимизда: «Йўқ, бугун қиличдек-қиличдек ўғлонларимиздан икки юзтасини Афғонга жўнатдик. Улар олов кечишга кетяпти. Ота-онаси бағрига қанчаси қайтиб келишини қодир эгамнинг ўзи билади. Масковдаги раҳбарларимизга қанчалик илтижо қилмайлик, ҳеч қандай натижа чиқмади», деди кўзларига ёш қалқиб.

Шахсан ўзим ҳақимда у кишининг менга ота ўрнида ота бўлиб, бошимни силаб, йўлчи юлдуздай меҳрибон ва ғамхўрлик қилиб келганлигини айтиб ўтайин. Акам Самарқандда ишлаб юрган кезларида ҳам, Тошкентга ишга келгандан кейин ҳам — талабалик йилларимда бу мўътабар даргоҳда яшаб тарбия топганман, мустақил ҳаётга қадам қўйганимдан кейин ҳам шу қутлуғ хонадон билан узвий алоқада яшаб, сабоқ олиб келганман.

Ёзув-чизувда, умуман, ҳаётда нимага эришган бўлсам, буларнинг барчасида акамнинг ҳиссаси беқиёс. Мен меҳнат қилишни акамдан ўрганганман. Баъзи яқин дўстларим ишимнинг чўзилиб кетганлигини акам билан ҳам боғлайдилар. Бу бир томондан тўғри. У киши диссертация баҳона, ўз устида ишласин, қаламини чархласин, илмнинг ичига кирсин, деган маънода эрк ҳам бериб қўйганди. Шу билан бирга, аслини олганда, қўлёзмаларимнинг ҳар бир сатрини синчковлик билан кўздан кечириб, ҳошияларига эринмай ёзган, қимматли маслаҳатлар бериб, ҳар гал учрашганимизда, ишнинг қай аҳволда эканлиги билан жиддий қизиққан, уни иложи борича тезлаштириш зарур эканлигини айтиб ҳамиша ғамхўрлик кўрсатиб турар эди. Бу ўринда у кишидан менга бир умрга ёдгорлик бўлиб қолган мана шу мўътабар дастхатни келтирмоқчиман:

«Укам Асилжон! Сен билан узоқ суҳбатлашгач, ўзимда йўқ шод бўлдим. Чунки илмий ишларинг жуда самарали бўлмоқда. Узоқ йиллар мобайнида қилинган ҳалол ва фидокорона меҳнатинг ўз самарасини бермоқда.

Кандидатлик диссертация ВАКда якдиллик билан тасдиқланибди. Гувоҳномасини сенга юбориш билан чин дилдан бахтлиман.

Таржима қилган қиссалар устида сўз боргани эсимда. Тезда чиқариш юзасидан ўртоқлардан илтимос қилдим.

Укам! Докторлик ишингга зафар тилайман. Адабиётимизда ишчи образи тасвири, меҳнат тасвирини ишлашдан ҳам савобли иш борми! Ҳамиша сиҳат-саломат бўлгин! Ҳамиша ижодий ишинг баракали бўлаверсин!

Ҳурмат ва эҳтиром билан: имзо. 21.VII.81».

Мен бўлсам, ҳимоя қилиш бир гап бўлар, аввал мазкур мавзуни маълум бир нуқтага етказиб қўяй, деган мақсадда ҳамирим ачимасдан ишлайверганман. Кейин билсам, чучварани хом санаган эканман. Иш энди поёнига етиб, ҳимоя қилиш олдида «рашидовчилик» авжига минди.

Бундай воқеаларни эслаётганимнинг боиси Шароф ака ўзига мурожаат этган кишиларга аввало одамгарчилик ва меҳр-шафқат юзасидан ёндашиб, муомала қилганини қайд этиш. У киши билан чиқишмаган айрим ёзувчиларга келганда шуни айтиш керакки, акам вафотидан сўнг, ҳаётлигида унинг мурувватидан баҳраманд бўлган айрим ижодкорлар ҳам, қарангки, тескари йўл тутишди: ёзувчиларимиздан бири Нурали Қобул Абдулла Қаҳҳорга бағишланган шеърни чоп этиб Ш. Рашидовдан балога қолдим, демоқчи бўлиб, ўзини қаҳрамон қилиб кўрсатишга уринди. Нима эмиш, Ш. Рашидов ўша шеър босилган журнални муҳаррирнинг башарасига қараб отганмиш.

Бу тўқима гап. Ким-ким, Ш. Рашидов бировларга журнални улоқтириш уёқда турсин, ҳатто овозини кўтариб муомала қиладиган ёки кўнглида кек сақлаб қовоқ уядиганлардан эмас эди. Хўш, Нурали Қобул нега бундай қилди, эл отасининг юзига чопди? У кимларгадир хушомад қилмоқчи бўлдими? Қолаверса, моҳир сўз устаси сифатида Абдулла Қаҳҳорга ҳурмати бор эди акамнинг. Унинг ноёб истеъдодини эътироф этарди. Айниқса, ширали, жозибали тили ҳақида кўп гапирарди. Тилни Абдулла Қаҳҳордан ўрганишга қайта-қайта даъват этарди.

ҲАР БИР ДАВРГА БАҲО БЕРГАНДА, ўша замон шароитини ҳисобга олиш лозим, деймиз. Бу тўғри, албатта. Аммо, барибир, гуноҳ гуноҳлигича қолади. Уни қанча хаспўшлашга уринишмасин, тарих кечирмайди. Мард инсон, бошига қилич келган тақдирда ҳам, ўз эътиқодидан қайтмайди. Ҳаётдан кетса кетадики, гуноҳдан ўзини тияди, қабиҳликка бормайди.

Акам ҳақида ёзаяпману, тепамда унинг арвоҳи тургандай. Афсуски, ҳамма гапни айтолмайман. Ким бўлмасин, бировнинг хотири ранжида бўлишини сира-сира истамасди у. Ҳатто, ўз ғанимининг ҳурматини ҳам жойига қўя биларди. Шундай экан, гина-кудуратнинг мавридими ҳозир? Ҳа, айни мавриди. Истайманми-истамайманми, гоҳ марҳумларнинг ҳам номини тилга олишга тўғри келар. Начора, у марҳумлар ҳам марҳум акамнинг хотирасига рўй-рост туҳмат қилган эди-да.

Отаси Акмал Икромов ҳақида роман ёзган ўрусийзабон ўзбек ёзувчиси Комил Икромов фавқулодда мунофиқлик қилиб (акам тириклигида унга «маънавий отам» деб сиғинар эди!) Шароф Рашидовлар сулоласи ҳақида ўта беандишалик қилди: «Отаси чор ҳукуматининг соқчиси бўлганини Рашидов яширади. Фалокат унинг бу нарсани ва яна бошқа баъзи нимарсаларни яширганда ҳам эмас, балки у ёлғон ичида ёлғон ҳаёт кечирди. Улуғ Ватан уруши йилларида Рашидов сирли бир ҳолатда ҳаш-паш дегунча армиядан қайтди, унинг жангдан қочганлиги ҳақида жиноий иш ҳам қўзғатилган ва бу иш бирданига ёпиб юборилгани ҳақида гап-сўзлар ҳам юради. Лекин булар миш-мишлар. Бу миш-мишларни текшириб кўриш жуда душвор, деб ўйлайман. Ҳужжатларнинг изини ўчириш ва шоҳидларнинг ёстиғини қуритишда у етарлича имкониятга эга эди-да. Ишқилиб, мен тилга олаётган гапларда жон бор. Рашидов юксак амал

Давоми еттинчи бетда

ФУРҚАТНИНГ ЯНГИ ДЕВОНИ

XIX аср ўзбек мумтоз адабиётининг йирик намояндаси Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқатнинг адабий мероси бизгача асосан қўлёзма шаклида етиб келган. Фурқат асарларининг барча қўлёзмаларини бир жойга тўплаш, уларни қиёсий ўрганиш ва шоир асарлари ихлосмандларига мукаммал ҳолда етказиш кечиктириб бўлмайдиган вазифалардандир. Худди шу маънода Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қўлёзмалар институти таҳрир ва нашриёт бўлими томонидан яқинда факсимил шаклда нашр этилган Фурқатнинг икки жилдлик «Асарлар мажмуаси» (I жилд 392 саҳифа, II жилд 338 саҳифа) бугунги фурқатшунослигимиз ривожига ҳисса бўлиб қўшилади десак янглишмаймиз.

Мазкур нашрга киритилган Фурқат шеърлари марҳум (Оллоҳ у кишини раҳмат қилсин) фурқатшунос олим, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, филология фанлари доктори, шоир Холид Расул томонидан тўпланиб нашрга тайёрланган. Мажмуанинг I жилд 1-саҳифасида араб алифбосида ёзилган қуйидаги битикни ўқиймиз: «Фурқат. Асарлар. Йиғма илмий-танқидий матн. Хаттот ва нашрга тайёрловчи Холид Расул».

Мазкур нашрга (илованини ҳам ҳисобга олганда) Фурқат қаламига мансуб 285 ғазал, 1 мустазод, 3 мурабба, 27 мухаммас, 4 мусаддас, 1 мусаббаъ, 2 таржиъбанд, 7 шеърий мактуб, 15 маснавий, 2 туюқ, 1 фард, 5 қасида, ҳаммаси бўлиб, 9233 мисра шеър киритилган.

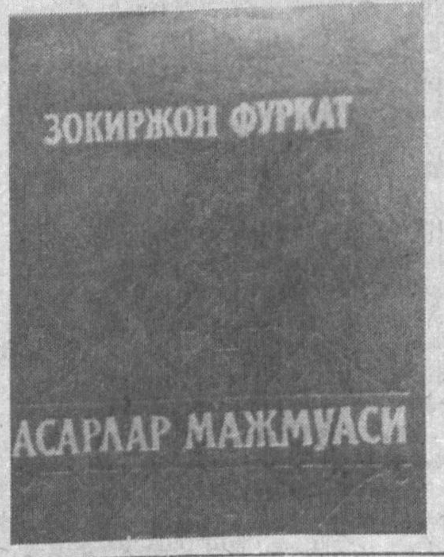

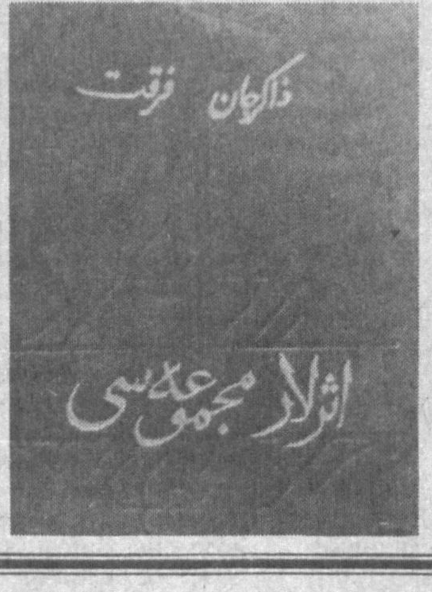

Шеърлар қадимий девон тузиш анъанасига биноан алифбо тартибида жойлаштирилган. Шуни ҳисобга олган ҳолда, мазкур нашрни Фурқатнинг янги девони деб атадик. Қўлёзма насх аралаш настаълиқ хатида қора сиёҳда кўчирилган.

Қўлёзманинг «Фурқат асарларининг йиғма илмий-танқидий матни ҳақида» деб номланган муқаддима қисмида девон тузмоқдан мақсад қуйидаги тартибда баён қилинган:

«Совет даврида бир неча бор биз (яъни, Холид Расул — **Н. Ж.**) томондан нашр этилган Фурқат асарлари турли ҳажмда бўлиб, революциядан илгари тартибга солинган бир қанча қўлёзма, тошбосма баёзлар таркибига киритилган шеърлари ва «Туркистон вилоятининг газети»да эълон қилинган асарларининг ҳаммасини ўз ичига олмаган эди... Энди Фурқатнинг адабий меросини, адабиёт тарихидаги мавқеини, унинг жамият, маданият тараққиётидаги ролини, тилини, услуб хусусиятларини тўлиқ ўрганмоқ ва шоир ҳақида тўла тасаввурга эга бўлмоқ учун шоир асарларининг йиғма илмий матнини яратмоқ, бадиий меросини оригиналга мувофиқ илм аҳлларига тақдим этиш айни муддаодир».

Холид Расул томонидан тартибга келтирилган «Фурқат асарларининг йиғма илмий-танқидий матни»нинг диққатга сазовор томони шундаки, адабиётшунос олим Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида, Ҳамид Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институтида ва Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтининг тил ва адабиёт кафедрасида, шунингдек, Қўқондаги Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт музейи фондларида сақланаётган барча қўлёзма баёзлардан фойдаланган. Бу эса хилма-хил баёз ва мажмуалардан энг ишончли нусхаларини танлаш имконини берган.

Қўлёзмадаги ҳар бир шеър илмий изоҳлар билан таъминланган. Яъни, асос нусха қилиб олинган қўлёзма кўчирилгани ҳолда, бошқа қўлёзма нусхалардаги фарқлар ҳам кўрсатиб борилган. Албатта, булар нашрнинг қимматини оширган.

Фурқат асарлари мажмуасининг муқоваси ўйма нақш туширилган яшил картондан қилинган. Лекин бу муқованинг ҳуснини фақат бир нарса бузиб турибди. Иккинчи жилд муқовасида «Асарлар мажмуаси» жумласи билан шоир тахаллусининг ўрни алмашиб қолган. Матбаачиларимизнинг лоқайдлиги туфайли ҳар иккала жилднинг орқа тарафида «Асарлар мажмуаси» жумласи «Мажмуаси асарлар» тарзида қўпол кўринишда босилган.

Умуман, мазкур матн бугунги матншунослигимизнинг ютуғи сифатида баҳоланишга лойиқдир.

Нурбой ЖАББОРОВ,
ЎзРФА Ҳ. Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар илмгоҳи аспиранти

НУР ШАРҚДАН

Тақриз

ҚАДИМИЙ МАДАНИЯТ ЎЧОҚЛАРИДАН бўлмиш Туркистон халқлари қадим-қадимдан жаҳоннинг турли мамлакатлари билан ўзаро иқтисодий, маданий ва сиёсий муносабатларда бўлиб келганлар. Бунга узоқ ўтмишдан қолган тарихий манбалар, археологик ашёлар, Юнонистон, Эрон ва Ўрта Осиё заминида битилган турли тиллардаги кўҳна китоблар гувоҳлик беради. Бу муносабатлар ҳар бир халқ ва умумбашариятнинг моддий, маънавий ҳаётдаги равнақида катта ижобият касб этган.

Афсуски, биз жаҳон халқлари тарихий-маданий тараққиётида тутган юксак ўрнимизни ҳамма вақт ҳам тўғри тасаввур қила олмаймиз. Тўғриси, буни айрим сабабларга кўра яхши ўрганолмадик. Натижада баъзи «улуғ» халқлар олдида бўйнимизни қисиб келдик. Яқин кунларгача бу соҳадаги салоҳиятсизлик ва маҳдудликни мафкуравий асослар билан беркитишга уриниб келинган бўлса, кейинги вақтларда бутун «айб»ни тўла-тўкис собиқ мустамлакачилик тузумига ағдаришга ўрганиб бораяпмиз чоғи. Ваҳоланки, бунда ўзимизнинг айбимиз ҳам анчагина. Синчков ва қунтли киши учун мавжуд адабиётлар, тарихий китоблар ва уларнинг саҳифаларида келтирилган маълумотлар етарли эди.

Ўзлигимизни таниб умумтараққиётда тутиб келган ўрнимизни теран ва зукко англамоғимиз учун эндиликда зиёлиларимиз, айниқса олимларимиз ҳали кўп тер тўкиб меҳнат қилишларига тўғри келади. Шу маънода ўтган йили Ўзбекистон «Фан» нашриёти чоп этган Фозила Сулаймонова қаламига мансуб «Шарқ ва Ғарб» (Қадимий давр маданий алоқалари) рисоласи диққатга сазовордир. Албатта, тадқиқот номи шартли. Зеро, олима кириш сўзида ёзганларидек, «ҳеч қачон ҳеч қайси халқ, элат бошқа халқлардан узилиб қолган, ўз ҳолича яшаган эмас, бундай бўлса ҳеч қандай тараққиёт ҳам бўлмаган бўлар эди».

Тадқиқот жаҳон тарихидаги ана шу бутунлик, ўзаро боғлиқликнинг муҳим бир босқичини — тараққиёт босқичини мушоҳада қилишга бағишланган. Асарда олдинга сурилган ғоя қадимдан Шарқ ва Ғарб халқлари бир-бири билан ўзаро алоқада бўлиб келганликлари, бири иккинчисининг тараққиётига ҳиссадор эканлигини мисоллар ва далиллар билан кўрсатиб беришдан иборатдир.

Асарнинг асосий мазмунини очиб берувчи «Илк маълумотлар» боби қадимий римликлар замонидан машҳур бўлган «Нур — Шарқдан» деган ҳикмат билан очилган. Бу бежиз эмас, албатта. Асар билан бошдан оёқ танишган ҳар бир киши мазкур ҳикматнинг нақадар ҳақлигига имон келтирмай қолмайди.

Маълумки, энг қадимги даврларда инсон фаолиятидаги маълум чегараланишлар туфайли маданий тараққиёт йўлига кирган ўлкалар, халқлар саноқли бўлган. Олима ҳам археологик изланишлар, ҳам маънавий-маданий тараққиёт рамзи бўлган кўҳна китоблар асосида Ўзбекистон ва умуман Туркистон (Ўрта Осиё) бундан кам деганда 4—6 минг йиллар илгари маданий тараққиёт йўлига ўтиб олиб, қадимги Месопотамия, Эрон, Миср, Юнонистон, Рим, Хитой ва Ҳиндистон билан яқин алоқада бўлиб келганини ишончли мисол ва далиллар асосида ёритиб берган.

Жаҳон тафаккури тараққиётида ўлкамиз ва халқимиз эгаллаб келган ўрин нечоғлик салмоқли ва муҳим бўлганлигини асарнинг Зардуштийлик таълимотининг қадимги юнон фалсафасининг шаклланиши ва ривожига кўрсатган таъсирини намоён этувчи иккинчи бобида кўриш мумкин. Фалес (мил. авв. 624—574), Анаксимен (мил. авв. 585—528), Ҳераклит (тахмин. мил. авв. 540—480), Демокрит (тах. мил. авв. 460—370), Платон (мил. авв. 428 ёки 427 —348 ёки 347), Аристотель (мил. авв. 384—322), Эпикур (мил. авв. 341—270) каби дунёга машҳур алломалар дунёқарашининг шаклланишида Ўрта Осиёда пайдо бўлган зардуштийлик (оташпарастлик) таълимоти ҳам бевосита, ҳам билвосита ўзининг катта таъсирини ўтказганлигини муаллиф ишонарли равишда баён этишга муваффақ бўлган.

Қадимги юнон тарихий-бадиий адабиётида кўҳна Туркистон ўлкаси ва халқлари ҳаётига оид маълумотлар катта ўрин эгаллаганлиги ва бу ҳол бежиз бўлмаганлигини олима асарнинг кейинги «Антик адабиётда Ўрта Осиё мавзуи» бобида ҳар томонлама ёритиб беришга ҳаракат қилган. Маълумки, Туркистоннинг қадимий тарихини ўрганишда юнон тарихчилари ва жуғрофия олимларининг асарлари муҳим аҳамият касб этади. Ёзма манбалар имкониятларининг маълум маънода чегараланганлиги бу борада манбаларнинг бошқа турлари (археология, антропология, нумизматика, этнография ва б. қ.)дан ҳам хабардорликни тақозо этади. Шунинг учун ҳам қадимги эрон манбалари, Зардуштийларнинг муқаддас китоби «Авесто», Хитой ва Ҳинд манбалари, ўрта аср араб, форс, турк манбалари рисола муаллифининг диққат эътиборидан четда қолмаган, тадқиқ этилаётган масалани пухта илмий талқин этишда улардан тўғри ва ўз ўрнида фойдаланган. Шу асосда олиб борилган илмий тадқиқот юнон муаллифларининг Қадимий Туркистоннинг сиёсий, иқтисодий, маданий ва этник тарихи, жуғрофий ҳолати, табиий бойликлари, халқининг урф-одати ва эътиқоди хусусида қимматли фикрлари юзага келишига замин яратган.

Рисоланинг сўнгги боби машҳур жаҳонгир Искандар Зулқарнайн (мил. авв. 356—323 йй.)нинг Эрон ва Туркистон билан боғлиқ фаолияти, тақдири хусусида сўз кетади. Искандарнинг қудратли Аҳмонийлар қаршилигини осонлик билан синдириб Туркистонга бостириб кириши, лекин бу ерда Спитамен, Датафен, Катан каби ватанпарварлар бошлиқ маҳаллий халқнинг қаттиқ қаршилигига дуч келиши, унинг бу ерда олиб борган сиёсати тўғрисида фикр юритилиб, бу тарихий шахснинг ҳаёти ва Шарқ адабиётида тутган ўрни, улуғ жаҳонгир образининг турли ва қарама-қаршиликларга бой равишда талқин этилиши, бориб-бориб унинг сиймоси Шарқ муаллифларининг (Низомий, Деҳлавий, Жомий, Навоий) шахсий кечинма ва ғоялари талқини йўлида қандай ўрин тутганлиги хусусида олиманинг шахсий мулоҳазалари баён қилинади.

НИҲОЯТ АСАР «Эллинизм ва унинг Ўрта Осиё маданиятига таъсири» боби билан тугалланади. Муаллиф жуда тўғри таъкидлаганидек, «Қадимги дунё тарихида эллинизм деб номланган давр энг мураккаб ва қарама-қаршиликлар билан тўлиб-тошган давр ҳисобланади». Зеро, ўтган асрнинг биринчи ярмида олмониялик олим Й. Г. Дройзен томонидан илмий муомалага киритилган бу тушунчани баъзилар Шарқий Ўрта денгиз ўлкалари, Олд Осиё, Қора денгиз бўйи мамлакатлари тарихидаги Искандар Зулқарнайн истилосидан деярли милодгача бўлган давр ички тараққиёти билан боғласалар, бошқалар эса умуман юнон-македонияликларнинг (эллинларнинг) таъсири остида ўз маданий ривожини белгилаган тамом ўлка ва халқлар ҳаётига олиб бориб тақайдилар. Бундан бошқа ёндашувлар ҳам мавжуд. Аммо ёндашувлар қанчалик ранг-баранг бўлмасин, олиманинг бу масала юзасидан олиб борган изланишлари асар ибтидосида айтилган бир ҳақиқатни — дунё халқларининг ўзаро муносабатлари тараққиётнинг барча соҳаларини қамраб олиб узлуксиз равишда давом этиб келганлиги, бундай муносабатлар икки томонлама, кўп томонлама наф келтириб, халқларнинг бир-бировига суянган, бир-бировидан ўрганган ҳолда рушду равнақнинг оғир босқичларини босиб ўтиш учун мустаҳкам замин яратилганлиги бирламчи эканлигини кўрсатади.

Бўрибой АҲМЕДОВ,
ЎзФА мухбир аъзоси,
Азамат ЗИЁЕВ,
тарих фанлари номзоди

Теран томирлар

ТИРИК ЖОННИ МАҲВ ЭТМА...

Ч. АЙТМАТОВНИНГ «ҚИЁМАТ» РОМАНИДАГИ БИР ҲИКОЯ ХУСУСИДА

РЕДАКЦИЯДАН:

Кейинги 6—7 йил ичида ҳаётимизда анча воқеалар юз берди. Қадриятларга муносабатлар ҳам ўзгарди. Айниқса миллий маданиятимизга эътибор ортди. Бироқ, ростини айтганда, матбуотда қардошлик, дўстлик алоқаларини ёритиш бир қадар сусайди. Биз шуни ҳисобга олиб «Теран томирлар» рубрикамизни яна изчил давом эттиришга аҳд қилдик. Яқинда, шу йилнинг 15 май куни таниқли белорус шоири Микола Аврамчикнинг Ўзбекистон халқ ёзувчиси Асқад Мухторга мактубини ва икки шеърининг таржимасини босган эдик. Бугун эса XX аср туркий адабиётининг улуғ сиймоси Чингиз Айтматов ижодига доир мақолани эълон қилаётирмиз.

Умидли ёш тадқиқотчининг бу мақоласи ўқувчиларимиз эътиборини тортади деб ўйлаймиз.

ИНСОН ТАҚДИРИ СЎЗ САНЪАТИДА фалсафий моҳият касб этади. Фалсафийлик умуминсоний масалаларнинг бадиий талқини билан боғланади.

Ч. Айтматовнинг «Қиёмат» романи биз яшаётган ҳаёт ва биз ҳақимизда ёзилгандек. Лекин романда бугунги инсон маънавиятининг инқирози, «инқилоб далаларидаги даҳшатли чек-чандиқлар», ҳатто «Одам Ато ва Нуҳ пайғамбар замонидан бери бани Башарни лол қолдириб келаётган чуқур, зиддиятли масалалар» (Ғ. Саломов), яъни эзгулик ва ёвузликнинг азалий тўқнашувлари, даврий шаклу-шамойиллари ҳақида огоҳли сўз боради.

Романда алмашиниб борувчи бадиий саҳналар бор: Исо Масиҳ ва Понтий Пилат саҳнаси, Авдий Каллистратов ва аламзадалар саҳнаси, Бўстон Ўркунчиев, Акбара ва Қўчқорбоевлар саҳнаси...

Ана шу бадиий саҳналар орасида мўъжазгина бир ҳикоя бор. Бу ҳикояни Чингиз Айтматов «Олтовлон ва Еттинчи» деб атайди:

Сандро деган чекист йигитга қизил ҳокимият томонидан қўрбоши Гўрам Жўхадзе тўдасини тугатиш вазифаси юкланган. Сандро шу мақсадда Жўхадзе тўдасига кириб олган ва унинг энг ишончли йигитларидан бирига айланган.

Жўхадзелар учун эса душман қизил инқилоб томондагилар. Лекин улар Сандронинг чекистлигини билишмайди...

Романда «Олтовлон ва Еттинчи» ҳикоясини асардаги бошқа бир бадиий саҳнанинг қаҳрамони Авдий Каллистратов хотирлайди. Авдий Каллистратовнинг ҳикоя қилишича: чекист аввал Жўхадзенинг «ишончини қозона билади», «дарёдаги қирғин»да уларни пистирмага бошлаб боради, ўзи эса гўё «отининг айили бўшаб кетгандай» дарё қирғоғида қолади, ана шу талатўпда жўхадзелар тор-мор этилиши керак эди... Сандро жўхадзеларнинг дарёдаги қирғинбаротдан омон чиққанларини кўргач, яна уларга қўшилиб олади...

Авдий Каллистратовнинг тахминича, бу — Сандронинг қиёфалари эмас. Бу ерда руҳий иккиланиш йўқ. Негаки, чекист вазиятга қараб иш кўраяпти...

«Ватан билан видолашув» эпизодида (биз ҳикоядаги асосий эпизодлардан бирини шартли равишда шундай номладик) Авдий Каллистратовни бошқача хатти-ҳаракатли Сандро ром қилади... Сандронинг кейинги ҳаракатлари жўхадзеларни дарёдаги пистирмага бошлаб борган чекист Сандронинг ҳаракатларига моҳиятан зид.

Романда бу ҳикоянинг изчил тасвири йўқ. Чунки ҳикоя Пушкин уй-музейида — «Кеча қурбони», «Сабийларни таҳқирлаш», «Малоиклар ноласи» каби булғор ибодат куйларини, яъни «дин ва иймон йўлида азият ва риёзат чеккан ота-боболарининг куй ва қўшиқларини» тинглаётган пайтида Авдий Каллистратовнинг хотирасида тикланади...

«Қиёмат»да ҳам Авдий Каллистратов хотирасида тикланган ана шу воқеа тасвири бор. Шу боис, ҳикояда образлар руҳиятини очишдан кўра, воқеликнинг ўзини тафсилотсиз ифодалаш кўзга ташланади.

Ҳикоя мазмунига қайтамиз: Жўхадзе қолган-қутган йигитлари билан қочиб тоғ дарасига етиб боради. Унинг «омон қолган содиқ» йигитлари орасида Сандро ҳам бор. Шу кеч иккаласининг ҳам кўзига уйқу келмайди. Эрталаб Жўхадзе йигитларига қараб шундай гап бошлайди:

— Йўқ, туғилган еримиздан бундай қилиб кетиш ярамайди. Бугун бизни ўстириб катта қилган Она-Еримиз билан хайрлашамиз. Кейин ҳар қайсимиз ўз йўлимизга равона бўламиз. Лекин ҳозирча ўз уйимизда тургандай кўнгил очайлик...

Кечқурун Ватан билан видолашиш учун Жўхадзе билан санаганда олти «аксилинқилобчи» ва «Еттинчи» — чекист Сандро гулхан атрофига йиғиладилар. Жўхадзе йигитларига қараб дейди:

— Биродарларим. Биз ишимизни бой бериб қўйдик. Икки тараф урушганда кимдир енгиб чиқади. Бошқаси мағлуб бўлади. Уруш дегани шу. Биз қон тўкдик. Бизнинг қонимизни тўкишди. У тарафдан ҳам, бу тарафдан ҳам кўп асл ўғлонларнинг бошлари кетди. Бўлганича бўлди. Ҳалок бўлган дўстларимдан ва ғанимларимдан узр-маъзур сўрайман.

БИЗ ЖЎХАДЗЕ НУТҚИНИ УЧ ҚИСМГА АЖРАТДИК.

Унинг беомон жангларда иккала томондан ҳам шаҳид кетган йигитлардан кечирим сўраши Жўхадзе нутқининг муқаддимасидир. Чунки Жўхадзенинг фикрича, жангда ўлган ғаним—ғаним эмас. Аввало, у — Инсон.

Жўхадзе нутқининг иккинчи қисми унинг она Ватанга берган таърифи билан боғлиқ.

Хорижга бош олиб кетиш нияти ҳақидаги гаплари Жўхадзе нутқининг якунидир. Жўхадзенинг бу нутқи китобхонга уни бор бўйи-басти билан кўрсатади...

Ҳикояда, эслатиб ўтмоқчимиз, фақат Жўхадзе гапиради. Сандронинг эса хатти-ҳаракатларигина тасвирланган. Лекин ҳикояда Сандронинг сўзланмаган «ички нутқи» ҳам бор. Ҳикояни шу иккита нутқ — қўрбошининг «сўзланган», чекистнинг «сўзланмаган ички нутқи» тутиб турибди. Бу иккита нутқ эса моҳиятан бир-бирларига уйғун...

Шу кеч «синфий ғаним» Жўхадзе Ватан тушунчасини жуда оддий ва буюк таъриф этади: «Биз ўзимиз билан тариқча нарса олганимиз йўқ. Ватанни олиб кетиб бўлмайди. Фақат соғинч ва армонларимизни олиб кетамиз. Агар ватанни хуржун каби олиб юриш ва ташиб кетиш мумкин бўлганда, у сариқ чақага ҳам арзимасди....».

Жўхадзедаги Ватан тушунчаси унинг эътиқодини ҳам белгилайди.

Жўхадзе йигитларига қараб сўзини шундай якунлайди:

— Хув, анави катта тоғнинг орқаси — Туркия, қўл узатсанг етади. Ундан сал чеккароқда, ой кўтарилиб келаётган тоғ ўркачининг нариёғи — Эрон. Ким қаерга бораман деса, ўзи билади. Мен Туркияга кетаман. Истанбулда кемаларда юкчилик қиламан...

Жўхадзе Туркияга «юк ташиш учун» кетмоқчи, «фаровон» яшаш учун эмас!.. Жўхадзе айбдорлиги учун ўзини ана шундай жазоламоқчи. Дарбадарлик Жўхадзе учун интиҳосиз жазо. Чунки, Жўхадзенинг ўзи айтганидек, бегуноҳ тўкилган қонлар учун «уларга афв йўқ». Бу исноддан «туғилган ерларида жой ҳам йўқ!».

Вазият ана шундай таранг... Улар ўз тақдирларини ўзлари ҳал этишлари керак. Бадиий асарда ҳар бир вазиятнинг ўз тугуни, ривожи, авж нуқтаси ва ечими бўлади. Баъзан ечим билан кулминация бирданига юз беради. Бу ҳолни «болаларча» — кулминация ва ечимнинг эшикдан бирданига «кириб келгани»дек тасаввур қилиш ҳам мумкин. Ўша авж нуқтада, ўша ечимда санъаткорнинг воқелик устидан чиқарган ҳукми аён бўлади ва биз асарлардаги бадиий баркамол образларни ижтимоий-сиёсий, ахлоқий-эстетик жиҳатдан социал воқеликка берилган баҳолар каби кўрамиз, биламиз. Ҳикоядаги Жўхадзе ва Сандро образларига ҳам шу нуқтаи назардан ёндашамиз.

«Ватан билан видолашув» эпизоди «Олтовлон ва Еттинчи»нинг авж нуқтаси, айни пайтда ечимидир.

Энди Сандронинг «сўзланмаган ички нутқини» «тиклаймиз» ва унга тўхталамиз. Сандронинг нутқи ҳам уч қисмдан иборат. Ҳикояда бу нутқнинг баёни йўқ. Чекистнинг нутқи қўрбоши Жўхадзенинг сўзлаётган нутқи билан бир вақтда, ҳаётнинг фожиавий-экстремал ҳолатларида содир бўлган эди. Яъни, ҳикояда фақат Жўхадзе гапиради, Сандро эса унинг гапларини «ички тасдиқ»дан ўтказиб туради: Жўхадзенинг Ватан ҳақидаги гапларини тинглаб, Сандро қўрбошининг ўзи каби ватанпарвар эканлигига иймон келтиради. Ватан — қўрбоши ва ўзи учун битта эканлигини қалбан яна бир бор туяди...

Сандронинг Жўхадзе каби «бегуноҳ тўкилган қонлар учун» Яратгандан ва ўзидан узр-маъзур сўрашига кейинроқ тўхталамиз. Чунки Сандронинг шаҳид кетганлардан кечирим сўраши кейин «содир бўлади»...

Жўхадзенинг «Энди ҳар биримизга бошпана керак... Мен Туркияга кетаман. Истанбулда кемаларда юкчилик қиламан», — деган ҳукмини эшитиб, Сандро ўзини қўярга жой тополмай қолади... Ўз ватандошларининг чет элларда хор-зор бўлиб юришини (кемаларда юкчилик қилиб ва ҳоказо....) тасаввурига сиғдиролмайди... Дарбадарлик Жўхадзеники-ю, бунга чекист Сандро чидай олмайди!..

Ҳикоя бир қараганда, тарихий воқеликнинг содда баёнидек туюлади. Аслида эса «Олтовлон ва Еттинчи» воқеалар зидлиги асосига қурилган. Ҳикоядаги қўшиқ эпизоди ҳикоянинг ўша эпизодгача бўлган барча тасвирларига мазмунан зид. Энди Сандро ва Жўхадзега ҳикоядаги қўшиқ детали нуқтаи назаридан ёндашамиз.

Жўхадзе ва Сандро сўзини тугатганидан кейин грузин нони, тузи ва виносига тўкин дастурхон атрофида қўшиқ айтадилар, вино ичадилар, елкама-елка туриб, оёқларини дупурлатиб грузин миллий рақсларига тушадилар. Қўшиққа қўшиқ, ўйинга ўйин уланади...

МУАЛЛИФ МАҲОРАТИ ШУНДАКИ, грузин миллатининг тарихий тараққиёт жараёнида эришган барча яхши фазилатларини шу кичкина қўшиқ эпизодида кўрсата олган. Яъни, улар куйлаётган бу халқ қўшиқларида бутун бир миллатнинг психологияси, тарихи ва маданияти мужассам. Еттовлон ўша кеча куй ва қўшиқлар таъсирида грузин миллатининг бошдан кечирган қувончлари, ғам-аламлари, эслашга арзигулик барча маънавий бойликларини ғурур билан қайта ва қайта эслайдилар.

Биз шу ерда вазиятнинг яна икки жиҳатига эътибор беришимиз керак. Қўшиқлар таъсирида улар «олий ҳурлик»ка эришадилар. Яъни, ердаги ҳаётдан — ижтимоий муносабатлардан (ҳокимият юклаган вазифа ва ҳоказолар) озод бўлиб, юксакликка кўтариладилар. Энди улар учун ўз фаолиятларини холисона баҳолайдиган пайт ҳам келган эди. Бу — биринчи томони, иккинчи томони — уларнинг бир неча дақиқадан кейин грузин нони, тузи, «ери ва осмонининг таъми қўшилиб кетган» грузин виносига тўкин дастурхон атрофидан узилиб чет элларга чиқиб кетишлари мумкин эмас эди. Сандро шуни тушуниб етди ва «биринчи ўқ билан қўр йигитлар бошлиғи Гўрам Жўхадзени қулатди. Тўппонча овози тун қўйнида момоқалдироқдек гумбирлаб кетди ва шу заҳоти йигитлар бўғзидан ҳали қўшиқ сўзлари узилмаёқ бошқа бешовини ҳам кетма-кет отиб йиқитди. Улар нима рўй берганлигини ҳатто англолмай қолдилар».

Сандронинг «башараси тун шуъласида бўздай оқариб кетди. У ҳарс-ҳарс нафас олар, ўпкасига ҳаво етмасди. У мешни шарт кўтарди-да, тагида қолган винони тўкиб-сочиб, ютоқиб ича бошлади, у ичидаги ёнаётган оловни босмоқчи бўларди...»; сўнг, «сал чеккароққа ўтди. Маузернинг оғзини чаккасига тиради. Тоғларда яна бир ўқ овози садоланди. Бу еттинчи эди. У ҳам ўз қўшиғини айтиб битирганди».

Романда грузин миллатининг маънавий портретини бундан кўра мукаммалроқ чизиш қийин, деб ўйлайман. Чунки еттовлон грузин нони, тузи, виносига тўкин дастурхон атрофида қўшиқ айтиб, «дам қўлларини бир-бирларининг елкаларига ташлаб», «дам соллантириб», «дам оёқларини дупурлатиб» рақс тушиш асносида бутун бир миллатнинг миллий-тарихий-маънавий умрини бир неча соат ичида бошидан кечирган, яшаб бўлишган эди! Уларнинг ўлимларида ўлим тушунчаси йўқ. Абадият бор. Муҳими, Сандро «Олтовлон»ни ва ўзини отаётганида... чекист эмас эди!..

Энди ҳикоянинг ушбу эпизодига ҳушёррок ёндашайлик. Сандро ўз зиммасидаги мавжуд ҳокимият топшириғини аъло даражада бажарди... Нега у ўзини отди?

Видолашув онларида грузин нони, тузи, виносига тўкин дастурхон атрофида яралган миллий, инсоний, ҳаётий ўлчам шу даражада улкан эдики, бу ўлчам қаршисида Сандро эришган «чекистлик унвони» арзимас бир матоҳга айланиб бўлган эди. Худди мана шу ўринда Сандро маънавиятининг ҳукми — ўлимининг сабаблари маълум бўлади. Сандро ўз маслакдошлари орасида қаҳрамон бўлиб яшаш, инсоний ўлчамдаги кичкина бир заррага ҳам тенглаша олмаслигини англаб етгач, ўзи учун нариги Олтовлон билан «бирга кетиш»ни афзал деб билди. У грузин миллий қадриятлари олдида, грузин миллатининг оддий ва пок вакили сифатида қолишни истади. Ҳатто яшаш деган тушунча ҳам Сандро учун ўз қимматини йўқотган эди.

Сандро Ўзлигини тўла англаб етди. Ўзини отиб ташлаш билан ўз фаолиятига баҳо берди. Тарих устидан ўз ҳукмини чиқарди. Бу тарих оддий тарих эмас — Одамзотнинг хатолари, янглишишлари тарихидир.

Романдаги бошқа бир бадиий саҳнанинг қаҳрамони Исо алайҳиссалом ҳам адашган бандаларининг кўзини очиш ниятида охир-оқибат ўзига ўлим йўлини танлаган эди...

Асарда Исо алайҳиссалом қаерда-ю, Жўхадзе билан Сандро қаерда?..

Романда улар орасида ички боғлиқликлар бор. Исо алайҳиссалом ва Сандро; Авдий Каллистратов, Бўстон Ўркунчиев ва Жўхадзе ўртасидаги бу яширин боғланишларни образларнинг «ташқи маънолари» дейиш ҳам мумкин...

Жўхадзе ва Сандро...

Қарама-қарши қутблар қандай бирлашишлари мумкин?

Улар юксак маънавият майдонида Одам ва Олам муаммолари атрофида учрашдилар, жипслашдилар: «Нега одам дунёга келади? Инсоннинг дунёга келишидан мақсади нима? Агар муддао ер юзига меҳр, шафқат, илҳом, висол, муҳаббат каби инсоний фазилатларни тарқатиш бўлса, нега у чексиз ёвузликларга бош-қош бўлаяпти? Нега одам одамни хўрлайди, қийнайди, ўлдиради?..»

Бу каби саволларга Жўхадзе ва Сандро ўз хатти-ҳаракатлари, гап-сўзлари билан жавоб берадилар.

Сандронинг «сўзланмаган ички нутқи», Жўхадзенинг «сўзланган нутқи»га мазмунан туташ, моҳиятан тенг. Яъни, бу иккала образ фалсафий салмоғи жиҳатидан бир-бирларига тенгдир.

Ҳикояда ҳам «бу икки азаматни — Сандро ва Жўхадзени», «инқилоб қоқ иккига», «икки қаттолга», «муросасиз душманга ажратиб ташлаган», дейилган.

Авдий Каллистратовга «Олтовлон ва Еттинчи»да «зирапчадек тинчлик бермаган нарса ҳам» худди шу — қўрбоши ва чекистнинг моҳиятан бир хил одам бўлиб чиққанлиги эди...

Ч. Айтматов «Одам — абадий муаммо» мақоласида шундай ёзган: «Агар сенинг виждонинг бўлса ва сен одам ўлдирсанг, кейин ўзингни ўлдирасан. Агар сенинг виждонинг бўлмаса, у ҳолда сен тинчгина ухлайверасан. Ҳамма масалаларда ҳам шундай».

Сандронинг «ўз-ўзини отиши»ни — ўз маънавиятини поклашини, яъни ўз ичидаги «жиндан қутулишини», озод бўлишини, аниқроқ айтганда, бир инсон сифатидаги моҳиятини фақат виждон ўлчови билан изоҳлаб бўлмайди. Агар гап фақат виждондагина бўлганида эди, Сандро бир умр қийналиб яшаши ҳам мумкин эди. Виждон — инсондаги юксак маънавиятнинг бир парчаси. Сандро эса ўз маънавиятини поклаяпти. Ахир, ўз устидан ҳукм ҳам маънавиятнинг ҳосиласи эмасми?!

РОМАННИ ИЛК МАРТА ЎҚИГАНИМДА, бу ҳикоя гўё «Қиёмат»да муаллақ тургандек туюлган эди. Лекин «Қиёмат»нинг умумий руҳи билан «Олтовлон ва Еттинчи» орасида мустаҳкам ички боғланиш бор экан. Исо алайҳиссалом, Авдий Каллистратов, Бўстон Ўркунчиев, Сандро, Жўхадзе — романнинг тенг ҳуқуқли қаҳрамонларидирлар. Асарда уларнинг ҳар бирининг ҳаракат қиладиган ўз майдонлари, саҳналари бор: Сандро Бўстон ва Бозорбой ўртасидаги бадиий саҳнага аралаша олмаганидек, Исо алайҳиссалом ҳам Авдий ва Обер Кандалов ўртасидаги бадиий саҳнага аралашмайди. Уларнинг ҳуқуқлари асарда ана шундай «чекланган». Аммо романда Исо алайҳиссалом ва Авдий Каллистратов, Бўстон Ўркунчиев ва Сандро, Жўхадзеларнинг бир-бирлари билан учрашадиган майдони ҳам бор. Улар юксак маънавият майдонида умуминсоний масалалар атрофида бир-бирлари билан учрашадилар, жипслашадилар: Исо алайҳиссалом адашган бандаларининг кўзини очиш ниятида охир-оқибат ўзига ўлим йўлини танлаганидек, Авдий Каллистратов ҳам Гришан, Обер Кандаловлар дунёсини поклаш ниятида ўз жонини фидо этади, «чор михга тортилади». Бўстон Ўркунчиев учун Инсон — буюк зот. У ҳар қандай вазиятда ана шу поклигича қолишга ҳақли... Аммо сиёсий сафсатабоз қўчқорбоевлар муҳити бу мувозанатни буздилар... Уни ўғли Кенжаш учун Бозорбойдан қасос олишга мажбур қилишди, Бўстон Бозорбойни ўлдирди, лекин ўз маънавияти ва Яратганнинг олдида гуноҳкорга айланди, чунки у Одам ўлдирди... Сандро ҳам тўкилган қонлар учун охир-оқибат ўзини олий жазога лойиқ деб билди, ўлимни афзал кўрди... Унинг учун Инсон — ҳар қандай вазиятда буюклигича қолиши керак эди...

Бу образлар романда тенг ҳаракат қилади, моҳиятан эса бир-бирларини тўлдиради.

«Олтовлон ва Еттинчи» ҳикояси романнинг фалсафий моҳиятини очиш учун асарга киритилган ва у «Қиёмат»да ўз вазифасини уддалаган: «...лекин ҳаёт ўлимдан устун, дунёда ҳаётдан кўра юқори ўлчов йўқ — шунинг учун тирик жонни маҳв этма...».

Энди ҳикоянинг романдаги мавқеига назар ташлайлик.

«Олтовлон ва Еттинчи» грузин халқининг бадиий бисотида йўқ. Бу жажжи асар Чингиз Айтматов томонидан тўқилган, у муаллифнинг соф ижоди. Лекин ёзувчи «Олтовлон ва Еттинчи»ни романнинг бадиий тўқимасига киритишдан олдин, грузин адиблари билан маслаҳатлашган, улардан розиликларини сўраган. Шундай экан, нега ёзувчи «Олтовлон ва Еттинчи»ни грузинларга нисбат берган?

Грузинлар ҳикояда юксак маънавиятга эга халқ, деб эътироф этилади ва асарда ана шундай тасвирланади. Грузин халқининг асрлар давомида шаклланган шу хусусиятлари муаллифнинг бадиий мақсадида қўл келган. Аммо муаллиф учун бунинг ўзигина етарли эмас эди.

«Қиёмат»нинг фалсафий моҳиятига мос жуғрофий кенглик ҳам зарур эди: Инжилдан олинган бадиий тимсоллар — қадимги дунёдан Исо алайҳиссалом ва Понтий Пилат, булғорларнинг ўнта қўшиқчиси, грузинларнинг Сандро ва Жўхадзеси, қирғизларнинг Бўстони ва Қўчқорбоеви, русларнинг Авдийи ва Обер Кандалови...

Инсониятнинг бошига қўпган ва қўпаётган қиёматни мана шундай жуғрофий кенгликда, юксак маънавиятли халқлар тақдирида тасвирлаш керак эди...

Охирги савол: ёзувчи ҳикояга нисбатан «баллада» сўзини ҳам ишлатган. Ҳикоянинг балладага хос хусусияти нимада? Унинг бошқа балладалар билан қандай муштарак томонлари бор?

ЭСИНГИЗДА БЎЛСА, АВДИЙ КАЛЛИСТРАТОВ Пушкин уй-музейида булғор ибодат куйларини, яъни, «дин ва иймон йўлида азият ва риёзат чеккан ота-боболарнинг куй ва қўшиқлари»ни тинглаётиб «Олтовлон ва Еттинчи»ни эслаган эди. Нега Авдий айнан ота-боболарининг иймон ҳақидаги қўшиқларини тинглаётиб, Жўхадзе ва Сандрони эслади экан?!

Ҳикояда шундай дейилади: «Ўша қўшиқларда еттовлоннинг (яъни, Жўхадзе ва Сандронинг ҳам — **О. И.**) иймони, диёнати жамланган эди...»

Чингиз Айтматов «Олтовлон ва Еттинчи»ни Одамзоднинг иймони, диёнати ҳақидаги қўшиқ, баллада дейишга ҳақли.

Ойбиби ИСКАНДАРОВА,
ЎзФА Алишер Навоий номидаги Адабиёт институтининг илмий ходими

БОЙМИРЗА ҲАЙИТ ШАХСИЯТИ

Миразиз АЪЗАМ

НИҲОЯТ ЖУМҲУРИЯТИМИЗ ПАРЛАМЕНТИ Боймирза Ҳайитни Ўзбекистонга таклиф этди... Аммо яқин-яқингача, шоир айтмоқчи, унинг соясига найза санчардик. «Яқин-яқингача» деганда мен беш-ўн йилни назарда тутаётганим йўқ. 1990 йилда ҳам, ундан берида, 1991 йилда ҳам, ҳатто, Ўзбекистон ёзувчиларининг X қурултойидан кейин, 1992 йил бошида ҳам Боймирза Ҳайитга қарши чиқишлар бўлгани ҳаммамизнинг ёдимизда. Бундан олдинги 50 йиллик таълимотларни-ку асти қўяверинг: Боймирза Ҳайит «ватан хоини» эди, вассалом. Аммо бу гап ёлғон эканлиги кундай равшан бўлиб бормоқда. Агар ватан деганда Туркистонни, ёлғиз Ўзбекистонни назарда тутсак, у ҳеч қачон Ватанига хиёнат қилмаган, фақат ота юрти мустақиллиги учун курашган. Агар ватан деганда СССР деб аталган собиқ империяни назарда тутсак, у ҳолда у ватан хоини эмас, балки империя душманидир. «Хоин» атамаси бу ўринда ҳеч ўрнашмайди.

Хўп, ундай бўлса, Боймирза Ҳайит ким, нима учун ундан қўрқардилар? Нима учун собиқ иттифоқнинг 300 дан зиёд ташкилоти Боймирза Ҳайитга қарши фаолиятда бўлди? Бу масалага аниқлик киритмоқ учун унинг ҳаёт йўлини ўрганмоқ керак.

Боймирза Ҳайит «Улуғ Октябрь инқилоби» деб ном олган ҳарбий-қуролли тўнтариш, фитнакор исён, «жаҳонни ларзага солган» қирғинбаротлар пайтида дунёга келди. У турк журналисти Эрўл Қаймоқ билан суҳбатида: «Туркистоннинг Наманган вилояти Ёрчак қишлоғида 1917 йилда туғилганман. 15 болали бир деҳқон оиласининг тўққизинчи боласиман. Отам деҳқончилик қиларди. Бой деҳқон эмасди, аммо топган-тутгани бизларни боқишга етарди», дейди. («Туркистон» журнали, 1988, 2-сон, 18-бет).

Бизда ҳали-ҳануз кўп болали оилаларга киноявли назар билан қаровчи, кам туғишни тавсия этувчи, бу ташвиқнинг тагида нима ётганини фаҳм кўзи билан илғамайдиган «социолог» ва «луқмони ҳаким»лар кўп учраб туради. Ҳолбуки, кўп фарзанд кўрган оилаларнинг болалари аксарият меҳнатсевар, юксак қобилиятли, жафокаш бўлишади. Боймирза Ҳайит таваллуд топган оила ҳам шундай оилалардан бири эди. Уларнинг ҳеч бири ҳаётда йўқсул яшамадилар. Ўз умрларини бир ҳалол инсон сифатида намунали яшаб келдилар ва яшамоқдалар. (Бу ҳақда алоҳида бир тадқиқий мақола билан чиқиш фойдадан холи бўлмас эди).

Боймирза Ҳайит олти ёшида ҳар бир мусулмон боласи сингари диний таҳсил берувчи мактабда билим олди. Етти ёшида «жадид мактаби» деб аталувчи янги мактабга кирди. 1923 йилдан 1933 йилгача ўқиб, ўрта маълумотли бўлди. 1934 йилда Тошкент университетининг тарих факультетига имтиҳон топширди. Бу ерда «Совет халқлари тарихи бўлими» ҳамда «Маданият тарихи бўлими» бор эди. У маданият тарихи бўлимига қатнади. Талабалик йилларида бир тарафдан сиёсий ишларга аралашган бўлса, иккинчи томондан турк адабиётини (ўзбек адабиётини) ўлмас асарлар билан бойитган миллиётчи зиёлилар, сиёсий ва адабий шахсиятлар билан танишди. «Буларнинг ичида Туркистоннинг энг мумтоз симоларидан бўлган, Ўзбекистон совет Жумҳуриятининг бош раиси Файзулла Хўжа, Ўзбекистон коммунистик партиясининг биринчи котиби, айни замонда Миллий Истиқлол партиясининг раиси Акмал Икром, шоир Чўлпон, профессор Абдураззоқ Ҳамро ўғли, Абдурауф Фитрат каби кимсалар бор эди», деб хотирлайди Боймирза Ҳайит. Бу парчани келтиришдан мурод Акмал Икромовнинг Миллий Истиқлол партиясининг раиси эканлигини ҳам таъкидлашдир. Биз бу кунгача А. Икромовни фақат компирқанинг биринчи котиби сифатида кўрсатиб, унинг миллий мустақиллик учун курашчи бўлганлигини ё билмасдик, ё буни тан олмасдик. Аслида шундай бир улкан шахс айбсиздан айбсиз ҳалок бўлган деб кўрсатиш унинг руҳини қийнаши мумкинлигини ўйламасдик. Ахир, бекордан бекорга ўлиб кетмоқ ақлсизлик билан баравар-ку! Ватан учун, миллат учун бир иш қилиб, шунга яраша душманлар томонидан ўлдирилиш — бу шарафдир, шаҳидликдир. Бундай одамнинг жойи жаннатдандир. Менимча, биз эндиликда Акмал Икром ва Файзулла Хўжанинг «Миллий Иистиқлол партияси» тузганлари тарихини ва бунга алоқадор ҳужжатларни топиб ўрганишимиз ва халққа тақдим этишимиз керак. Боймирза Ҳайит эса ўз маънавий устозлари Чўлпон ва Фитрат ҳақида «Туркистонда ўлдирилган турк шоирлари» китобини яратиб, уларнинг ўлимларига сабаб бўлган туркчи ва истиқлолчи шеърларини тадқиқ этиб берди.

Совет Иттифоқида қатағонлар авжига чиққан ул машъум 1937—39 йилларда Боймирза Ҳайит ҳали талаба эди, аммо масаланинг моҳиятини яхши англар, хатар қузғуни ўз бошида ҳам айланиши мумкинлигини фаҳмлаб, 1939 йилда университетнинг сўнгги курсида ўқишни ташлаб, Наманганга қайтди ва муаллимлик қила бошлади. У ўзини ниҳоятда ҳушёр тутди ва Совет ҳукуматининг йўриғида бўлишга ҳаракат қилди. Ва бу кўзга ташланди. У оз вақт ичида муаллимликдан маориф мудирлигига кўтарилди. Университетни сиртдан тамомлади.

М. Шаропов исмли бир киши (кимлигини танимайман, эл ичида бу — ўзбек фамилиясини ўзига ниқоб қилиб олган бошқа миллат вакили, деган гаплар юради) «Ёш ленинчи» газетасининг 1990 йил 5 июл сонида «Чалкаш тақдирлар» мақоласида: «...У биринчи комсомолларимиздан эди, деб эслашади. Доимо барча йиғинларда, ҳатто тўйларда ва дўстлари даврасида энг эътиқодли коммунист сифатида маърўза қиларди. Ҳатто орден билан тақдирлангандиг», деб ёзади. Инсоф билан шуни таъкидлаш керакки, бизнинг матбуотимизда Боймирза Ҳайит ҳақида, гарчи унда собиқ империячиликка хос қоралаш руҳи етакчи бўлсада, энг муфассал ёзилган ва энг сўнгги газета мақоласи ана шу муаллифники бўлди. Бундан кейин ёзилганлари ва телекўрсатувларда айтилганлари деярли далилсиз қуруқ демагогиядан бошқа нарса эмас.

М. Шаропов ўз мақоласида: «Боймирза Ҳайитов... 1940 йилда Қизил Армия сафига чақирилган. Қисқа муддатли курсни тугатгач, унга офицерлик унвони берилган... 1941 йилнинг ёзида ишчи-деҳқон Қизил Армияси офицери Ҳайитов асир тушди...» деб ёзади.

Энди Боймирза Ҳайитнинг ўз сўзларига диққат қилайлик:

«Декабрь 1939 Совет «Қизил Армия»сига аскарлик хизматига келдим. Юк вагонларида 22 кун мажбурий бир йўлчиликдан сўнг, январь 1940да рус ишғоли остидаги Польшанинг Воронова шаҳрига яқин бир қишлоғида аскарий таълимларга бошладик. Бу ерда бир йилга яқин «Танк офицери» ўларок курс кўрдим. Бу аснода Олмон ҳарбий кучлари Қизил Армия жабҳаларини қақшата бошлагандилар. Бу вазият бир томондан Қизил Армия қўшинларини чекинишга мажбур этаркан, иккинчи томондан тўпга тутишлар тинмас эди. Қисқа вақт ичида танкларимизнинг бензини тугади, аскарларимизнинг ўқдориси ва егулик озиқ-овқати битди. Бу аҳволда таслим бўлишдан бошқа чора қолмаган эди. Ниҳоят, 4 июль 1941 йилда Слутск шаҳри яқинларида олмонларга таслим бўлдик» («Туркистон» журнали, 1988, 2-сон, 18-бет).

«Туркистон — иккинчи жаҳон уруши йилларида. 1939—1945». мақоласида эса шундай парчаларни ўқиймиз: «...Қизил Армия, Олмониянинг Польшадаги уруш бораётган чегараларига юборган аскарларини на қурол жиҳатдан, на-да маънавий жиҳатдан таъминлаган эди. Олмон Армияси билан юзма-юз келган туркистонлик совет аскарларининг кўпчилиги қўлларида милтиққа ўхшаган тахта парчаларини кўтариб боришарди. Олмонлар биринчи бўлиб чегарада турган совет аскарларидан туркистонликларга оғир зарба бергандилар. Шу сабабли туркистонликларнинг бир қисми ёппасига ҳалок бўлди. Кўпчилиги эса немисларга таслим бўлган ва улар томонга ўтган эди.

...туркистонлик аскарларнинг кўпчилиги рус тилини билмаганлари учун, уларга «иккинчи даражали аскар» назари билан қарарди». «(«Шарқ юлдузи», 1992, 3-сон, 152-бет).

Худди шундай муносабатни орадан роппа-роса 40 йил ўтгандан кейин, шахсан мен ўзим Афғонистонда ҳам кўрдим. Рус совет офицерлари туркистонлик аскарларга ҳамон 40 йил бурунгидай муомала қилардилар: қуроллар билан етарли таъминламас, ўзбек, тожик, туркман ва бошқа мусулмон аскарларга ўқ-дори бермас, «сизларга ишониб бўладими?» деб очиқдан-очиқ ҳақорат қилавердилар. «Иштонсизнинг ҳадиги чўпдан» дейди халқимиз. Улар ўзлари ноҳақ йўлда эканликларини билардилар ва биздан ҳадиксирардилар.

Боймирза Ҳайит ва барча туркистонликлар олмонлар орасида асирлик жафоларини озмунча тортмадилар. Турмалар сафолат, хасталик ва ўлимлар билан тўла эди. Уларни Польша ҳудудига кўчирдилар. Боймирза Ҳайит ҳам Польшанинг Чнестахов концлагерида тутқунликда яшади. Бир йилдан кейин 1942 йилнинг мартида озодликка чиқарилди. Озод бўлган бошқа қавмлари билан бирга Боймирза Ҳайит Туркистон легиони таркибида яна жабҳага қайтди.

МАТБУОТ САҲИФАЛАРИДА ГОҲ-ГОҲ кўзга ташланиб қоладиган совет мафкураси аскарлари Боймирза Ҳайитни «Туркистон батальони» тузиш ташаббусида бўлганликда айблайдилар. «Ўша йил (1941) кузининг бошида ҳарбий асир Ҳайитов концлагер маъмуриятига, у орқали Германия қўмондонлиги вакилига «Германия рейхининг улуғ фюрерига» ёрдам кўрсатиш учун ўрта осиёлик асирлар армияси таркибида янги ҳарбий бўлинма — «ССР Туркистон батальони» тузиш ташаббуси билан мурожаат қилади». Гарчи Ҳайитовнинг аризаси матни келтирилмаган бўлса ҳам, бу гапни рост деб фараз қилиш мумкин. Аммо бутун шарт-шароитларни тадқиқ қилайлик-чи, унинг бундай ариза ёзишга ҳаққи бормикин?

Боймирза Ҳайит туғилган йили амалдаги мавжуд қонунлар асосида миллий давлат— Туркистон Миллий Ҳукумати қурилган эди. Рус большевиклари, таркибан байналмилал бўлган бу ҳукуматни тан олмай, қароқчилардай талончилик ва зўравонлик йўли билан уни йиқитдилар. Ёш Боймирза ана шу йиқитилган, аммо таслим бўлмаган давлатнинг омон қолган фуқаролари қўлида таълим олди ва йигит ёшида буларнинг ҳам қатағонга дучор бўлганини кўрди. Аскарликка чақирилганда совет армияси босқинчи армия сифатида Польшани босиб олганини кўрди. Офицер бўлиб хизмат қиларкан, ўз юртдошларига нисбатан адолатсиз муомала қилаётган ҳарбийларнинг дашномларини ички нафрат билан эшитди. Финляндия урушидан тинкаси қуриб чиққан совет давлатининг эндиликда Олмония ҳарбий кучларига дош беролмай, ўз ҳарбий қисмларини энг оддий ўқдори ва озиқ-овқат билан ҳам таъминлай олмаётганини фаҳмлади. Қаҳрамонона жанг қилган аскарларнинг ҳам қурол-аслаҳаси етарсизлигидан душман оташига «ем» бўлаётганини, чекинганлар эса тутдай тўкилаётганини кўрди. Хўш, у душманга асир тушмаслик учун ўзини ўзи отиши керакмиди? Ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган, урушга чақирилиш арафасида эндигина уйланган ва ёш рафиқасини қорнида боласи билан қолдирган 22 ёшли навқирон йигит ўз жонига суиқасд қилиши керакмиди? Немис армиясининг қуролли кучларидан фойдаланиб, олис юрти Туркистонни озод қилишни ўйласа ва бунинг режаларини тузса, бунинг нимаси жиноят? Бу айнан ватанпарварликнинг ўзи-ку! Тўғри, бу — империяга нисбатан душманлик! Ҳеч қандай империя бир эзилган миллат учун ватан бўлолмайди. Ватан — бу оталар юрти. Ватан — бу оталар юртидаги эл-элатнинг, тақдир ато этган қон-қардош қавмларнинг мангу биргалиги ва ҳурлиги. Шундай ватан учун жанг қилмоқ — бу ор ва номус, шон ва шараф ишидир. Миллат тепасида мушт ва қамчи кўтариб турган, ғинг деб оғиз очганини турмаларга тиқиб ва қириб ташлаётган давлат Ватан эмас. Бундай давлатга хизмат қилиш манқуртликнинг нишонасидир. Боймирза Ҳайит чамаси «Туркистон легиони»ни тузиш ташаббусида бўлганда шуларни ўйлаган.

Боймирза Ҳайитнинг қораловчилари Мустафо Чўқаев билан Вали Қаюмхонни ҳам «таниқли миллатчилар», «ватан сотқинлари» деб баҳолайдилар, уларнинг «Туркистон Миллий Қўмитаси»ни имкон қадар камситадилар, Вали Қаюмхон, «доно устози ва севимли ўқитувчиси» Мустафо Чўқаевни заҳарлаб, унинг ўрнига «Миллий Қўмита Президенти» лавозимини эгаллади... 1942 йил сентябридан Боймирза Ҳайит Туркистон Миллий Қўмитасининг ҳарбий бўлими бошлиғи ва Вали Қаюмхоннинг ўринбосари бўлди», дейдилар.

Бу гапларни ҳам озгина шарҳламоқ керак. Мустафо Чўқаев ҳақида яқинда Озод Шарафиддиновнинг мақоласини ўқидик ва М. Чўқаев кимлигини билдик. Айрим деталларни эслайлик.

МУСТАФО ЧЎҚАЙ 1890 йил 7 январда Оқмачит (ҳозирги Қизилўрда)да туғилган. Петербург университетининг ҳуқуқ факультетини аълога тамомлаган. Талабалик йилларидаёқ миллий масалаларга оид мақолалари туфайли машҳур туркиётчи олим Вилгельм Радловнинг диққат-эътиборини қозонган. 1917 йилдан 27 ёшидаёқ Туркистон миллий ҳаракатининг олдинги сафларида бўлган. Қўқон шаҳрида қурилган Туркистон Миллий Мухторият Ҳукумати муассисларининг энг асосий ва энг кучли аъзоларидан эди. 1918 йил феврал ойида икки ойлик бу ҳукумат марказй Қўқон шаҳрини Самарқанд, Тошкент ва Фарғонадан жўнатилган большевикларнинг ҳарбий қисмлари муҳосара қилдилар. Пулемёт, замбарак ва граната овозлари гумбурлаб турган бир вазиятда эндиликда ҳукумат бошлиғи бўлмиш Мустафо Чўқайга ультиматум юбориб: 1) Мухтор ҳукумат совет ҳукуматини танишини, 2) Туркистон халқини совет ҳукуматига бўйин сунишига чақирувчи баённома чиқаришини, 3) Аҳоли қўлидаги қуролларни йиғиб олиб, большевикларга таслим этишини, 4) Миллий ҳукумат милиция ташкилотининг тарқатилишини ва ҳоказоларни талаб қилдилар. Мустафо Чўқай ўшанда шундай деб жавоб берганди:

— Куч сизлар тарафда. Биз эса ҳозирча ўз миллий ҳақларимизни таниганмиз ва идрок этганмиз. Шундан бошқа кучимиз йўқ. Бу курашда бизни енгасиз, бунга ҳеч шубҳа қилмайман. Шундай бўлса ҳам биз на сизнинг ҳокимиятга келиш ҳаққингизни, на-да Туркистонда совет ҳукуматини асло танимаймиз...

Шу жавобдан сўнг 20 дақиқа ўтгач, яъни кечаси соат ўн биру қирқда большевиклар Миллий Ҳукумат аркони биносини оташладилар. (Қаранг: «Ҳур Туркистон учун» газетаси, 1976, 15-январь, 3-бет).

ВАЛИ ҚАЮМХОНГА КЕЛСАК, у 1902 йилда Тошкент шаҳрида туғилган. Фитрат Маданият ишлари вазири бўлган замонларда бир гуруҳ ёшлар қатори Берлинга ўқишга юборилган. Биз ҳозирги кунларда Америка, Англия, Туркия каби давлатларга миллий мутахассислар тайёрлаш учун ўқишга ёшларни юбораётганимиз каби... Катта умид-орзулар билан ўқишга кетган эди. Аммо ҳали Берлиндалик чоғидаёқ ўқишни битириб Тошкентга қайтган дўстлари қамалаётгани ва кўздан гумдон қилинаётгани ҳақидаги хабарни эшитиб, юртига қайтмасликка қарор қилган эди.

Боймирза Ҳайит «Туркистон — иккинчи жаҳон уруши йилларида. 1939—1945» мақоласида шундай деб ёзади: «Олмон — Совет уруши бошланган йилларда Олмонияда бўлган туркистонлик зиёлилар, 1939 йилда Олмония билан Совет Иттифоқи орасида Польша тақсим этилгандан кейин Туркияга кўчдилар. Ўша йилларда Парижда яшаётган Мустафо Чўқай ва Берлинда турган Вали Қаюмхондай икки туркистонлик зиёли, Советлар Иттифоқи ҳокимияти остида яшаб келган турк қавмларининг муҳожир зиёли вакиллари ила ўз мамлакатларидан келган ҳарбий асирларнинг анкеталарини тайёрлаш билан машғул бўлдилар (бу — асирларни ишлашга жалб этиш учун тузилаётган эди. — М. А.) 1941 йил декабрида Мустафо Чўқай вафот этди. 1942 йил августида Вали Қаюмхон раислигидаги «Туркистон Миллий Бирлик Қўмитаси» тузилди. Айни замонда «Миллий Туркистон» журнали нашр этилди. Журналнинг биринчи сони 15.8.1942 да «Бизнинг йўл» бош мақоласи билан чиқди. Унда: «Бизнинг йўл оталар йўлидир, мустақиллик йўлидир» дея баёнот берилган эди. Олмон давлати, миллий қўмитанинг бу сиёсий йўлини ўрганиб чиқди, аммо унинг сиёсий ниятига қарши чиқмади».

Хуллас, Боймирза Ҳайит 1942-45 йилларда «Туркистон легиони» таркибида империяга қарши жанг қилди. Олмон давлати 24 март 1945 йилда Туркистон легионини Туркистон Миллий армияси, Туркистон Миллий Бирлик Қўмитасини Туркистон Миллий Ҳукумати Сифатида расмий васиқа билан таниди.

Урушдан кейин туркистонлик ҳарбийларнинг тақдири фожеий тус олди. Буни юқорида зикр этилган мақоладан муфассал ўрганиш мумкин («Шарқ юлдузи», 1992, 3-сон). Боймирза Ҳайитнинг ўзи эса Оллоҳнинг лутфи ва тақдир тақазоси билан омон қолди ва илмий оламга шўнғиди. Тошкентдаги университет таҳсили иш бермагач, Ҳарвард университетига ўқишга кирди. 1947-50 йилларда фалсафа факултетини тамомлаб, «Қўқон ва Қизилўрда Миллий Ҳукуматлари» мавзуида диссертация ёқлади. Шундан сўнг кетма-кет «Туркистон XX асрда» номли асарини ёзиб тугатди. Бу — Боймирза Ҳайитнинг биринчи марта немис тилида ёзган асари бўлиб, у орқали Оврупо илмий ҳаётига кирди. Жаҳон олимлари орасида танила бошлади. Энди у турли журналларда мақолалар билан чиқар, асарлари радио дастурларидан ўрин олар, илмий конференциялар, турли ўлка университетлари ва бошқа халқаро илмий конгрессларда, симпозиумларда маърузалар билан қатнашар эди.

1957 йилда (40 ёшида) Лондон университети, 1966 йилда Ҳарвард университетида ўзбек-турк тилидан, Туркияда 1973-74 йилларда Анқарадаги Ҳожаттепа университетининг социал ва идорий билимлар факултетида тарихдан, Истанбул университетининг адабиёт факултетида умумтурк тарихидан, 1986—87 йилларда Истанбулдаги Мармара университетининг Адабиёт факултетида қадимги турк тарихидан дарслар берди. Айни чоқда илмий тадқиқотларини ҳам давом эттирди. «Совет Русиясининг Туркистон мисолида Шарқ сиёсати», «Туркистон иқтисодий масалалари», «Туркистон — Русия ва Чин орасида», «Осиё ва Оврупо қалбидаги Туркистон» каби асарлари бу тадқиқотлар ичида энг мукаммалларидир. Ундан ташқари, бу даврда унинг 300 дан ортиқ мақолалари босилиб чиқди. 1987 йилда эса инглиз тилида «Рус ҳокимияти остидаги Ислом ва Туркистон» номли асари (549 бет) босилиб чиқди. Унинг «Совет Русия империализми ва турк дунёси» (392 саҳифа), «Туркистон — Русия ва Чин орасида», «Советлар Бирлигида туркликнинг ва исломнинг баъзи масалалари» (20 босма табаққа яқин) китоблари бир қатор тилларга таржима қилинди.

БОЙМИРЗА ҲАЙИТ АСАРЛАРИНИНГ энг муҳим фазилати шундаки, улар ўқувчида ҳеч шубҳа қолдирмайди. Ҳамма фикрларини кўплаб манбалар, мисоллар билан далиллайди. Кўрсатган манбалари эса ҳаводан олинган эмас. Кўпчилиги бизнинг расмий матбуотимиз саҳифаларида эълон қилинган материалларга асосланади. Чунончи унинг «Туркистон — Русия ва Чин орасида» номли асари 414 саҳифадан иборат. Турк, рус, шарқ ва ғарб манбаларининг асил нусхаларидан фойдаланиб Темур чоғидан то 1924 йил охиригача Туркистоннинг узоқ ва яқин бутун тарихини ва энг ҳаётий масалаларини 12 бўлимда баён этган. Советлар бир бутун Туркистонни Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистон ва Ўзбекистон дея беш парчага бўлиб ташлаганлари, Хитой эса Туркистоннинг шарқ қисмини Син-Кианг дея хитойлаштириб, бутун бойликларини сўриб ётганлари муфассал кўрсатилган. Туркнинг ва турк тарихининг туғим ери, туркнинг она юрти Туркистоннинг бундай жиддий, илмий, шубҳага ўрин қолдирмайдиган, бетараф (объектив) ёзилган тарихи йўқ, деб бемалол айтавериш мумкин. Асар охиридаги 24 саҳифалик ўринда 400 дан ортиқ ёзувчи ва олимнинг 700 га яқин турли тилларда чиққан китоб ва тадқиқотлари манба сифатида келтирилган. Сўнгги 34 саҳифада эса шахслар (17 бет), жўғрофий номлар (8 бет), қавмлар ва сулолалар (3 бет) ва жанглар, қурилишлар, институтлар, газета-журналлар, маданий ва сиёсий жараёнларнинг отлари (6 бет) индекс қилиб берилган. 3 расм ва 5 харита ҳам илова этилган. Шуларнинг ўзиёқ бу асарнинг нақадар катта қийматга эга эканлигини кўрсатади.

Боймирза Ҳайит журналистларнинг «қандай асарлар ёзишни истадингиз-у ёзолмай қолдингиз?», «Қандай асарларингиз нашр бўлмай қолди?» деган саволларига 1988 йилда шундай деб жавоб берган эди:

— ...Жуда истаганим ҳолда ёзишни жуда истасам ҳам ёзолмаганларим: «Туркистоннинг янги замон адабиёт тарихи», «Босмачилик ҳаракат тарихи», «Жадидчилик жараёни», «Бухоро ва Хоразм давлатларининг Туркистон тарихидаги ўрни», «Туркистонда Исломнинг такомили», «Туркистон жўғрофияси», «Советлар Бирлигида исломнинг аҳволи», «Сибирияда турк маданияти». Булар ёзилиши керак эди, ёзилмади. Бунинг ёнида «Шарқий Туркистон» ҳақида тадқиқотлар йўқ даражада оз. Шарқий Туркистон борасида ҳам тадқиқотлар қилиниши керак эди...

— ...40 йил давомида ишлаб, яратганларимнинг бир қисмини ичига олган «Туркистон энциклопедияси» лойиҳасини тузган эдим. Лекин моддий қийинчиликлар туфайли ҳануз бу битмаган, аммо бошланган ишимни нашр этишга имкон тополмайман, шекилли. Иншооллоҳ, буни амалга оширадиган бир нашриётчи чиқиб қолса, турк маданий ҳаёти бу энциклопедияга ҳам эга бўлиб қолармиди?

1992 йилга келиб Боймирза Ҳайит ёзолмаганим деб армон қилган асарларидан бирини ёзиб битказди. Бу — «Босмачи. Туркистоннинг 1917—1934 йиллардаги миллий кураш тарихи» асаридир. Боймирза Ҳайит Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасига ёзган хатида бу асарни ёзиб битказгунча юраги ёрилар даражага келганини изҳор этади. Ва ёзолмаган асарларини зора ёшлар ёзишса деб умид қилади. У ўғли Бекмирза ва бошқалар «ўз ҳаётингизни ҳам ёзинг», деб билдирган тилакларига жавоб бериб, «билмайдиларки, буни ёзмоқ осон иш эмас, чунки ўтган кунларни ўйлаб, уни қоғоз устига чиқариш вақтида инсон титрайди» деб, ҳолини баён этади.

ЧИНДАН ҲАМ, БОЙМИРЗА ҲАЙИТ ўлиш ва тирилиш, тирилиш ва ўлиш билан тенг келадиган жуда оғир, таҳликали, қўрқинчли, илҳомли, вулқонли, шарафли, мардона ҳаёт йўлини босиб, қонли юрак, инфарк билан бўлса-да, бизнинг бахтимизга, миллатимизнинг ор-номуси, жаҳондаги тирик овози бўлиб 75 ёшга етиб келди.

Энди бизнинг вазифамиз, унинг қадрига етмоқ, асарлари куллиётини халқимизга етказиб бермоқдан иборатдир.

Ҳалима АҲМЕДОВА

ҲАСРАТ ОҒОЧЛАРИ КИРДИЛАР ГУЛГА

●

Ваҳшат уясидан қочган бир нола
Очиқ кўзларимга соларкан ҳалқа
Элтурман алафзор ҳидига тўлган —
Гуноҳкор юракни ягона ҳаққа.

Кунлар кўрди мени, мен кўрмадим кун.
Янчилган қуёшдай шафаққа тўлдим.
Сувларнинг остида қорайиб ётган,
Эзилган тошлардай телбавор кулдим.

Кулдим самовотнинг йиғиси билан,
Ўзин кезганида тунлар пиёда,
Мен шўрлик, қайғусоз нима ҳам кўрдим,
Муштлари тугилган хасис дунёда.

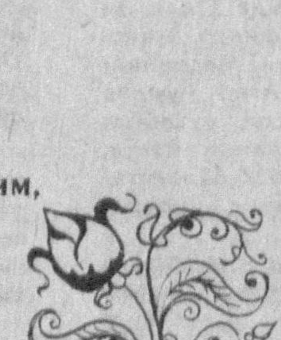

Оч қолган бўридай узоқ энтикиб,
Изларим еганда гадо шамоллар,
Бир тутам сумондай чайқалиб йиғлар,
Мен сурмасдан кетган бева хаёллар.

Бир моҳитоб тунда эриган кўнгил,
Шаъмнинг шуъласига соларкан соя.
Томчилаб томади бўм-бўш ёстиққа,
Маним кўзларимдан ўқиб ҳикоя.

Ва музлар дунёнинг сўнгги ваҳшати —
Ҳайқириб ўлгандай қадим девона...
Итнинг ҳуришидай ўтади кунлар,
Қолгани афсона, афсона...

Қонсираб ёд келар, ҳазин дод келар,
Келади, келмаган муродлар йўли.
Кимгадир талпиниб ташландиқ боғда
Очиқ қолаверар майсалар қўли.

Мен қайтиб келарман ой шуъласида
Руҳлар дунёсидан саболар мисол.
Ғамлар ва бахт аро тарож этилган —
Ўз ишқида куйиб тугаган аёл.

Келурман илоҳий бармоқларингга,
Ёпмоққа сочларим сўнгги қабосин
Ўпурман руҳ каби лабларингни жим,
Сен маъюс мен ҳақда айтганда ёсин.

Келурман дарбадар умримнинг остонасига
Қорайган орзунинг нафасларида
Вужудим шавқида ўлган соғинчинг —
Ёғилган тушларинг ҳавасларида
Келурман...

Ваҳшат уясидан қочган бир нола
Зулматдай, тонгимга соларкан ҳалқа.
Этурман ишқингнинг хунига чўккан —
Гуноҳкор юракни ягона Ҳаққа.

●

Мен эртак айтаман...
Қақнус кўз ёшидан тўлган пиёла —
Саҳарлар уйғониб чайқалади хуш
Оёғимдан тортган ернинг тубида
Илоҳий бир илдиз мени кўради.
Мен эртак айтаман...
Савобий кунларнинг дарвозасига
Қуёш осиб кетар қўш тилло занжир,
Таҳқиркаш дунёнинг кўшкида қўнган
Бир қушча йиғлайди, мен кимман, ахир?
Мен эртак айтаман...
Бахтнинг ҳомиласи чинқириб ўлар.
Умрнинг мурдакаш аравасида
Бир дил чарчамайди ўзини излаб.
Муҳаббатнинг поймол харобасида.
Мен эртак айтаман...
Сўнган шам ёдининг сароватида
Жилмайиб эрийди ғамгин парвона.
Эртак мени айтар —
Дардчил ва хаста
Мени бу эртакдан олиб кет, она.
Мен эртак айтаман...

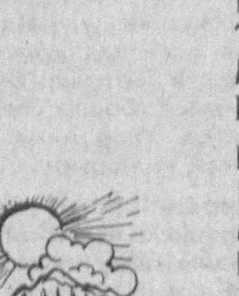

●

Кетсам...
Кузагинг тўярму очкўз баҳорга,
Тўярму армондан ситилган орзу.
Кўз ёшли тунларни қуритиб дорга
Қонингда куларму ҳайдалган қайғу.
Кетсам...
Бегона ёвшонгул санчилган қароқ,
Қаро уфқлардан сўраркан паноҳ,
О, менинг вужудим сиғмаган тупроқ,
Мени алдаб нечун чарчамайди моҳ.
Кетсам...
Ялмоғиз фолидан қайнаган қозон,
Қисматим кулбасин этганда барбод,
Тўкилиб-тўкилиб тугаган осмон,
Юлдузим исмини этолмайди ёд.
Кетсам...
Далаларда қолган сокин бир хаёл,
Муҳаббат, хотирин йиғласа дилхун,
Супурса ёдимни беватан шамол,
Куйган Ҳалимаман, эмасман Мажнун,
Кетсам...
Сукунатнинг шаффоф тиниқ ўйида,
Қоларкан энг дилбар кунларим сабил
Бизни ўғирлаган оқшом бўйида
Мен учун, мен учун йиғлагин, эй дил,
Кетсам...
Кулармисан қуёш тиғлари аро,
Баҳорга айланган кузакларингни
Мени тинч қўй энди ёлғончи Дунё
Ол, Бахт, менга берган узукларингни
Мен кетсам...
Бахтиёр бўлармисан, айт!

●

Куннинг кўнгли чўкди уфқ меҳробида,
Тамшанди ҳаётнинг қора ҳавоси
Майсалар кўзида босиб кетди жим
Беватан қушларнинг зангори саси.

Бир Ватан йўқми-ей, Ватан ичида,
Кенгликда чайқалар, моҳитоб қайғу
Мени ташлаб кетгин ўзимга, эй, ой—
Кўзларим қоронғу, жуда қоронғу.

Кўнгли чўккан кунни мен йиғлаб бўлдим,
Кўзимда ёрилар варам яра тун.
Умримни ошиқдай ўйнайди афсун.
О, сен ким арвоҳдил қора сукунат,

Хорлар тўшагида йиқилган бодлар,
Эртага соғинчим суяр мастона
Менда бу заминда қабр йўқ ҳатто,
Мени фалакларга кўмиб кел, она.

Ишқ майи ичра қўй чўксин ғариб дил,
Чўксин ўтганларнинг муаззам ёди.
Ойнинг дарахтидан оқмоқда хушбўй,
Мени зориқтирган ўлимнинг ҳиди.

Додлар оқиб келар қайсидир дилдан,
Куйлари вайрона, ишқи вайрона.
Заминга сиғмаган сархуш бир жонман,
Мени самоларга кўмиб кел, она.

Бир Ватан топмадим Ватан ичида,
Қонимда чўмилар Мунаввар қайғу.
Мени ташлаб кетгин ўзингга эй дил—
Кўзларим қоронғу, жуда қоронғу.

ТАНИШИНГ: ЯНГИ НОМ

Шеър бировнинг кўрсатмаси ёки истаги билан ёзилмайди. Шеър — юрак эҳтиёжи, туйғулар шаршараси. Шоирнинг вазифаси ана шу шаршаранинг дардли ва дилкаш оҳангларини қоғозга тушириш... Мен фақат Тошкент Давлат дорулфунунининг филология факултетида таҳсил олаётган Завқиддиннинг адабиётга бўлган қайноқ меҳрини, илм сирларини пухта ўрганиш билан бирга ўз сўзи ва шеърини топиш учун тинмай изланаётганлигини айтмоқчиман. Лекин яхши шеър ёзиш учун буларнинг етарли эмаслигини Завқиддин билади. Истардимки, у кўпроқ гўзал ва эсда қоладиган мисралар битсин.

Ашурали ЖЎРАЕВ

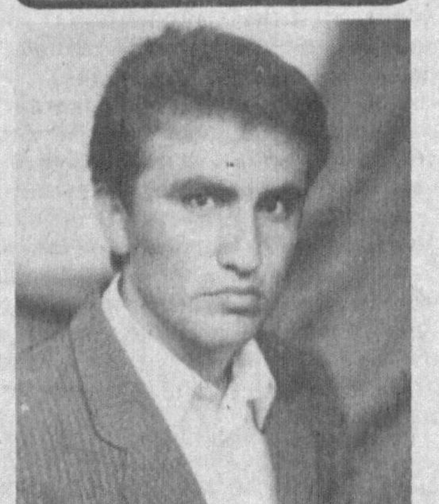

Завқиддин ОСТОНОВ

●

Тақдирнинг хароба кулбаларида
Дийдираб турибмиз, қалбимиз юпун.
Ҳол сўрашга келмас чоғимиз,
Одамлар, айтингиз, бу қандайин кун.

Сирпаниб йиқилган — инграниди чол
Одамлар шошилар — турғазмоқ малол.
Безори қўлида талпинади қиз
Одамлар бепарво — беришмас халал.

Меҳрнинг нуридан яралган уйлар
Шайтон қиличидан бўлмоқда хароб.
Шунчалар кўпмиди гуноҳларинг-а,
Одамзод, сен учун қилурман тавоб!

●

Йўқ, юзингга оёқ қўймадим,
Фармонингга қоқмадим қулоқ.
«Сабр таги — олтин» дедиму,
Мўъжизангни кутдим мен узоқ.

Ҳар нарсага қодирсан ўзинг,
Ўн етти йил кутдим мен-басир.
Алам қилар: сонсиз ёвгамас,
Бир қизчага бўлсанг гар асир.

Tabani GROUP OF COMPANIES

Темур ва темурийлар

АМИР ТЕМУР ВА САРБАДОРЛАР

Яқинда диёримизда илк бор Амир Темур туғилган кунни нишонлаб улуғ бобомизга таважжуҳ ва эҳтиром кўрсатдик. Яна тўрт йилдан сўнг буюк жаҳонгир таваллудига 660 йил тўлади. Шукрона айтмоқ керакки, Амир Темурнинг тарих майдонига келиш даври, унинг босқинчиларга қарши илк курашлари илмий, тарихий ва бадиий асарларимизда баҳоли қудрат тадқиқ этила бошланди. Бу жиҳатдан «Сарбадорлар» тарихий романи алоҳида аҳамиятга эга. Асар муллифи, таниқли шоир ва ёзувчи Муҳаммад АЛИ билан суҳбатимиз шу хусусда кечди.

М. АБДУЛЛА: — Муҳаммад Али ака, маълумки, узоқ йиллардан бери Амир Темур ҳақида матбуотда холис фикр юритишга турли йўллар билан ғов солиб келинди. Эҳтимол ана шунинг учун ҳам Амир Темур шахси кўп мунозараларга сабаб бўлмоқда. Сарбадорлар ҳақида роман ёзаётиб, албатта, сиз тарихнавис адиб сифатида Темурбек шахсини четлаб ўтишингиз мумкин эмасди. Сиз бу борада қандай қийинчиликларга дуч келдингиз!

М. АЛИ: — Мен бутун материалларни ўрганиб чиқиб, асарни ёзишга қизғин киришган чоғларим, десангиз, бир пленум бўлиб ўтди. Унда Темур, Бобур ҳақида кўп асарлар ёзиляпти, деган маънода сўз кетди. Пиримқул Қодиров ижоди танқид қилинди. Мен шу пайтлар ёш Темурбек ҳаёти ҳақида қалам сурмакда эдим. Қўлим қалтираб қолди... Роман муҳокамасида буни тўғри кўрсатиб ўтишди. Кейин барини тузатишга ҳаракат қилдим, албатта...

Ҳамма бало шундаки, биз Амир Темурга ўз кўзимиз билан эмас, бошқалар кўзи билан қараб келдик. Амир Темур забт этган мамлакатлар олимларининг фикрига суянишга мажбур бўлдик. Бу тарихий шахсга ҳалол баҳо бериш йўли бўла олмайди. Бир мисол: Амир Темурни қароқчи, ўғри, деган тушунча чувалиб юради. Бу қаердан чиққан? Расмий тарих, деб ёзади В. В. Бартольд «Улуғбек ва унинг замони» китобида, Темурнинг 1360 йилгача ҳаёти ҳақида ҳеч қандай маълумот келтирмайди. Кейин эса бундай дейди (айнан): «Из рассказов Клавихо и Ибн Арабшаха **можно заключить,** что молчание официальной хроники объясняется другими причинами; подобно Чингиз-хану, Тимур начал свою деятельность ва качестве атамана разбойников, вероятно, в смутные годы после смерти Казагана».

Сарбадорлар ҳаракати ҳақида ажойиб илмий асар муаллифи И. П. Петрушевский бундай ёзади: «...А. Ю. Якубовский, ёшлигида ёлланма кондотьер ва саргузаштлар ишқибози бўлган Темурнинг сарбадорлар билан қандайдир алоқаси бор эди, деб **тахмин** қилади. Бу жуда ҳам ҳақиқатга яқиндир...» (Таъкид бизники — **М. А.**).

Бу ерда биз «кондотьер» сўзини атай таржимасини бермадик, ўқувчи холис баҳолай олсин, деб шундай қилдик. «Кондотьер»нинг икки хил маъноси бор: 1). Ўрта асрларда Италияда ёлланма аскарлар бошлиғи; 2). Пул учун ҳеч нарсадан қайтмайдиган одам, сотқин.

Бартольддай одам Темурни қароқчилар бошлиғи (буни қаердан олганини олим, афсуски, айтмайди) деб атаганидан кейин Якубовский ҳам «кондотьер» сўзини Амир Темурга нисбат берганда унинг иккинчи маъносини кўзда тутгани кишида шубҳа уйғотмайди. Бу — биринчидан. Иккинчидан, олимларнинг бири «дейиш мумкин», «чамаси» каби мажҳул тушунчаларни ишлатади, бошқаси «тахмин қилади...» Учинчисида бу «тахмин» «ҳақиқатга яқин» деб баҳоланади. Шуниси қизиқ-да. Илмий тарих бундай ноаниқликларни кўтара олмайди. Модомики, расмий тарих бирон-бир маълумот келтирмаган экан, илмий тарихда у ҳақда баҳо беришдан тийилиш керак, вассалом! Илмий тарихда фаразларга ўрин бўлмаслиги лозим. Роман устида иш олиб борар эканман, Амир Темур ҳақида муқим бўлиб қолган ана шундай «баҳолар» билан кураш — энг асосий қийинчиликлардан бири бўлди.

М. АБДУЛЛА: — Бизга тарихдан маълумки, Амир Темур тож-тахтга эришишда сарбадорлар ҳаракатидан фойдаланган. Баъзан улар тарихий жараёнда бирга юрган ҳам бўладилар. Бироқ Амир Темур тахтга мингач, сарбадорларга вафо қилмайди. Улар ўртасида муайян ихтилофлар келиб чиқади. Мақсуд Шайхзоданинг «Мирзо Улуғбек» фожиасидаги Пири Зиндоний образини эсланг. У ҳатто ҳукмдор сифатида Улуғбекка ҳам кек сақлаб: «Мен ҳукмдор Улуғбекка асло бош эгмайман. Мен аллома Улуғбекка бош эгаман», дейди. Бу ўринда тарихий ҳақиқат бузилаётгани йўқми!

М. АЛИ: — Аввало, Амир Темур тож-тахтга эришишда сарбадорлардан фойдаланди, дейиш ноўриндир. Сарбадорларнинг ҳаракати 1366 йилда барҳам топади. Амир Темур эса бу пайтда юрт бошлиғи эмас, балки, амирлашкаргина эди холос. Юрт бошлиғи Амир Ҳусайн эди, эҳтимол, бу гапингиз унга нисбатан тўғри чиқар. Темурбек билан сарбадорлар бир тупроқнинг фарзандлари эдилар. Темурбек ҳам юртни сарбадорлардан кам севмас эди. Уларнинг душманлари битта — мўғул босқинчилари эдилар, душман бир бўлгач, уларни ҳамфикрлар, маслакдошлар дейиш ўринлидир. Албатта, буни Темурбек пинҳон сақлаган, ахир у зўр сиёсатчи-да, бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас. Бу ерда учта катта сиёсий куч ўртага чиқади: юрт ҳукмдори Амир Ҳусайн, урушқоқ амирлар бошини бириктириб катта давлат тузишни орзу қилган Амир Темур ва икки амир ҳам қила олмаган ишни — яъни мўғулларни юртдан ҳайдаб чиқарган жасур сарбадорлар. Халқимизнинг табиати содда, ишонувчан. Сарбадорлар мана шунинг учун ҳам, яъни ўта ишонувчанликларидан икки амир ўртасидаги таранг муносабатлар қурбони бўлиб кетадилар. Сарбадорлар Амир Темур билан бирикишиб катта душманга айланишмасин деб ҳайиққан Амир Ҳусайн уларни дорга тортдиради. Шу воқеадан кейин — бунга Темурбекнинг завжаси, Амир Ҳусайн синглиси Улжой Туркон-оқа вафоти ҳам қўшилади, — икки кучли амир ўртасига батамом совуқчилик тушади, улар бир-бирига ашаддий душман бўлиб қоладилар. Бу ҳақда Шарафиддин Али Яздий хабар беради. Бартольд ҳам унга суяниб шундай хулосага келади. 1370 йилда амир Ҳусайн амир Кайхусров томонидан қатл қилинади. Амир Темур эса ўзини бу юмушдан тияди, чунки улар Амир Ҳусайн билан Қуръони каримни ўртага қўйиб биродар бўлган эдилар. Табиатан мард, ҳалол одам бўлганлигидан Амир Темур ҳеч қачон ўз аҳдига, берган ваъдасига хиёнат қилган эмас, дейдилар.

Энди Темур ва сарбадорлар ўртасидаги ихтилофларга келсак, бундай ихтилофлар ҳақидаги гаплар, тағин ўша ҳар хил «тахмин»лар маҳсулидир. Аввало, Амир Темур тахтга минган вақтда Мовароуннаҳрда сарбадорлар ҳаракати — ҳаракат маъносида — йўқ эди. Бу ҳолда қандай ихтилофлар бўлиши мумкин? Иккинчидан, Темурбек замонида Мовароуннаҳрда сарбадорлар номи остида бирон-бир қўзғолиш, хуруж борасида тарихий китобларда ёзилмаган... Қолаверса, сарбадорларнинг нияти босқинчиларга қарши кураш эди. Амир Темур вақтида эса худди шу ният амалга ошганди. Ватан тупроғи босқинчилар оёғидан тозаланди...

«Ўзбекистон ССР тарихи»нинг биринчи жилдида Сабзавор сарбадорларининг сўнгги султони Хожа Али Муайяднинг Амир Темур олдига келиб, унинг давлатини тан олганлиги ҳақида ёзилган ва сарбадорлар давлатини топширганлиги айтилган. «Бу нарсанинг ўзи, — дейилади «Тарих»да, — Темур билан Хуросон сарбадорлари ўртасида қандайдир қалингина дўстлик алоқалари бўлганлигини кўрсатади» (447-бет). «Мужмал-и Фасиҳий»да сарбадорлар давлатининг султони Хожа Али Муайяднинг 1386 йилда ўз ажали билан ўлганлиги хабари келтирилади. Муаллиф Фасиҳ Ҳавофий сўнг ёзади: «Амир соҳибқирон Хожа Нажмиддин Али Муайяднинг жияни — Хожа Имомиддин Маъсудни Сабзавор ҳокимлигига тайин қилдилар». (109-бет).

Лекин айни шу воқеани И. П. Петрушевский бундай шарҳлайди: «Али Муайяд унинг (Амир Темурнинг — **М. А.**) истиқболига ошиқди ва таъзим бажо келтириб ўзининг тобелигини билдирди (783-ҳижрий 1381—82 йиллар) Темур Али Муайядни ўз саройида сақлади, унга давлат бошлиғи сифатида қарашар, иззат-икром кўргизишар, аммо Темур аскарлари томонидан ишғол қилинган (!) Сабзаворга юбормас эдилар. Бир неча йилдан кейин Темур ошиқча матоҳ бўлиб қолган Али Муайяддан қутулиш учун уни ўлдиришга фармон берди (788-ҳижрий — 1386 йил» (157-бет). Бир нарсанинг турли талқинларига ўзингиз эътибор беринг.

М. АБДУЛЛА: — Кечирасиз, Темурбек замонида Мовароуннаҳрда сарбадорлар номи остида бирон-бир хуруж бўлмаган, дедингиз. Яқинда, Ибн Арабшоҳнинг «Амир Темур тарихи» асарини ўқиб қолдим. Унда қандайдир «Самарқанд бузуқилари ва шутторлари» ҳақида сўз кетади...

М. АЛИ: — Аввало, Ибн Арабшоҳнинг ўзига хос қомус даражасидаги бу асарининг ўзбек тилида нашр қилиниши диққатга сазовор ҳодисадир. Арабшунос олим ва таржимон Убайдулла Уватов бу борада катта саъй-ҳаракат кўргизди ва тарихшунослигимиздаги катта кемтикликни тўлдириб, бизни Амир Темур тарихига оид яна бир муҳим манба билан яқиндан танишишга мушарраф этди. Таржимага батафсил изоҳлар илова қилинган, бу нарса нашрнинг илмий қимматини оширган, пойдор айлаган.

Чиндан ҳам, Ибн Арабшоҳ «Темур билан Самарқанд бузуқилари ва шутторлари орасидаги можаро» ҳақида тўхталиб ўтган. «Самарқандда кўпдан-кўп бузуқилар тоифаси бўлиб, — деб ёзади Ибн Арабшоҳ, — улар ичида ҳар хиллари: полвонлар, найзабозлар, муштлашувчилар ва шифокорлар бор эди... Етарли ҳайбати борлигига қарамасдан, улар томонидан ўзига (қарши) бирон қайсарлик ва хилоф (иш) бўлишидан Темур хавфсираб юрарди. Агар у бирор томонга юриш қилмоқчи бўлса, зинҳор ўрнига Самарқандда ноиб (тайинлаб) қолдирар эди. У шаҳардан узоқлашиши биланоқ, албатта, ўша жамоадан бир тоифаси хуруж қилиб, ноибни ағдариб ташлар ёки у билан (биргалашиб) хуруж қилар ҳамда (Темурга) мухолафат билдирарди... Бу аҳвол тўққиз мартача такрорланади...»

Бу ерда гап «бузуқилар ва шутторлар» ҳақида бормоқда. Гарчи, Ибн Арабшоҳ «сарбадор» деган сўзни тилга олмаса-да, ўша «бузуқи ва шутторлар»ни уларга нисбат бериш илмий таомилга кириб қолганлигидан (буни Ибн Ботута бошлаб берган) Самарқанддаги «бузуқи»ларни ҳам сарбадорлар деб тушуниш кучли. Бу эътироз туғдиради. Биринчидан, Ибн Арабшоҳнинг Самарқанд сарбадорлари ҳақида келтирган маълумотлари, афсуски, илмий аҳамиятга молик эмас. Сабаби, уларда на бир сана, на бир сарбадорнинг исми, на бир воқеа содир бўлган жой номи келтирилади. Бу нарса Ибн Арабшоҳнинг сарбадорлар ҳақида материални чуқур ўрганмай, эшитганинигина ёзиб қолдирганини кўрсатади. Олимнинг Шайх Ҳасан Журийни Сабзавор ҳокими, деб чалкаш маълумот бериши ҳам бунинг далилидир. Шундан бўлса керак, Бартольддай олим Самарқанд сарбадорлари ҳақида мақола ёзар экан, Низомиддин Шомий, Шарафиддин Али Яздий, Абдураззоқ Самарқандий ва Муиниддин Натанзийларнинг асарларига суянади, аммо Ибн Арабшоҳга бирон марта ҳам мурожаат этмайди. Бу жуда ибратли фактдир.

Иккинчидан, ана шу маълумотларга суянганидан машҳур тарихчи олим Б. Ғафуров ҳам, табиий, ноўрин хулоса чиқаради. У ёзади: «...Темур давлати юзага келгач, ҳар сафар у юртдан узоқда бўлганда Самарқанд халқи қўзғолон кўтарарди. 18 йил (1370—1388) давомида тўққиз марта шундай қўзғолон юз берди; Темурнинг барча шафқатсизликларига қарамай самарқандликлар мардларча озодлик (?) учун кураш олиб бордилар...»

«18 йил» деган муддат қаердан чиққанлиги номаълум, ҳар қалай Ибн Арабшоҳ бундай рақамни келтирмайди. Таниқли олим эса ўз асарида бу фактларни Ибн Арабшоҳдан олинди, деб кўрсатади. Бу кишини ўйлантириб қўяди. Ҳолбуки, Амир Темур замонида сарбадорларнинг ҳокимиятга қарши хуруж қилиб чиқишлари ҳақида бошқа бирон-бир манбада маълумотлар учрамайди. Яна бир жиҳати ҳам борки, сарбадорлар — бизнинг ота-боболаримиз «бузуқи ва шутторлар» эмаслар, улар Ватан озодлиги йўлида жонини аямаган мард инсонлардир. Шу пайтгача уларга нисбатан бўлган ноҳақ муносабатларга, баҳоларга мутлақо чек қўйилмоғи керак. Мана шу маънода биз Ибн Арабшоҳ фикрларига танқидий кўз билан қарашимиз лозим бўлади.

Пири Зиндонийга келсак, у асарига романтик руҳ беришга уринган ижодкорнинг хаёл маҳсули холос.

М. АБДУЛЛА: — Амир Темурнинг шахсияти, тийнати-ю сийрати жуда қизиқтиради. Кўплар назарида у гўё фақат қирон келтириш учун туғилгандек...

М. АЛИ: — Йўқ, албатта! Саволингизнинг биринчи қисмига Ибн Арабшоҳ жуда гўзал қилиб жавоб берган. Мен «Сарбадорлар» тарихий романи устида ишлар эканман, Амир Темурни худди шундоқ, «баланд бўйли, бўла, кучли ва салобатли, ўлимдан қўрқмас, вазмин, ёлғонни ёқтирмас, бўлиб ўтган ишга азият чекмас, ютуқдан шодланмас» бир инсон сифатида тасаввур қилар эдим. Зеро, юрт беги шундоқ бўлмоғи керак. Саволингизнинг иккинчи қисмига келсак, ўз даврининг фарзанди бўлган Амир Темур яхшига-яхши, ёмонга эса ёмон эди, аммо зинҳор шунга бир ёмонлик қилиб қўйай, ўтмишини унуттириб юборай, хароб қилай, қирай, ёндирай дейдиган ҳукмдорлардан эмасди. Унинг неча марта Тўхтамишга ёрдам берганини эсланг, аммо Тўхтамишхон шуни билмади-да. Ана шундай калондимоғлик туфайли турк султони Йилдирим Боязид ҳам Амир Темур қаҳрига учради... Ёмонга ёмон бўлишга яна бир ёрқин мисолни келтирай. Амир Темур 1362 йилда Амир Ҳусайн иккиси Сеистонда саваш қурадилар. Душманнинг сардори Амир Темурнинг ўнг қўли ва ўнг оёғини қаттиқ ярадор қилади. Эндигина йигирма олти ёшга кирган амир бир умрга ногирон бўлиб қолади. Шарафиддин Али Яздийнинг ёзишича, 1383 йилда Амир Темур Сеистонда ўша сардорни кўриб қолади ва уни камондан отиб ўлдиришга фармон беради.

1362 йилда Амир Темур билан Амир Ҳусайн Моҳон деган жойда ҳоким Ҳожибек фармони билан зиндонга ташланади, улар зиндонда 62 кун қолиб кетадилар. Моҳоннинг бой туркманларидан бири Муборакшоҳ амирларга ёрдам беради, кийин паллада қўллаб юборади, уларни от-улов, пул-зар билан сийлайди. Шарафиддин Али Яздийнинг гувоҳлик беришича, Муборакшоҳнинг нафақат ўзи, балки авлодлари ҳам бу яхшилиги учун Амир Темур авлодлари олдида иззат-ҳурматда бўлиб келганлар. Булар яхшига — яхши бўлишга айрим мисоллардир.

М. АБДУЛЛА: — Қизиқ бир муқояса қилмоқчиман: сарбадорлар тенглик тарафдори эдилар, ноз-неъматлардан барча баробар баҳраманд бўлишини, фозил жамоа қуришни истардилар. Лекин уларнинг ниятлари амалга ошмади. Шу маънода большевиклар билан сарбадорлар ўртасида қандайдир ўхшашлик бордек... Большевиклар ҳам бойларни камбағаллар билан тенг қилмоқчи эдилар ва шунга, сарбадорлардан фарқли ўлароқ, эришдилар: ҳамма камбағал бўлиб бир-бирлари билан тенг бўлди... Аммо барибир большевиклар ҳам ўзлари ният қилган «коммунизм»ларини қура олмадилар. Демак... Озод жамоа қуриш ғоясининг замини бўшмиди! Бу йўл ўзини оқламайдиган йўлмиди ё!..

М. АЛИ: — Инсониятнинг азал-азал орзуси фозил жамоа қурмоқ, озод ҳаётга эришмоқ бўлиб келган. Халқ ўзининг эртакларида, қўшиқларида шундай ҳаётнинг хаёлий манзараларини чизган. Бундан минг йил муқаддам бобокалонимиз Абу Наср Форобий ер юзида фозил жамоа, шаҳарнинг пайдо бўлишини орзу этганди. Самарқанд сарбадорлари муаллими сонийнинг ниятларини рўёбга чиқармоқчи эдилар... Йўқ, фозил жамоа қуриш ғоясининг замини бўш эмас! Ғоя сифатида у сарбадорларда ҳам, большевикларда тўғри танланган эди. Лекин у ғояни амалга оширишда йўллар, усуллар бошқа-бошқача бўлди. Сарбадорларнинг нияти ниятлигича қолди: тақдир уларга фозил жамоа қуришга вақту имкон бермади; сарбадорлар давлати бор-йўғи ярим йил ҳукм сурди холос. Большевиклар эса сўзда шу ғояни маҳкам тутдилар, амалда тескарисини қилдилар. Халқлар ўртасида тинчликни сақлаш Ленин мукофоти лауреати бразилиялик адиб Жоржи Амаду «Известия» рўзномасида босилган суҳбатида (1990 йил, 20 октябр) худди шу ҳақда ғаройиб сўзларни келтиради. Социализмнинг ривожланиши нотўғри йўлдан кетди, дейди у, ҳамма нарсани диктатура қўлга олди, ғоя бутунлай сохталаштирилди, ғирт ёлғон остида қолди... Бунга бир нима қўшиш қийин.

Кўрдингизми, гап ғояда эмас...

М. АБДУЛЛА: — Сўнгги йилларда Темур ва темуршуносликка оид фанимиз олдида қатор муаммолар вужудга келмоқда. Бир жиҳатдан Салоҳиддин Тошкандийнинг «Темурнома», Ибн Арабшоҳнинг «Амир Темур тарихи» сингари бир қатор бадиий асарлари ўқувчиларимиз қўлига тегиши кўп бизга ноаниқ бўлган, босқинчилар мафкурасига хизмат қилган хато қарашларни ўзгартиришга олиб келган бўлса, иккинчидан шу муносабат билан Амир Темур даври воқеаларига янгича кўз билан қарашга имкон бермоқда. Айни пайтда ҳали чуқур ўрганилмаган жуда кўплаб воқеа-ҳодисалар ҳам кўзга ташланиб қолмоқда. Маълумки, тарихий асарларда Темурнинг ёшлик йиллари ҳақида маълумот кам. Бадиий асар ва ривоятларда эса унинг ҳаёти афсонавий қаҳрамон даражасига кўтариб талқин этилган. Бу нарса турли тадқиқотчилар ўртасида турлича фикрлар туғилишига олиб келди. Сиз адиблар Поён Равшан ва Жумақул Қурбоннинг Амир Темурнинг ёшлик йилларига доир шу чоққача номаълум бўлган ҳақиқатларни ривоятларда, ривоятлардагина эмас, ярим ривоят, ярим тарихий, ярим бадиий асарларда талқин этилган воқеа-ҳодисалар изидан бориб, уларни тарихий жойлар ва тарихий асарлардаги мавжуд манбаларга таққослаб ўрганиш йўлидаги изланишларига қандай қарайсиз!

М. АЛИ: — Тарихимизни энди росмана ўрганишга киришаяпмиз, ҳадиксираб эмас, бемалол фикрларимизни айтишга ўрганяпмиз. Ахир борйўғи тўрт йил олдин, бир эссемда «Эй, халқим, ўз-ўзингни англаб ет, буюк ўтмишингни ўрган, қаддингни кўтар!» деган фикрни айтганим учун Марказий Қўмита бюросида муҳокама бўлишимга оз қолувди... Худога шукур, энди бу борада кенг изланишлар бошланаётир. Шу нуқтаи назардан адабиётшунос олим Поён Равшан ва ёш адиб Жумақул Қурбон изланишларини ҳар тарафлама қўллаб-қувватлайман. Ахир изланишсиз ҳақиқатнинг тагига етиб бўладими? Биз изланишларимизда, француз файласуфи Рене Декарт йўлини тутишимиз лозим. Декарт фалсафа тарихини, схоластикани ўрганишда шубҳа усули (методи)ни ўйлаб топган. Бунга кўра, фалсафага, ундаги изланишларга шубҳа кўзи билан қараш керак, шундагина ҳақиқатга эришилади. Албатта, бундай шубҳа ҳамма нарсани инкор қилишга олиб келмаслиги керак. Бевосита бу изланишларнинг илмий қимматига келсак, бу ҳақда фикр билдиришга эрта деб ҳисоблайман, чунки бу изланишлар ҳали поёнига етиб, ҳамма нарса равшан бўлганича йўқ. Чиндан ҳам Занжирсарой Қарши — Бухоро йўли устида жойлашган тарихий масканлардан бири, Амир Темурнинг аждодлари бу ерларда кўп марта бўлганлари аниқ. Лекин маълум-машҳур китобларнинг қарийб барчасида П. Равшан билан Ж. Қурбон қарашларидан бошқача фикр мавжуд... Амир Темур ота-оналари қабрлари ҳам Кешда, ҳатто ўзларига тайёрлаб қўйган қабрлари ҳам худди шу жойда... Шуларга қарамай, дўстларимиз Амир Темурнинг киндик қони тўкилган жойни аниқлаш масаласини ўртага қўйишмоқда. Юқорида таъкидлаганимдек, изланишлар давом этмоқда, охир натижалар ҳақида илмий жамоатчилик ҳали ўз фикрларини айтади, албатта. Аммо бир нарса аён: улар бу билан барчанинг диққатини буюк Амир Темур шахси ва ҳаётига қаратдилар, ўрганиш муҳимлигини, ўзимиз билган ҳақиқатларга янгича кўз билан қарашимиз лозимлигини эсга солдилар. Бу эса савоб иш-дир.

М. АБДУЛЛА: — Маълумки, ўз «тузук»ларида Темур бобомиз «Куч—адолатдадир» деб иншо этганлар. Менимча, мана шу биргина сўз унинг маънавий қиёфаси, давлат тузуми, жамиятга, инсонларга муносабатини рўй-рост кўрсатиб турибди. Бундай ақидага бутун ҳаёти давомида амал қилган инсондан ўзга бир нотанти ҳукмдор яратишга уриниш беҳудадир. Темурнинг ҳуқуқий қарашлари, у тузган поёнсиз салтанатдаги ҳуқуқий мезонлар, ҳуқуқий тизимларнинг ўзи бугунги давримиз учун ҳам ниҳоятда фойдали бўлур эди. Ўзбек ҳуқуқшунослари, ҳуқуқчи олимларимиз Темурнинг ҳуқуқий қарашларини чуқур ўргансалар ғоят қимматли иш бўлур эди. Зеро, у буюк ватандошимиз амалга киритган ҳуқуқий мезонлар бугунги ҳуқуқсизлик замони учун ҳам фойдадан ҳоли эмас. Сиз бунга тарихчи адиб сифатида, Темур даври билан боғлиқ манбаларни чуқур ўрганган олим сифатида қандай қарайсиз!

М. АЛИ: — Жуда тўғри айтасиз. Амир Темурнинг ҳуқуқий қарашлари, ҳуқуқий мезонлар, тизимлар бугунги давримиз, мустақил Ўзбекистонимиз учун ҳам бағоят фойдали бўлур эди. Бизлар демократия деймиз. Мана бу сўзларга эътибор беринг: «Амр қилдимки, қачонки асил сипоҳлардан иш кўрган, жанг-жадал билан суяги қотган ўн киши йиғилса, булардан қайси бирининг шижоати, ботирлиги ортиқроқ бўлса, қолган тўққизтасининг розилиги ва маъқуллаши билан, уни ўзларига бошчи сайлаб, отини ўнбоши деб атасинлар. Ўн нафар ўнбоши жам бўлса, ўз ичларидан энг иш кўрган, жанг майдонларида тобланиб тажриба орттирган, баҳодирликда номи чиққан бировини амир қилиб, уни юзбоши деб номласинлар. Агар ўн юзбоши йиғилса, амирзодалардан ақлли, шижоатли, баҳодир бир кишини (таниш-билишни эмас! — **М. А.**) амир этиб сайлаб, уни мингбоши десинлар ва амири ҳазора деб улуғласинлар...» Бу ерда изоҳнинг ҳожати бўлмаса керак. Бошлиқларнинг одил сайлов йўли билан сайланишини кўринг! Одил демократиянинг содда йўли бу.

Амир Темур давлатини, Б. Аҳмедов таъкидлаганидек, етти вазир бошқарган экан. Шулардан тўрттаси мамлакатдаги ички сиёсат билан, учтаси, уларни давлат ҳайъати (холиса) деб аташарди, ташқи сиёсат, яъни сарҳадлар ва тобе мамлакатлар ишлари билан шуғулланишар эди. Бу етти вазир довонбегига бўйсунишарди. Бундан бошқа яна юртни идора этишда арзбеги (арз-додларни тинглаб адолат кўргизувчи), бош садр (саййидлар ва бошқа арбоблар, аллома, фозилу-фузалоларга суюрғол тариқасида берилган ерлар назоратини олиб боргувчи), ислом қозиси (шариат ишлари) ва иҳдос қозиси (дунёвий ишлар билан шуғулланади), махсус котиб, муншийи маҳрам (махфий-яширин кенгашларни дафтарига ёзиб боргувчи), салтанат идораларидаги кирим-чиқимларни, кундалик харажатларни ёзиб бориш учун котиб, ва ниҳоят, соҳибқирон ҳазратларига арзлар, чиқарилган ҳукмлар, мажлисларда кўрилган мамлакат аҳамиятига молик ишлар — барча-барчасини дафтарга тушириш вазифаси юклатилган бир неча котиб (мажлиснавис) иштирок этардилар. Ибрат олишга арзигулик ҳол.

Бизлар ҳуқуқий давлат барпо қилиш умидида яшамоқдамиз. Ўзбекистон Республикасининг Асосий Тузуги тайёрланиб қабул қилинмоғи керак. Бу йўсинда ҳуқуқшуносларимиз буюк давлатимизнинг қонуну тартиботидан, унинг асоси бўлган «Темур тузуклари»дан унумли фойдаланишлари керак деб ўйлайман. Унда бизлар кўпдан қидириб юрган муаммо аллақачон ўз ечимини топгандир.

М. АБДУЛЛА: — Муҳаммад Али ака, мана сиз бугун эллик ёшга кирдингиз. Ўзбек китобхонлари сизни, аввало, ўз сози, ўз овозига эга бўлган шоир, моҳир таржимон, қолаверса, мана энди ажойиб тарихнавис носир сифатида ҳам яхши билишади. Жумҳуриятимиз адабий жамоатчилиги сизнинг эллик йиллик тўйингизни нишонлашга тайёргарлик кўрмоқда. Менинг назаримда умр йўлларидан дастлабки бир босқични «Сарбадорлар»дай тарихий романни ёзиб қўйиб, ўз ўқувчилари олдига юзи ёруғ ҳолда келиш ҳар бир ижодкор учун катта бахт ҳисобланади. Айни пайтда «Сарбадорлар» баҳона бугунги адабиётимизда Амир Темур мавзусини бошлаб берган [бобомизни сўкиб, бўҳтонлар ёғдириб асар ёзганларни биз ўқишни раво кўрмадик] адиб сифатида яна сизга бир савол бермоқчиман. Романингизда, эҳтимол менга шундай туюлгандир, нимадир тугамагандек кўринади. Амир Темурнинг айни қизғин тарихий саҳнага чиқиши арафасида асарнинг тугаб қолганлиги шундай таассурот туғдиради. Келажакда қандай ниятингиз бор!

М. АЛИ: — Аввало, бу роман, номидан ҳам кўриниб турибди, сарбадорлар ҳақида, Амир Темур ҳақида эмас. Лекин Амир Темур сарбадорлар замондоши, улар билан бирга яшаган, бирга нафас олган. Табиийки, бу даврга назар ташласангиз, назарингиз сарбадорлар қатори Амир Темурга ҳам тушади. Асар сарбадорлар ҳақида бўлганидан бу ҳаракатнинг фожиаси (1366 йил) билан тугайди. Орадан тўрт йил ўтгач, Амир Темур Мовароуннаҳр тахтига минади. Романдаги воқеалар Амир Темурнинг сарбадорлар билан боғлиқ жиҳатлари нуқтаи назаридан тасвирланган. Асарингизда нимадир тугамагандек таассурот қолади, дейсиз. Тўғри пайқагансиз. Сарбадорлар ва Амир Темур — булар ягона жараён иштирокчилари, уларни бир-бирларидан узиб, ажратиб бўлмайди. Бу жараёнда босқинчиларга қарши кураш олиб борган Ватан ўғлонлари иштирок этадилар, фақат даврига кўра бири аввал фаолият кўргизади, бири кейин. Романда бири кўрсатилди, бу — сарбадорлар, иккинчиси қолди — бу, Амир Темурнинг мураккаб ва шонли ҳаёти.

Амир Темур ҳақида роман ёзиш нияти кўнглимга нур бериб турибди. Оз-моз тайёргарлигим ҳам бор. Худои таоло ўша кунларга етказсин.

«ҲАҚИҚАТНИ АЙТИШДАН ҚЎРҚАМАН...»

Халқимиз қадим-қадимдан болажон халқ. Қай хонадонга ташриф буюрманг, оналар бир этак боланинг парвонаси эканини кўрасиз. Буни ҳамиша катта фахрланиш билан тилга оламиз. Бир пайтлар «Ҳамма яхши нарсалар болаларга!» деган тантанавор шиорни ишлатишни яхши кўрар эдик, гарчи унга амал қилинмаса ҳам. Ҳозир, бозор иқтисодига ўтиш чоғида биз катталар кўраётган қийинчиликлар, танқисликлар болалар ҳаётига ҳам таъсир ўтказмай қолмади, албатта! Бу ҳолни ҳар куни, ҳар қадамда кўряпмиз. Хўш, болалар боғчаларида аҳвол қандай!

Тошкент шаҳар, Шайхонтоҳур туманидаги 412-болалар боғчасининг мудираси Ўктамхон ШАМСИЕВАга шу мазмундаги баъзи саволлар билан мурожаат қилдик.

— Ўктамхон, сиз катта бир боғчанинг тажрибали раҳбари сифатида бу ҳолни биздан кўпроқ ҳис этаётган бўлсангиз керак.

— Ҳа, албатта. Фикримча, нарх-навонинг кескин ўсиб кетиши ҳам маънавий, ҳам моддий ҳаётимизни остин-устун қилиб юборди. Тўғри, бу ўзгариш фақат бизнинг Ўзбекистондагина эмас. Тушунамиз. Лекин болалар кийим-кечаги, озиқ-овқати, ўйинчоғу мебеллари уч-тўрт баробар эмас, 15—20 баробар қимматлашганига қандай тоқат қилиб бўлади. Болалар кийимларининг яхшиси чайқовда. Чайқовдаги нарх эса осмонда. Қўли етганлар оляпти, етмаганлар эса... Бозор иқтисоди қимматчилик дегани эмас-ку! Ҳали кўплар бозор иқтисоди ҳақида аниқ бир тушунчага, маълумотга эга эмас, одамлар унга тайёр эмас эди, шу бонсмикин, ҳозирча фақат зўр бериб нарх навони оширмоқдалар.

— Боғча болалари сариёғ, сут, қатиқ ва қаймоқни аввалгидек тановул қиляптиларми ёки...

— Нимасини айтасиз, мушкул жумбоқ. Боғчамизда умумий ҳисобда 348 нафар бола бор. Сўнгги пайтдаги ўзгаришлар таъсирида болалар сони бир оз камайди. Эрта тонгда 120 литр сут оламиз. Боғчамизга кукунли (порошок) сут келтирилади. Табиий сутдан ер билан осмонча фарқи бор. Табиий сигир сути таркибидаги оқсил моддалар, фойдали дармон дорилар бола танасига жуда яхши таъсир қилади, миясининг тўлиқ бўлишига, ривожланишига сабаб бўлади. Кукунли сут эса чорасизликдан! У тез бузилади. Ўзбекистонимиз шунчалар бағри кенг, бир диёрки, мевазор боғлари, кўмкўк яйлов, қир-адирлари, боғу чаманлари тилларда достон. Шундай тўқ заминнинг энг жажжи, шириндан шакар болалари порошокдан қилинган сут ичиб ўтирса одамга алам қиларкан. Шукрки, одамлар тушкунликда эмас, ҳаракат ва интилишда. Ўзбек халқининг энг яхши фазилатларидан бири шуки, доим ёруғ кунларга умид билан яшайди.

— Ўктамхон, ҳозир шароит ўзгача. Кўп жойларда ишбилармонлар яхши-яхши ташаббуслар билан чиқишмоқда. Давлат ва жамоа хўжаликларида фермерлар ўзлари алоҳида чорвачилик хўжаликлари ташкил этиб, иш юритмоқдалар. Айтмоқчиманки, биронта шаҳарга яқинроқ хўжалик фермерлари билан шартнома тузиб, болаларни ҳар куни янги соғилган сигир сути билан таъминласа бўлмасмикин?

— Қанийди шундай бўлса! Бу ҳақда кўп ўйлаб кўрдигу ҳозирча иложини топмай турибмиз. Туман халқ таълими бўлими ихтиёридамиз. Балки келгусида шундай усулни қўллаш мумкин бўлар. Машина, йўл кираси ва бошқа харажатлар ҳам бор-да! Нима бўлганда ҳам бола, айниқса ясли группаларидаги кичкинтой бир кунда 500—600 граммдан сут истеъмол қилиши керак. Энди, сариёғ, қатиқ ва бошқа сутли маҳсулотлар, печенье, конфет, ширинликлар таъминоти ҳам мақтанадиган ҳолда эмас. Сариёғ нархининг ҳаддан зиёд баландлигини эслатиб ўтишга ҳожат йўқдир.

Ота-оналар бу боғчада аҳвол мушкул ҳолда экан деб ўйламасинлар, йўқ, ундай эмас. Йил бошида анчагина қийинчиликлар бўлди. Маорифнинг туман бўлими иложи борича сутли маҳсулотларни етарли қилиб етказиб бериш чораларини кўрмоқда. Ҳозирча нолишга ўрин йўқ. Сариёғ аввалги меъёридан камайди. Ҳамма нарса қиммат бўлиб кетди. Нимжонгина, нозик бўлиб ўсаётган бола — бизнинг эртамиз-ку! Бизнинг келажагимиз-ку! Ҳозир дармондориларга бой, оқсил моддалари сероб турли хил озиқ-овқатларни, мева-сабзавотларни, полиз маҳсулотларини тўйиб-тўйиб емаган боланинг эртасини кўз олдингизга келтирсангиз, юракларда оғриқ пайдо бўлади. Яшириб нима қилдик! Ёз бўйи саратон офтобида етилган сархил олма, узумлар, қовун-тарвузлар, анор-анжирлар ҳамма хонадонларга ҳам кириб боравермайди, сабаби аён — нархи қиммат!

— Бир қариндошимизнинг ўғли сотувчи бўлиб ишлайди. Кўп давраларда, ҳатто яқин дўстлар билан гурунгларда ҳам унинг онаси «Бўлгандан магазинчи бўлиб кетди!» «Ўндан тўққизни уриб қолади!» «Ҳаммаси ўз қўлида!» каби таънали гапларни кўп эшитади ва ҳар бир одамга нотўғри гапиряпсиз деб исботлашнинг иложи бўлмайди. Айтмоқчиманки; боғча мудиралари ҳақида ҳам баъзан, мени кечиринг, шунга ўхшаш «Болалар ҳақидан уриб қолади» каби нохуш гаплар қулоққа чалинади. Мақол бор-ку: «Бўрининг еса ҳам оғзи қон, емаса ҳам».

— Ҳақ гап. Гапни бироз узоқдан бошламоқчиман. Шу боғчада ишлай бошлаганимга 20 йилдан ошди. У пайтда ҳам ўқиб, ҳам тарбиячи бўлиб ишлардим. Шу ерда тушлик қилганимиз учун маошимиздан уч сўмдан ушлаб қолинар эди. 1989 йилдан мудира этиб тайинландим. Энди катта бир даргоҳнинг барча масъулияти зиммамда. Ўша ўқиб юрган йилларимдаёқ ҳалол ва соф яшашга аҳд қилган бўлсам, ота-онам, устозлар бировнинг ҳақига хиёнат қилмагин деб уқтиришади. Боғчамиз бўйича бу гапни ўзимизга шиор қилиб олганмиз. Бу ердаги ошпазлар, тарбиячи, техник ходимлар ва биз раҳбарлар орасидаги бир-биримизга бўлган ишонч, ўзаро ҳурмат ҳамиша ҳалолликка чорлайди. Ҳозирча сиз айтган айрим таъналардан холимиз. Доимо соф ва покиза муҳит учун интиламиз.

— Боғчанинг тўловлари ҳам қимматлашди. Ота-оналарга малол келаётгани сезиладими?

— Авваллари болаларимизнинг 70 фоизи пул тўламас эди. Тўрт ва ундан ортиқ боласи бор оилалар учун боғча бепул қилиб қўйилди. Шу йил январ ойидан бу қарорга баъзи ўзгартишлар киритилди. Ҳамма бирдек кунига 60 тийиндан тўлайдиган бўлди. Шунда ҳам кўп болалилар оиласи имтиёзлари бор. Улар 50 фоиздан тўлайдилар холос. Юқорида мен болаларнинг умумий сони камайди дедим. Бунинг сабаби ҳам шу тўлов билан боғлиқ.

— Боғчадаги фаолиятингизда сизни қониқтирмайдиган, кўнглингиз тўлмайдиган нималар бор?

— Бир сўз билан айтиш қийин. Боғчамизнинг шундоқ ёнгинасида айвон, ёзлик олди очиқ бино қурилишини бошлаган эдик. Қурилиш ашёларини елиб-югуриб топтириб келган эдим. «Узтрансагентство» бирлашмаси бизни ўз оталиғига олиб ёрдам бермоқчи эди. Лекин афсуски, улар қаергадир кўчиб кетишди. Ҳеч қандай ёрдам кўрмадик. Қурилиш эса ўлда-жўлда қолиб ётибди. Буёғи алдагани бола яхши қабилидаги усулга ўтилди. Шу ҳолатда кўнгил тўладими?

— Болаларга ўзимизнинг ўзбекча миллий таомлар берилса бўлмайдими? Ҳарқалай бақувватроқ ва тўйимлироқ-да.

— Биз кўпинча миллий таомлар берамиз. Ҳатто ҳолвайтаргача пиширамиз. Катта кичик ҳайитларнинг арафа кунлари эса кичкинтойларни қуштили, бўғирсоқлар билан сийлаймиз.

— Болани севмайдиган, шўхлигидан юраги сиқилиб кетадиган тарбиячиларингиз борми?

— Йўқ.

— Сизга аёл уй бекаси бўлиб ўтиргани ёқадими хизматда бўлганими?

— Уйда ўтиргани кўпроқ ёқади, шунда унинг боласи тарбиялироқ бўлиб ўсади, юрагида инсонга, атрофдагиларга юмшоқ бир туйғу, меҳр улғаяди. Бола бебош бўлиб кетмайди.

— Ростини сўзланг: ёш бола онасини қўмсаб йиғласа, хархаша қилиб овқатини емаса, ҳеч бағрингизга босганмисиз, уни кийиб бурчакка турғазганмисиз?

— Бола хархаша қилса, йиғласа дарров кўтариб оламан. Овутаман. Кўп ҳолларда тиззамга ўтқизиб овқатини едириб қўяман. Нимасини айтасиз — бола жону жаҳоним менинг.

— Болани боғчадан вақтида олиб кетмаган ота ёки онага нима деган бўлардингиз?

—Қийин савол. Аёл доим шошиб юради. Қўлида халтаси. Бозор, магазин, тирикчилик, мажлис, орада модалар ательеси ва ҳоказо. Шундай ҳолда кечикса бир нима деб бўладими. Унинг юраги доимо боласига талпиниб туриши кўзларидан аён.

— Умуман, бола туни билан қолиб кетган ҳоллар ҳам бўлганми?

— Ҳа, бўлган. Гоҳ мен, гоҳ қайсидир тарбиячи уйга олиб кетган кунларимиз бўлиб туради. Бир мисол. Эру хотин уришиб қолишади. Исмини айтиш шартмасдир. Аразлашиб қолишгач, эр қайгадир, хотин қайгадир кетиб қолишади. Жаҳл келса, ақл қочади-да! Керак бўлса, онаси олар, деб ота, керак бўлса отаси олсин, деб она келмаган. Ўртада кўзлари жовдираб бола сарсон. Ўша куни алламаҳалгача дараклари бўлмагач, болани уйга олиб кетдим...

— Сиз етишолмаётган орзу...

— Ҳақиқатни айтишдан қўрқаман...

МУҲАББАТ суҳбатлашди.

Абдуқаҳҳор ИБРОҲИМОВ

МАРД ЭЛНИНГ МАРДИ

ҲАМЗА НОМИДАГИ ЎЗБЕК ДАВЛАТ АКАДЕМИК ДРАМА ТЕАТРИДА САҲНАЛАШТИРИЛГАН «СОҲИБҚИРОН ТЕМУР» СПЕКТАКЛИ ҲАҚИДА БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР

БУЮК БОБОМИЗ АМИР ТЕМУР мозийдан замонамизга қараб келаётир. Бу маънавий юришдир. Мустақиллик шарофати ўлароқ олимларимизнинг соҳибқиронга нисбатан холис ёзилган асарлари ўқувчиларга ҳавола этила бошланди. Бўрибой Аҳмедов, Ҳамид Зиёев, Ҳайдарбек Бобобоков, Турғун Файзиев каби ҳақгўй тарихчиларимиз китоб, рисола ва мақолалари тарих бобида ўқувчиларнинг кўзини очмоқда. Арабшунос Убайдулла Уватов Ибн Арабшоҳнинг «Амир Темур тарихи»ни таржима қилиб (изоҳлари билан), икки китоб ҳолида нашр эттириши жаҳонгирни замонамизга қайтаришда дадил қадамдир. Шоир ва драматург Тўра Мирзонинг улуғ бобомиз ҳақидаги пьесасининг чоп этилиши ва Қашқадарё вилоят театрида қўйилиши адабиёт ва санъатимизда янгилик бўлди. Ҳамза театрида саҳналаштирилган «Соҳибқирон Темур» асари жумҳурият маданий ҳаётида сезиларли воқеа бўлди, деювчилар фикрига биз ҳам қўшиламиз. Китобий ва саҳнавий темурномалар яратилиб, буюк бобомиз мозийдан замонамизга қараб келаётган экан, биз уни хайриҳоҳлик билан кутиб олишимиз керак. Ҳар ким иқтидори ва билими даражасида асар яратишга қодир. Бировдан қўлидан келмайдиган нарсани талаб қилиб бўлмайди. Яхши ният билан яратилган асар албатта халққа бирор маънавий наф етказади.

Мен «Соҳибқирон Темур» спектаклини маслаҳатчи сифатида бир неча марта кўрдим. Пьесанинг бир неча вариантлари билан ҳам танишиб, у ҳақдаги мулоҳазаларимни муаллифга, саҳналаштирувчи режиссёрга, айрим ижрочиларга билдирган эдим. Иш жараёнида шунга шоҳид бўлдимки, пьесага сайқал бериш ва спектакль яратиш жуда мураккаб кечди, лекин натижаси яхши бўлди. Кези келди шекилли, бу спектаклнинг яратилиш жараёнига қўшилиб қолишим тарихини айтиб берсам, масала янада ойдинлашади. Шу йилнинг январь ойлари эди. Ҳамза номидаги театрдан телефон қилиб: «Бир бошловчи муаллифнинг Амир Темур ҳақидаги пьесаси бор, шуни ўқиб, фикрингизни билдирсангиз», деб қолишди. «Агар бошловчи муаллиф бўлса, пьесани титул варағисиз берсангиз, ўқийман. Марҳум устозим Николай Вирта муаллифи ким эканини билмай пьесаси ўқилса, асар ҳақидаги фикр ўта холис бўлади, дердилар» дедим театр таклифига жавобан. Шу тариқа «Соҳибқирон Темур»ни ўқиб, фикримни қоғозга тушириб бўлганимдан кейин пьеса муаллифи Асрор Самад эканини, у Кристофер Марлонинг «Буюк Темурланг» пьесаси оҳанглари асосида ёзганини театрнинг адабий эмакдошидан эшитдим. Мен пьесани оригинал асар деб билгандим, Марло асари оҳангларининям учратмагандим. Менимча, Марло асари Асрор Самадни буюк бобомиз ҳақида йиллар мобайнида қалбида ва онгида йиғилиб келган туғёнларини жунбушга келтириб юборган бўлса ажаб эмас.

ШАРҚ АДАБИЁТИДА ҲАМ, ҒАРБ АДАБИЁТИДА ҲАМ халқ оғзаки ижоди намуналари асосида ёки бўлмаса адабий асардан руҳланиб янги асар яратиш мавжуд. Вильям Шекспирнинг оламга машҳур трагедиялари ўзигача мавжуд бўлган сюжетларга суянганини биламиз. Ўз адабиётимиздан эса анъанавий хамсачиликни, назирагўйлик, ёхуд ғазалга мухаммас боғлашларни эслашимиз мумкин. Бу билан айтмоқчимизки, Асрор Самаднинг Кристофер Марло асари оҳанглари асосида драма яратишини табиий бир ҳол деб қараш лозим. Фан номзоди, адабиётшунос олимнинг бадиий ижодга ўтиши — пьеса ёзишига келсак, бу ҳар кимнинг ижодий имкониятига доир ҳодиса. Баъзиларда бадиий ижод булоқлари жуда эрта уйғонса, айримларда кечроқ, сира кутилмаганда юз бериши мумкин. Муҳаббатнинг формуласи бўлмаганидек, ижодий ишнинг ҳам рецепти йўқ. Лекин шуниси аниқки, жаҳон адабиётшунос олимлари чиқарган қатъий хулосага кўра, драматургия жанри кўпинча ижодкор умрининг иккинчи палласида, туйғулари теранлашиб, ақли тобига келган пайтларда яратиладиган ижод туридир. Бунга жаҳон миқёсида кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Хуллас, асарни ким ёзгани ва қачон ёзганида эмас. Ҳамма гап қандай ёзганидадир! Томошабин учун ҳам қандай асарни кўриш муҳимдир. Энди ана шу ҳақда сўз юритамиз.

Спектакл кўкда юлдуз порлаши ва азон товуши эшитилиши билан бошланади. Булар рамзлардир. Осмонда порлоқ юлдузнинг пайдо бўлиши мустақиллик белгиси бўлмиш тож бўлса, азон товуши эса тақво белгиси, поклик, покликка чорлов белгисидир. Буларнинг асарнинг лейтмотиви — бош оҳангларидир, бири тасвирда, иккинчиси эса муқаддас каломларда ифодаланади: Аллоҳу акбар!.. Шу тариқа томошабин асар руҳига, ўн тўртинчи асрнинг етмишинчи йилларидаги муҳитга олиб кирилгач, саҳнага оппоқ кийинган Темур бобомиз кириб келади. Бу ўринда мен соҳибқирон Темурни бахт-саодат, иқбол улашувчи, унга дуч келиб қолган одамларни бахтли қилувчи, ёруғликка олиб чиқувчи башоратгўй Хизр бобога қиёс қилгим келиб кетди. Поклик либосида кўринган Темурнинг шу саҳнада айтадиган монологи айни пайтда асарнинг тугуни ҳамдир. Бу монологда кўп маъно юкланган ва Темур қиёфасининг бир неча қиррасини кўрсатгани сабабли ундан бир неча қаторни келтирамиз:

Юз эллик йил ёв қўлида эзилди Турон,
Юз эллик йил қон ичида бўғилди бу эл...
Титратарди бу дунёни Турон деган ном,
Баҳодирлар, қаҳрамонлар бор эди бунда.
Турон эди бу жаҳоннинг тожи ва тахти...
Ҳар кас бунда, ҳар зўр бунда — пойида бу эл
Не балолар ёғилмади бу эл бошига.
Ғазнавийлар юртидир бу, Маъмур юрти бу,
Тўмарислар юртидир бу, Широқ юрти бу.
Ёвуз Доро лашкари-ла якка уришган,
Кайхисравга қон ичирган мардлар юрти бу.
Нечун бу юрт зулм-зўрлик остида қолсин!!
Нечун юртим сувин ҳаром деб билсин улуғ!!
Нечун энди минг бор ўлиб, минг бор тирилиб,
Аламлардан, босқинлардан интиқом олсин!
Нечун маҳзун бўлсин, эзилсин бу эл,
Ўз туғини боши узра баланд кўтарсин!
Инсон туғилмайди бошда тож билан,
Лекин тақдиридан қочиб қутулмас.
Йўлбошчи лозим эрмиш бу элга бугун.

Асар муҳокамаларида юқорида келтирилган парча устида кўп тортишувлар бўлди, «Темур фольклорни қаерда ўқибдики, Широқу Тўмарисларни билсин» дегувчилар ҳам, умуман, бу монологнинг баҳридан ўтиш керак дегувчилар ҳам бўлди. Иззат Султондек билимдон драматургимизнинг асосли гапи билан бу парча жойида қолди. Юқорида айтганимиздек, Темурнинг бу монологидан ўн тўртинчи асрнинг етмишинчи йилларидаги ҳолат билан йигирманчи асрнинг тўқсонинчи йилларидаги ҳолат таққосланяпти, ўртадаги муштаракликка ишора қилиняпти. 1370 йили 150 йилча давом этган қуллик зулмига Амир Темур йўлбошчилигида барҳам берилиб, мустақиллик ўрнатилгани маълум. Орадан 620 йилча ўтгач, ўшандай тарихий воқеа такрорланди, президент Ислом Каримов йўлбошчилигида тинчлик йўли билан, тадбир йўли билан, нозик сиёсат юргизиб, инқилоб қилинди, 126 йилдан ортиқ давом этган мустамлакачиликка чек қўйилди, Ўзбекистон Республикаси мустақил бўлиб, уни саккиз ой ичида 110 мамлакат тан олди, БМТ биноси олдида ўз байроғимиз ҳилпираб турибди. «Соҳибқирон Темур» асарини кўрганимизда энг аввало мустақилликка эришганимиз ёдга тушиб, бугунги дориламон ва ҳуррият замонига шукроналар айтсак ажаб эмас. Асарнинг замона билан ҳамнафаслигини биз ана шунда ҳам кўрамиз. 14-асрнинг 70-йилларида Амир Темур атрофига уюшиб, бирлашиб буюк яратувчанлик ишларини амалга оширган халқнинг бугунги авлодларини яна метиндек бирлашишга чорлаш спектаклдан олинадиган бир ибратдир. Агар уюшсак, бирлашсак, ягона мақсад — порлоқ ва фаровон жамият қуришга албатта эришамиз. Шу ғоя асарнинг бошидан охиригача тараннум қилинади.

ҲА, АЙТГАНДАЙ ТЕМУР ФОЛЬКЛОРНИ БИЛГАНМИ, фольклорни қаерда ўқиган, деган ноўрин саволларга жавобимиз шул: Темур таржимаи ҳолини варақласак, унинг энг катта бобокалони Широқ бўлган бўлса керак, энг улуғ бибиси Тўмарис бўлган бўлса ажаб эмас дейсиз. Унинг ўтли ёшлик йиллари, мардона кечган йигитлик даври худди ўша Широқу Тўмарислар яшаб ўтган юртларда, Алпомиш туркумидаги халқ достонларида тасвирланган Чамбил эли — Кеш вилоятида, Қарши кенгликларида ўтган. Ахир, Кеш дегани қадимий тилимизда катта пичоқнинг қини дегани-ку! Жанговарлик жой номларида ҳам ифодаланишининг ўзи бир достон эмасми?!

Бағри кенгликни ҳам Темур бобомиздан ўргансак арзийди. У дўстларини турли илтифоту ҳимматлари билан бир умрга ўзидан узоқлаштирмаган, дўстлик ипларини тобора мустаҳкамлай боргани билан бирга жасоратли ва куч-қудратли рақибларини эса ўзига мафтун этиб, улар билан қадрдон бўла олиш санъатига ҳам эга бўлган. Темур қанчалик маҳоратли лашкарбоши бўлса, шунчалик ўткир руҳшунос ҳам бўлган. «Соҳибқирон Темур» спектаклида бобомизнинг бу фазилати Пўлат Носиров ижро этган амир Жоку билан дўстлик ипларини боғлаш саҳнасида яққол намоён бўлган. Жоку барлос — Пўлат Носиров спектаклда шундай жанговар сиймоки, вужудидан куч-қудрат ёғилиб туради, ўлимга тик боради, локин фаросатли, эҳтиёткор ва сезгир жангчи, дайди ўққа учиб кетаверадиган, душман ҳийласига лаққа тушиб қоладиган киши эмас, Амир Темурга ўта садоқатли ва доно маслаҳатгўй сафдош. Амир Темур ана шундай сафдошларни атрофига тўплагани, улар билан кенгашиб иш тутгани учун ҳам ҳамиша зафар қучаверган. Амир Жоку барлос образи Пўлат Носиров ижодида ҳам, бу спектаклда ҳам мақтовга лойиқ саҳифалардан.

Бошқа ижрочилар хизматини камситмаган ҳолда артист Ғайбулла Ҳожиев яратган Султон Боязид образи эсда қоладиган даражада муваффақиятли чиққанини таъкидлаб ўтишни истардик. Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган артист Тўти Юсупова ижро этган кампир образига нисбатан шундай дейиш мумкин. Умуман олганда спектаклда артистлар ансамбли мавжуд — ўрта асрларда яшаган аждодларимизнинг сиймосини саҳнада муайян даражада кўрамиз. Назаримда темурий шаҳзодалар Жаҳонгир, Умаршайх, Шоҳрух Мирзоларнинг ролларини ижро этган артистлар унчалик ажралиб турмайдилар. Уларнинг қайси бири Жаҳонгиру қайси бири Шоҳрух эканини тезда илғаб олиш мушкул.

Артист Рустам Каримов ижросидаги Тўхтамишхон кўриниши ва гап-сўзларида қора бўёқ меъёридан ошиб кетганга ўхшайди. Ахир, у мадраса кўрган, кимсан Темурбекнинг назарига тушган аслзода ҳукмдорлардан бири эди. Бироқ спектаклма-спектакл асарнинг ўзи ҳам, рол ижролари ҳам сайқаллашиб боради. Амир Темур ибн Муҳаммад Тарағай Баҳодир образи халқ артисти Толиб Каримов билан хизмат кўрсатган артист Теша Мўминов ижроларида икки хил талқин этилгани табиийдир. Пьесада ҳам, спектаклда ҳам соҳибқирон образи кўп қиррали фаолият ва қисмат эгаси сифатида талқин қилинган, бу тарихий ҳақиқатдир. Темур — ўта мураккаб шахс. Унда жасорат ҳам, садоқат ҳам, мурувват ҳам, нафрат ҳам ўта кучли бўлган. Бобомизга инсоний туйғунинг барчаси мансуб бўлган, шу жумладан ишқ-муҳаббат ҳам. Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис» асарида айтиб ўтганларидек, Амир Темур ибратли мисраларни кўплаб ёд билганлар ва жуда ўрнида гап орасида тилга олиб турган. Спектаклда шу тарихий ҳақиқат ҳам ўз ифодасини топган.

Доно давлат арбоби бўлган Амир Темур одамларга миллатига қараб эмас, қандай фазилатларга эга эканига қарба баҳо берганлар ва муносабатда бўлганлар. Бобомиз туркийларга ҳам, форсийларга ҳам, арабийларга ҳам, мўғулларга ҳам бир хилда оталарча қараганлар. Одам қайси миллатга мансуб бўлишидан қатъий назар ўзи яхши бўлса бўлди. Амир Темурнинг спектакл давомида форсий байтларни мароқ билан тилга олишлари, мўғул амир Жокуга дўстлик қўлини узатиши шундан далолат бериб турибди.

Ўзга мамлакатларда Ҳамза номидаги театримиз ҳақида сўз кетганда истеъдодлилар академияси дейилиши бежиз эмас. Бу театр саҳнаси шундай юксакки, у бу даргоҳга қадам қўйган ҳар бир ижодкорни юксалтиради, юксакликка кўтаради. Чунки унда юқорида номлари тилга олинган ҳамда бу спектаклда қатнашган Гулчеҳра Жамилова (Бибихоним), Пўлат Саидқосимов (Саййид Барака), Муҳаммадали Абдуқундузов (амир Бурҳон), Рихсивой Авазов (амир Саид), Сайёра Юнусова (Чўлпонбегим), Бахтиёр Қосимов (Жаъфар), Салоҳиддин Зиямуҳамедов (Марокаш шоҳи), Ҳасанбой Юнусов (Жалойир), Турғун Хонтўраев (табиб) каби актёрларнинг ҳар бири ўзи бир оламдир. Бу оламлар ёрдамида режиссёр Карим Йўлдошев, бастакор Нуриддин Ғиёсов, рассом Анатолий Жибоедовларнинг янги ижодий қирралари очилган. Уларнинг ижоди, топилмалари актёрлар ижросига сингиб, омихта бўлиб кетган. Темур вафот этгач, глобус устига қўндирилган эгасиз эгарни эсланг! Ҳамма ижодий изланишлар бирлашиб, ягона оқимни — спектакл муваффақиятини таъминлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби режиссёр Карим Йўлдошевнинг ҳамзачилар билан тил топишиб, уларнинг ҳам, томошабинларнинг ҳам олқишига сазовор бўлгани билан бир қаламкаш ва мухлис сифатида табрик этаман. Ўйлайманки, яхши бошланган бу ҳамкорлик давом этажак.

СОҲИБҚИРОН ТЕМУРБЕК МОЗИЙДАН ЗАМОНАГА қайтиши ҳаммамизга қутлуғ бўлсин!

Буюк тарихчи олим Аҳмад Заки Валидий ёзганидек, «турк миллатининг шундай мумтоз қавмий хусусиятлари бордирки, уларни уйғотиб ишга солишга муваффақ бўлинса, йўқотган нарсаларини озгина бир муддатда тиклай олади». XIV аср охирида шундай бўлган эди. XX аср охирида ҳам шундай бўлғай, иншооллоҳ! «Соҳибқирон Темур» асари шундай ниятга озми-кўпми хизмат қилажак.

Тошпўлат ТОЖИДДИНОВ:

Маданият ва умуминсоний қадриятлар халқ академияси президенти

ЁРУҒ КУНЛАР УМИДИ

Шу йилнинг октябр ойида пойтахтимиз Тошкентда Осиё, Африка ва Лотин Америкаси мамлакатлари XI халқаро кинофестивали бўлиб ўтади. Жаҳон кино санъатининг нуфузли анжуманларидан бирига айланган Тошкент фестиваллари кино мухлислари ўртасида катта обрў қозонган, тинчлик, демократия ва социал тараққиёт шиори остида мамлакатларнигина эмас, қитъаларни ҳам бир-бирига боғлаган эди. Узоқ танаффусдан кейин яна қайта тикланаётган бу катта байрамнинг ўзига хос хусусияти шундаки, у биринчи бор мустақил Ўзбекистон ҳудудида ўтади. Фестивал харажатларини ҳукумат ташкилотлари эмас, ҳукуматга расмий мансуб бўлмаган халқаро хайрия ташкилоти — Маданият ва умуминсоний қадриятлар халқ академияси ўз зиммасига олган.

Мухбиримиз академия президенти Тошпўлат Тожиддинов билан учрашиб, унга бир неча саволлар билан мурожаат этди.

— Тошпўлат Нажмиддинович, бироз ўринсиз бўлса-да, сўрашга ижозат этинг. Ҳафталигимиз муштарийлари академия бундай сер-харажат тадбирни ўтказишга қарор қилганлиги сабабларини билан қизиқмоқдалар.

— Академиямиз ташкил топиб, расмий равишда рўйхатга олинганлиги тўғрисидаги гувоҳноманинг «ташкилотнинг мақсад ва вазифалари» бўлимида «Турли халқлар ва миллатлар маданиятининг ўзаро ҳамкорлиги ва ривожланишига ҳисса қўшиш, умуминсоний қадриятларни қарор топтириш», деб ёзиб қўйилган. Тошкент кино анжуманлари бизнинг ана шу эзгу мақсадимизни рўёбга чиқаришга бевосита хизмат қилади. Шу боисдан ҳам биз маданий ва маънавий ҳаётимизда ғоят муҳим бўлиб қолган бу тадбирни ўтказишда қатнашиш тўғрисидаги илтимосларни бажонудил қабул қилдик.

Бутун жаҳонда «Тошкент кино анжумани» деб ном олган фестивалларни шунчаки кино танлови, деб тушуниш мумкин эмас. Миллий-маданий ҳаётимиздан ўзининг муносиб ўрнини эгаллаган бу халқаро кўрикнинг узоқ йиллик тарихи ва ўзига хос анъаналари мавжуд. Пойтахтимиз экранлари ўнлаб мамлакатлар миллий кино санъатининг ривожланишига йўл очганлиги, бугунги кунда дунёга машҳур кино юлдузларини кашф этганлиги, ижодий ҳамкорлик асносида эзгу ният кишиларини бир-бирларига яқинлаштирганлиги сир эмас.

Бугунги мураккаб иқтисодий шароит таъсири остида биз бундай маънавий минбарни унутишга ҳақимиз йўқ. Бунинг устига одамлар сиёсий номутаносибликлардан чарчади, иқтисодий танглик бутун вужудимизни қамраб олди, ўй-хаёлимиз кундалик турмуш ташвишлари билан банд бўлиб қолди. Оловли нуқталар кўпайса кўпаймоқдаки, озаймаяпти. Қаёққа қараманг, муаммо, муаммо, муаммо. Бундай пайтда, қўлингдан келганича, одамлар дардига шерик бўлгинг, озгина бўлса-да, яхши кайфият бағишлагинг келади. Ўн биринчи кинофестивал мухлисларга маъқул келса, пойтахтимизда бир неча кун байрам кайфият ҳукм сурса, биз ўзимизни бахтиёр ҳис этар эдик.

— Одамларга яхши кайфият бағишлашдан ҳам эзгу иш борми? Ниятингиз холис эканлигига аминман. Аммо, қизиқ бир ҳол. Атрофимизда нима воқеалар содир бўлмаяпти дейсиз. Ўзингиз айтганингиздек, муаммо устига муаммо. Иқтисодий таназзул бутун маданиятни ва ҳатто бутун маънавиятни ҳам қамраб олди. Кино санъатига разм солайлик. Юксак санъат асарлари қаёққа кетди? Вужудингизни жунбушга келтира оладиган бадиий фильмлар қани? Бир эмас, такрор-такрор кўрсангиз ҳам, ҳаяжонга тушадиганленталар нега кўринмай қолди? Томоша заллари сира тўлаётгани йўқ. Бир-биридан сифатсиз, маза-матрасиз, беҳаё, олди-қочди, ур-сур «асар»лар ҳаммаёқни босиб кетди. Шундай бир пайтда фестивал томошабинларга маъқул бўлармикан?

— Фикрингизни англадим. Кино санъати оламидаги бугунги ҳақиқий аҳволдан яхши хабардорман. Балиқ бошидан сасийди, деган гап бор. Жамиятнинг ўзи таназзулга юз тутиб турган экан, бундан кино четда қолиши мутлақо мумкин эмас эди. Шундай бўлди ҳам. Аммо бунинг сабабини биргина иқтисодий парокандаликка боғлаш адолатдан эмас. Масаланинг бошқа илдизлари ҳам мавжуд.

Узоқ йиллар давомида бизнинг кино усталаримиз, бошқа соҳа санъаткорлари каби, ҳукмрон мафкура хизматида бўлиб келдилар, социалистик тузум афзаллигини, совет турмуш тарзини кўкларга кўтардилар, маҳоратларини «коммунистик истиқбол»ни куйлашга сарфладилар. Қайси мавзуни қандай талқин этиш, қай йўсинда кўрсатиш ва энг муҳими — қандай якунлаш юқорининг кўрсатмаси ва ижозати билан амалга оширилди.

Сир эмас, ҳамма қатори сиз билан биз ҳам бундай «асар»ларни мириқиб томоша қилганмиз, завқланганмиз. Одамларнинг кўпчилиги ҳаёт экранда ҳам, аслида ҳам бир хил эканлигига ишонган. Худди шундай бўлиши керак, бизнинг йўлимиз тўғри, бундан бошқа ҳақиқат бўлиши мумкин эмас, деб ўйлашган. Социал адолат ва тенглик асосига қурилажак янги жамият «фронт»ларида жавлон уришган. Энди бўлса, буларнинг ҳаммаси хомхаёл эканлиги маълум бўлди, коммунистик мафкуранинг умри тугади. Аммо унинг ўрнига нима келади — буни ҳозирча ҳамма ҳам аниқ-равшан тушунаётгани йўқ. Бундай пайтда, ишончим комилки, бошқа ижодкорлар қатори, кино санъати усталарининг ҳам масъулиятлари беқиёсдир. Гап янги идеалларни, маънавий- ахлоқий, умуминсоний қадриятларни қарор топтириш устида бормоқда.

Хўш, кинематограф бундан буён қай йўлдан бориши, томошабинни қай манзиллар сари етаклаши лозим? Тарихий адолатни тиклаш, мустақилликни мустаҳкамлаш учун нима иш қилмоғимиз зарур бўлади? Афсуски, шу ва шу каби бошқа қатор саволлар олдида киночиларимиз маълум маънода ўзларини йўқотиб қўймоқдалар. Кўплар бошни қотириб ўтирмасдан енгил-елпи ва айни пайтда сердаромад соҳаларга бош уриб кетаётганлари ҳам сир эмас. Бир томонда ҳаётнинг нуқул қора томонларини кўрсатувчи асарлар, яна бир томонда Ғарб таъсири остида суратга олинаётган кўнгилхуш чучмал ленталар. Эротика бўйича бўлса, шу кетишимизда хорижни ҳам ортда қолдиришимиз ҳеч гап эмас.

Эҳтимол, биз мана шундай босқичдан ҳам ўтишимиз зарурдир. Аммо ишончим комилки, бу билан иш битмайди. Кино санъати олдида турган вазифаларни бундай фильмлар орқали бажариш мумкин эмас.

— Хўш, унда нима қилиш керак. Биз, назаримда, кино санъати намояндаларини танқид қилаяпмиз-у, аммо кино санъатининг бундан кейинги тараққиёти қандай бўлишини равшан тасаввур қилолмаяпмиз шекилли...

— Ҳа, албатта. Жамият қай ҳолатда бўлмасин, иқтисодий бўҳронлар нечоғли авж олмасин, барибир, бизга чинакам санъат асарлари керак. Ҳақиқий ижод маҳсулининг умри боқий бўлади. Тузум ёки сиёсий йўналиш ўзгариши билан яхши асар яроқсиз бўлиб қолмайди. Мен бунда умумахлоқий, умуминсоний қадриятлар асосида яратилган ва йиллар ўтиши билан биз учун янада қадрлироқ, янада заруррок бўлиб бораётган Милаш Форман, Иштван Сабо, Стенли Крамер, Ричард Аттонборо, Тенгиз Абуладзе ёки ўзимизнинг Наби Ғаниев, Элёр Эшмуҳамедов каби санъаткорларнинг қатор ўлмас асарларини кўзда тутаяпман.

Кейинги пайтларда академиямиз қатор йирик киноанжуманларда, жумладан, Сочида ўтказилган «Кинотавр-92», «Интерфест-92», Москвада ўтказилган славян киноси фестивали ва бошқаларда актив иштирок этди. Мазкур танлов ва кўрикларда шу нарсага амин бўлдикки, кино санъатининг ҳақиқий усталари шароит нечоғли мураккаб бўлмасин, ўзларининг эътиқодларига содиқ қолмоқдалар.

Албатта, ҳар бир фильм кино санъатининг буюк ютуғи бўла олмайди. Аммо, назаримда, санъатнинг бу турига бўлган талабни асло бўшаштирмаслигимиз керак. Бўш-баёв фильмлар томошабинни ҳам бўшаштириб қўяди. Бугунги кунда собиқ иттифоқ миқёсида бадиий фильмлар ишлаб чиқарилиши икки-уч баравар кўпайгани ҳолда, сифат масаласи чидаб бўлмас даражада бўшашиб кетди. Саёз фильмлар шу қадар кўпки, ҳатто хотирада қоладиган бирорта ёрқин лавҳани ҳам эслаш қийин. Биргина мисол. Кейинги бир йил ичида академиямизга кинематографчилардан ўттиздан ортиқ таклиф тушди. Яъни, бизга ўттиздан ортиқ бўлажак фильмларнинг сценарийларини кўрсатиб, моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлашимизни илтимос қилишди. Афсуски, биз улар ичидан биргина мультфильмни танлай олдик. Шунга қарамай, биз бу борада ёрқин истеъдод эгалари билан ҳамкорлик қилишга ҳамиша тайёрмиз.

— Гап кинонинг иқтисодий масалаларига бориб тақалган экан, бу соҳанинг келажаги хусусида қандай фикрдасиз?

— Яқин-яқингача кино санъати соҳасида давлат ўзининг яккаҳокимлик сиёсатини ўтказиб келарди. Яъни кинематограф харажатларини зиммасига олиб, унга ўзининг хоҳлаган ҳукмини ўтказа оларди. Бугунга келиб эса кино санъати ҳам аста-секин хусусийлашмоқда, мустақил киностудиялар, ижодий группалар, бирлашмалар пайдо бўлмоқда. Демакки, аввалги «ғоявий буюртмачи» ўрнини эндиликда киночиларга моддий ёрдам қўлини чўзаётган ҳомийлар эгалламоқдалар. Бизнинг академия ҳам ана шундай ҳомийлардан бири ҳисобланади. Бироқ, шуни ҳам айтиб ўтиш керкаки, биз хусусийлаштириш тарафдори бўлсак-да, бунинг оқибатида ўртамиёна фильмлар кўпайиб кетаётганидан ташвишдамиз. Кўплар, юқорида айтиб ўтганимдек, тижоратга уриб кетаётгани, аслида ёмон иш эмас: бу соҳага тасодифан кириб қолганлар кетиб, ҳақиқий санъаткорлар учун ҳаракат майдони кенгаймоқда. Улар ўз соҳаларини иқтисодий тангликдан олиб чиқа олишларига ишонаман.

— Фикрингизга қўшиламан. Ўзбекистонда ҳам ҳозир бир қатор киностудиялар мавжуд. Улар томонидан ишланган дастлабки фильмлар томошабинларга маъқул бўлмоқда.

— Ҳа, шундай. Аммо давлат мақомида кинокомпания ҳам тузилди. Бу аввалги иш услубига қайтиш эмасмикин?

— Сир бўлмаса, айтингчи, фестивални ўтказиш учун қанча маблағ ажратилган?

— Тахминий ҳисоб-китобларга кўра 30 миллион сўм ва 100 минг доллар сарфлаш кўзда тутилмоқда. Пулнинг қадрсизланиши давом этаётган экан, бу рақамлар ўзгарса ҳам ажаб эмас. Аммо, шуни айтишим лозимки, фестивал чоғи моддий томондан қийинчилик юз бермайди.

— Кинофестивални Халқ академиясининг йирик тадбири дейиш мумкинми?

— Йирик тадбирларидан бири, дейиш тўғрироқ бўлади. Биз халқаро ташкилот сифатида ҳамдўстлик мамлакатлари ҳудудидагина эмас, хорижий мамлакатларда ҳам фаолият кўрсатамиз. Айни кунларда Кавказда фольклор санъати фестивалини, Москвада эса духовой оркестрларнинг халқаро танловини ўтказиш тараддудини бошлаганмиз. Шу йилнинг ўзида Истанбулда диншунос олим ва мутахассисларининг мулоқотини ўтказамиз, Мирзо Улуғбек таваллудининг 600 йиллигини нишонлашда иштирок этамиз. Аниқроғи, юбилей харажатларини ўз зиммамизга оламиз.

— Тошпўлат Нажмиддинович, суҳбатимиз сўнгида Ўзбекистонлик кино санъати усталарига истакларингизни баён қилсангиз.

— Ўзбек миллий киноси бой тарихий анъаналарга эга. Киноусталаримизнинг энг яхши ўнлаб асарларини ҳамдўстлик мамлакатларидагина эмас, хорижда ҳам яхши билишади ва қадрлашади. Бугунги кунда кино усталаримизни ҳам моддий, ҳам маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш бениҳоя зарур, деб ҳисоблайман. Шу боис биз Тошкент фестивали тадбирларидан тушадиган даромад маблағларидан бир сўм ҳам олмасликка, унинг ҳаммасини суверен Ўзбекистонда миллий кино санъатини янада ривожлантиришга сарфлашга қарор қилдик. Фестивал билетларининг 10-20 фоизи кам даромадли кишиларга бепул тарқатилади.

Академиямиз раёсати ва ўз номимдан Ўзбекистонлик киношуносларга янги ижодий парвозлар тилайман. Биз улардан инсоний муҳаббат, ишонч, олижаноб туйғуларни ифода этувчи янги бадиий асарлар кутиб қоламиз. Ишончим комилки, иқтисодий ислоҳотлар дадиллик билан ўтказилаётган мустақил Ўзбекистоннинг истиқбол кунлари жуда ҳам яқин.

МАДАНИЯТГА ЭЪТИБОР ЗАРУР

Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги республика Маданият ходимлари малакасини ошириш институтида «Маданий-маърифий муассасалар тараққиётининг ҳозирги даврдаги муаммолари» мавзуида амалий анжуман бўлиб ўтди. Йиғилишни институт маданий-маърифий ишлар ва гуманитар фанлар кафедрасининг мудири Э. Ўринов очди. Анжуманда тарих фанлари номзоди Б. Аминов, педагогика фанлари номзоди Х. Шораҳмедов, Жалолқудуқ район маданият бўлимининг мудири Ў. Нурматов, Қарши район маданият бўлимининг мудири Б. Худалов, Фарғона район маданият бўлимининг мудири Ф. Нўъмонжонова, А. Икромов район маданият бўлими мудири М. Жакбаров, Ўзбекитсон адабиёти ва санъати» ҳафталиги санъат бўлимининг мудири А. Жўраев ва бошқалар сўзга чиқиб бозор иқтисодиёти даврида маданий-маърифий муассасаларнинг аҳволи, миллий қадриятларни тиклаш, ҳамда халқ ижодиётига эътиборни қаратиш зарурлиги ҳақида гапирдилар. Шунингдек, анжуманда тўйлар ҳақида ҳам мунозарали фикрлар айтилди.

Анжуман сўнгида Ўзбекистон телевидениесида яратилган «Бобур» видеофильми ижодкорлари билан учрашув бўлиб ўтди. Унда асосий ролларни ижро этган Муҳаммадали Абдуқундузов, Муҳаммад Рафиқов, Турдибой Содиқов, Ғайбулло Ҳожиев ва бастакор Ўлмас Расулов қатнашиб йиғилганларнинг саволларига жавоб бердилар.

БИТИРУВЧИЛАР СПЕКТАКЛИ

Яқинда М. Уйғур номидаги Тошкент Давлат Санъат институти «драма ва кино» факултетининг битирувчилари томонидан Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг бир неча асарлари асосида «Ҳамзанома» номли диплом спектакли саҳнага қўйилди. Мазкур спектаклда Ҳамзанинг «Бой ила хизматчи» драмаси билан бирга ҳали томошабинларга нотаниш «Уч», «Лошмон фожеаси», «Заҳарли ҳаёт» каби асарлари ҳам ўрин олган.

Спектакл режиссёри педагог Р. Усмонов ва Ш. Ҳамидова томонидан замонага мос ва янгича талқинда саҳна юзини кўрди. «Ҳамзанома»даги асосий ролларни талабалардан Д. Абдураҳимова, Г. Холиқулова, У. Муҳаммадкаримов ва Ж. Фаёзов ижро этишди.

Г. ТОҒАЕВА

Умр кўзин қораси,
Худойимнинг боласи.
Ҳеч армони бормикан
Шул шунқорнинг онаси.

Ул ўсиб ўғлон бўлур,
Машҳури жаҳон бўлур,
Лафзи қиличдек кескир,
Фарзанди Турон бўлур.

Ҳозирча кулиб юрсин,
Дарёдек тўлиб юрсин.
Онажонин ачомлаб,
Ҳидига тўйиб юрсин!

ШАРИФА

Tabani GROUP OF COMPANIES

ЎЗБЕКЧА ЎРГАНМОҚЧИМИСИЗ?..

АМЕРИКАГА КЕЛИНГ!

«ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ»НИНГ АМЕРИКАДАГИ МАХСУС МУХБИРИ ХАЙРУЛЛА ИСМАТУЛЛА ХАБАР БЕРАДИ

«АМЕРИКАНИНГ ТЕХАС ШТАТИДАГИ Остин шаҳрида ўзбек тили ўқитилиши услублари (методикаси) илмий ҳал этилмоқда» деган хабар эшитсангиз, балки ҳайрон бўларсиз, ишонмассиз? Ишонаверинг. Бу — рост гап. XX асрнинг охирги ўн йиллигида юртимизда юз бераётган инқилобий ўзгаришлар бир қанча ривожланган мамлакатлар, жумладан АҚШ ўзбекшунослиги режаларини ҳам қайта қуришга сабабчи бўлди.

Ўрта Осиё жумҳуриятлари мустақиллик эълон қилганларидан сўнг, АҚШда туркий тилларни, биринчи навбатда, энг катта туркий тил ҳисобланган ўзбек тилини ўрганишга эътибор янада кучайди, яна бир неча университетда ўзбек тили ўқитила бошланди, ўзбек тилига оид қўлланмалар нашр этилиши тезлаштирилди.

Мана шундай бир шароитда АҚШ ўзбекшунослари «Энди ўзбек тилини қандай ўқитиш керак?» деган муаммога дуч келдилар.

Одатдагидек, америкалик талабаларга ўзбек тилидан дарс бераётгандим. Марказдан бизнинг тилимизни яхши эгаллаган бир мутахассис келиб, бир ҳафта мобайнида дарсларимга қатнашди, талабалар билан ўзбек тилида суҳбатлашди, уларга ўзбекча саволлар бериб, жавобини магнитофонга ёзиб олди. Бирмунча вақтдан кейин жуда ҳам мулойим оҳангда мурожаат этишиб, АҚШда ўзбек тилини ўқитишни менинг дарсим асосида ўрганишмоқчи бўлганликларини билдиришди.

Шундан сўнг Техас-Остин университети профессори Гулиз Кўрўғли, Пенсилвания университетининг профессори Валтер Фелдман билан ҳамкорликда бир масала устида — қандай қилиб АҚШда ўзбек тили ўқитилишининг савиясини ошириш мумкинлиги устида бош қотира бошладик. Натижада бир тўхтамга келиб, ўз фикр-мулоҳазаларимизни қоғозга туширдик.

Биз қилаётган ва амалга оширмоқчи бўлган ишларнинг, тадқиқотларнинг асосий бошқарувчиси АҚШ Маориф секретарлиги (бизнинг атама билан айтганда АҚШ Маориф вазирлиги) эди. Пировардида, шу вазирлик Техас университети билан ҳамкорликда Остин шаҳрида Бутунамерика ўзбек тилини ўқитиш йиғилишини (конференциясини) шу йил апрел ойининг 17—19 кунлари ўтказди. Бу Бутунамерика йиғилишига Индиана, Колумбия, Вашингтон (Сиэтл), Пенсилвания, Висконсин (Мэдисон), Калифорния (Лос-Анжелос), Юта ва бошқа университетлардан ўзбек тили ўқитувчилари, ўзбекшунос олимлар қатнашдилар.

Мазкур йиғилиш кун тартибига икки масала қўйилган эди: бир гуруҳ олимлар томонидан тайёрланган «Ўзбек тили ўқитишнинг асосий босқичлари ва усуллари» маърузасини муҳокама этиш ҳамда инглиз тилида сўзлашувчи талабаларга мўлжаллаб яратилган ўзбек тили дарслик, қўлланмаларини нашрга тавсия қилиш.

Йиғилиш юқори савияда ўтди. Унинг ишида Индиана университетининг профессори Ларри Кларк, профессор У. Шомил ўғли (Висконсин-Мэдисон университети), профессор Андраш Бодроглигетти (Калифорния университети) ва бошқалар фаол иштирок этдилар, ўз фикр-мулоҳазаларини баён қилдилар.

Анжуманнинг иккинчи куни ўзбек тили бўйича яратилган дарслик ва қўлланмалар муҳокама этилди. Профессор А. Бодроглигетти ва сизнинг мухбирингиз ёзган дарсликлар нашрга тавсия қилинди.

Ўзбеклар ва дунё

АҚШ университетлари ёз ойларида, талабалар таътилга чиққан вақтда ҳам бўш турмайди. Ҳар йили университетлар май—август ойларида энг муҳим саналган, кўпчилик қизиққан фанлар бўйича интенсив курслар очадилар. Ёзги интенсив курслар пуллик бўлиб, унда бир фан ҳар куни тўрт соатдан ўқитилади.

Индиана, Калифорния (Лос-Анжелос), Вашингтон (Сиэтл) университетлари, ўзбек тилига қизиқиш катталигини инобатга олиб, бир неча йилдан бери ўзбек тилидан ёзги интенсив курслар ташкил этмоқдалар. Ҳар бир ўқувчи, ёшидан, мансабидан қатъи назар, бу курсларда икки ой ўқиш учун минг доллардан (Вашингтон-Сиэтл университети) икки минг долларгача (Индиана университети) ҳақ тўлаши лозим. «Шунча пул тўлаб ҳам ўзбек тилини ўрганадимми?!» дегувчилар бўлса, улар адашадилар. Ўзбек тилини ўрганиш мақсадида Индиана университетига АҚШнинг турли штатларидан, ва, шунингдек, Япониядан, Ғарбий Оврупо мамлакатларидан талабалар келишмоқда. Ўтган ўқув йили ўзбек тилини ўргана бошлаган япониялик икки толиба — Мияуки Хирояма ва Мими Дои шу йил июн—август ойлари Ўзбекистонда бўлишади, юртимизни ўз кўзлари билан кўриб, ўзбек тилидан олган билимларини мустаҳкамлашади.

Талабаларнинг ёши, ижтимоий мавқеи ҳам ҳар хил. Ёшлар билан бирга ўз соҳасининг атоқли намояндалари ҳам бир партага ўтириб, тилимизни ўрганишмоқда.

Дон Смит Айова университети алоқа воситалари ва журналистика факултетининг машҳур профессори, ўз соҳасига оид бир қанча ишларнинг муаллифи, ўз илмий мактабини яратган олимдир.

Профессор Дон Смит бундан бир неча йил олдин Тошкентга бориб, матбуотимиз, журналистлар билан танишган, университет журналистика факултетида маърузалар ўқиган.

Бу университетнинг одатига кўра, ёзги курсни тугаллаётган талабалар ўзбек тилида эркин мавзуда иншо ёзадилар. Улар ёзган ҳар бир иншо ўқувчиларда қизиқиш уйғотиши турган гап. Профессор Д. Смит ўзбек тили курсини тугатаётганида ёши олтмишда эди. Унинг иншосида ушбу сатрлар бор: «Кўп йиллар олдин мен талаба эдим. Кейин учувчи бўлдим. Кўп ўқидим, бир неча университетларда социологиядан дарс бердим. Кўп одамлар ўзбек тилини ўрганаётганлигимни маъқулламадилар. Улар менга «Сиз қарисиз, сизнинг доимий ишингиз бор, университетда бандсиз. Нега ўзбек тилини ўрганаяпсиз? — деб айтдилар. Қаранг, мен қари эмишман. Эҳтимол, тезда ўларман. Лекин ўлсам ҳам, ўзбек тилини ўрганиб ўлмоқчиман».

Профессор Д. Смит ёзган иншо билан танишиб чиқиб, қўшиб қўйдим:

«Сиз ўлмайсиз. Ўлишга вақтингиз йўқ. Ахир Сиз ўзбек тилини ўрганаяпсиз-ку!»

Ёзги курслар талабаларининг бир анъаналари бор: ўқиш тугаши олдидан ўрганган тилларида ёзувлар ёзилган кўйлаклар чиқарадилар. Кўйлакларга ёзиладиган энг яхши ёзув ва чизиладиган расм учун талабалар ўртасида мусобақа уюштирилади. Бунга тил ўргатган ўқитувчилар иштирок этишмайди.

Ўзбек тили курсларини тугатган талабалар ҳам ўтган йили алоҳида кўйлак чиқаришди. Унинг олд томонида жумҳуриятимиз харитаси, Орол денгизи, деҳқон аёл ва пахтанинг расмлари чизилган бўлиб, «Ўзбекистон», «сув», «оқ олтин», «деҳқон» сўзлари ўзбекча ёзилган. Кўйлакнинг орқа томонига дунё харитаси чизилган ва «Ўзбек тилини билсанг, олам сеники», деб ёзилган.

Талабалар «Олим бўлсанг, олам сеники» мақолини ўрганишганди. Шу мақолнинг биринчи қисмини ўзгартириб, ўз орзу-ниятларига мослаштиришибди. Орзуга айб йўқ. (Бир ширкат бу кўйлакни кўплаб миқдорда ишлаб чиқариб, ўша кунларнинг ўзида олти доллардан сотиб улгурди).

АМЕРИКАЛИК ТАЛАБАЛАР ўзбек тилини жуда тез ўрганишади. Бу — ҳақиқат. Етмиш йилда ҳам еттита сўзимизни ўргана олмай кетганларни кўрган халқимиз «Нега улар тез ўрганишаркан?» — деган мулоҳазага бориши турган гап. Бунинг боиси: бу мамлакат фуқаролари тилимизни муҳаббат билан ўрганишмоқда. Муҳаббат билан, чин кўнгилдан қилинган иш ҳамма вақт унумли бўлади.

Блумингтон
Индиана университети
1992 йил, 27 май.

Суратларда: Ўзбек тили курсларини тугатган америкалик талабалар ва улар ясаган майка.

АКАМ ҲАҚИДА

Боши иккинчи бетда

курсисида ўтириб қилган кирдикорлари олдида ўз келиб чиқиши ва ҳарбий қочоқлигини, жанг майдонидан қочиб кетганлигини яшириш ҳеч гап эмас, хамирдан қил суғургандай бир гап. Мабодо, бу гаплар тасдиқланса, Рашидовга, унинг аъмолига муносабатни ўзгартириб бўпсиз («Знамя» ойномаси, 1989, 6-сон, 82-бет).

1991 йили мазкур асар «Советский писатель» нашриётида алоҳида китоб ҳолида («Путь моего отца») чоп этилган бўлиб, бу алмойи-алжойи «мишмишлар» қисқартириб ташланган.

Ўйламай гапирган оғримай ўлар деганларидек, К. Икромов бангихонадан чиққан нашаванднинг алаҳсирашига ўхшаш бу манфур сўзлари учун судга берилиши олдида, 1989 йилнинг 3 июнида вафот этди.

Бовужуд икки оғиз маълумот: отамиз Рашид Халилов етти пушти деҳқон бўлиб, суяги меҳнатда қотган, умри қора меҳнатда ўтган бир одам эдилар. Буни у туғилиб ўсган Жиззах туманининг Совунгарлик қишлоғида (ҳозирги Ҳамроқул Носиров номидаги жамоа хўжалиги) яшовчи қариялар яхши билади. Ака-ука Шароф ва Саҳоб Рашидовлар айни қиёмат қойим уруш даврида — 1942—1944 йилларда ҳаракатдаги армия сафида, қонли жанг майдонларида қатнашган ва жанг майдонидан ярадор бўлиб қайтишган. Уларнинг кўкрак тўла жаговар мукофотларини бир бошдан санасам, баъзи асаби суст адибларимизнинг яна хотирлари ранжида бўлишидан қўрқдим.

Темур Пўлатовга келсак, у «Огонёк» ойномасининг 1988 йил 29 июл сонидаги «Миллат отаси»нинг паноҳида» мақоласида миш-мишларни ихтиро этишда Комил Икромовдан ҳам ошиб тушди. Шароф Рашидов вафотидан сўнг адибнинг асарларини бировлар ёзиб берган, деган гапларни сурбетларча тарқатган бундай «эътиқодли ёзувчи»га жавоб беришни мен ўзимга эп кўрмайман. Ш. Рашидов асарларига баҳо беришда қуюшқондан чиқиб, ўта андишасизлик билан фикр юритган К. Икромов, Т. Пўлатовларнинг сафига Ҳ. Ғулом, М. Қўшжонов, Н. Худойбергановлар сингари ёзувчи ва адабиётшунос олимларни ҳам киритиш мумкин.

Шароф Рашидов ўз ижодини катта жумҳуриятни бошқаришдай ўта мураккаб иш билан олиб борган экан, башарти, ўз сафдошлари, катта ёзувчилар қатори соф ижодий иш билан машғул бўлганида, аминманки, қанчадан-қанча нодир асарлар қолдирган бўлар эди. Шусиз ҳам ўзбек адабиётида унинг ўз муносиб ўрни бор. Башарти, ҳеч нарса ёзмай, юрак қўри билан яратган биргина «Кашмир қўшиғи»ни ёзиб қолдирган тақдирда ҳам, номи адабиётимизда қолар эди. Бир инсон умр бўйи яхшилик уруғини экиб, эвазига туҳмату маломатлардан ҳосил кўтарса-я. Биргина «Кашмир қўшиғи» 56 тилга ўгирилган экан, наҳотки, акам бутун дунё адабиёти намояндаларини, чунончи, ҳинд, араб, япон, венгер... ноширларини ҳам «сотиб олган» бўлса?.. Ҳар қанча ҳурматим бўлмасин, мен бу хил «мишмиш»чи ёзувчиларнинг ва шуларга ўхшаш «холис хизмат»ни қилиб қўйиб, эндиликда яна мадҳиябозликка ўта бошлаган адибларнинг адиблигию, мунаққид, адабиётшунос олимларнинг олимлигига ишонмайман.

Мен айниқса, 1947—1950 йиллари акамнинг хонадонида истиқомат қилганлигим ва кўп ҳолларда бирга бўлганлигим боис у кишининг ҳаёт тарзи ва ишларидан яхши огоҳман. «Қизил Ўзбекистон» рўзномасидаги фаолият, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасидаги ижодий мулоқотлару мунозаралар, олий фирқа мактабидаги ўқитувчилигу мураббийлик юмушлари, ҳар куни тўрт-беш жойда ўтказиладиган расмий норасмий тадбирларга иштирок этиб маъруза қилишлар, иш куни тугагандан сўнг эса турли чопархоналар (алоқа бўлимлари), давлат идораларига тўпланишиб жумҳуриятнинг барча вилоятларию туманлараро қанчадан-қанча хўжалик раҳбарлари билан ярим тунга қадар овознигор-мунозара (радио-перекличка) орқали ўтказилган мусоҳабалар... Хуллас, қушмижоз уйқую қушмижоз тановул этувчи бу инсон шу зайлда тунни кунга, кунни тунга улаб, алпдай ишларди.

Акам муҳаррирлик ишларини ана шу юмушлар билан узвий уйғунлаштирган ҳолда олиб борарди. 1954 йили Тошкент дорулфунунини тамомлаб, «Қизил Ўзбекистон» рўзномасига йўлланма билан хизматга келган кунларим. Адабиёт ва санъат, маданият ва олий ўқув юртлари бўлимларида адабий ходим ва бўлим мудири бўлиб ишлаб юрар эканман, рўзнома ходимларининг барчаси акамнинг ўзига хос фазилатлари, таҳририят ва босмахона аҳлига нисбатан ўта ғамхўрлиги, каттаю кичик ҳар бир ходимнинг қувончу ташвишларига шерик бўлиб, уларнинг маънавий дунёсига кириб, ҳатто оила аъзолари билан иноқлашиб кетганлигидан мамнун эдилар. Улар буни ҳанузга қадар мамнуният билан такрор-такрор тилга оладилар.

ЯНА БИР ГАП. Ш. РАШИДОВНИНГ ЎЗИ СЕВИБ ардоқлаган илк йирик асари — «Ғолиблар» хусусида. Бу қисса ҳам вақт ниҳоятда тиғиз, бош қашишга қўли тегмаган худди ўша кезларда ёзиб тугалланди. Қиссанинг ёзилиш жараёни каминага жуда таниш. Гўё кўз ўнгимда ёзилгандай. Қочиб-писиб дегандай, рўзнома ишларию бошқа барча юмушлардан барвақтроқ қутулиб келиб, ёзишга тутинган пайтларда мен талаба ҳам аксарият акамнинг ҳузурида (улар бу йиллари Олой бозорининг шундай ёнгинасида, В. Н. Финкелштейн кўчасида яшарди), семинар машғулотларига тайёргарлик кўриб, босиб ўтиришда у кишига таассуб қилгандай бўлардим. Бироқ соат икки-учларга бориб, диванда ўтирган жойимда уйқуга кетардим. Эрта тонгда турганимда у кишини ҳамон қоғоз устида ўтирганини кўрардим — «Ғолиблар»ни ёзарди! Хуллас, асарнинг ёзилиш тарихи — ўзи бир мўъжиза. Шу боисдан бўлса керак, муаллиф бу тўнғич асарини алоҳида севиб, тез-тез тилга олар эди.

Акам катта-кичик ишлар билан банд бўла туриб асар ёзишга улгургани сингари, қанчадан-қанча бадиий асарларни ўқишга ҳам имкон топар эди. Чунончи, у севган адиблари А. Фадеевнинг «Ёш гвардия» ва К. Паустовскийнинг «Серташвиш ёшлик» романларини йўл-йўлакай иш орасида бир ҳафтага етар-етмай ўқиб чиққани шоҳидиман. Бадиий асарларни мутолаа қилишгина эмас, шу билан бирга, унинг ижтимоий, тарбиявий ва маърифий аҳамияти мислсиз экани, инсонни гўзаллик, нафосат билан ошно қилишда, эзгу ниятлар руҳида тарбиялашда санъатнинг бирон тури у билан тенглаша олмаслиги ҳақида кўп марталаб сабоқ берар эди. Шунингдек, у киши китобни варақлаш, унга тикилиш — бу ўқиш дегани эмас, китобни синчковлик билан теран тушуниб, мағзини чақиб ўқиш кераклигини уқдирар эди.

Акам, завод, фабрика, жамоа ва давлат хўжаликлари, болалар боғчаси, қўйингки, қайси бир меҳнат аҳли билан учрашиб, суҳбатлашмасин, аксарият, уларнинг қандай бадиий асар ўқиганлиги юзасидан қизиқсиниб савол-жавоб қиларди.

Юқоридаги мулоҳазалардан Ш. Рашидов ҳаётнинг нашъу намоларидан, ҳузур-ҳаловатдан бутунлай йироқ, бебаҳра, завқ-шавқсиз яшаган экан-да, деган хулосага келмаслик керак, албатта. Акам ҳамма ишга улгургани сингари дам олиш соатларида сайр қилишга ҳам, биллиард ўйнашга ҳам, стадионда футбол кўришга ҳам, «Қизил Ўзбекистон» рўзномаси уюштирган мотокросс, қовун сайлига ҳам, дала-ҳовлида оила аъзолари билан бир йўла икки-учталаб кинофильмларни томоша қилишга ҳам вақт топарди (Тўғри, фаолиятининг кейинги йилларида, ишнинг кўплигидан бундай юмушларга имконияти камая борган эди).

1949 йилнинг октябрида «Қизил Ўзбекистон» рўзномаси жамоаси оталиқдаги «Қизил Ўзбекистон» колхозига теримга чиққанда акам мени ҳам ҳазиллашиб мусобақага — теримда кимўзарга таклиф этгани ёдимда. Махсус автобусда дала йўллари бўйлаб белгиланган манзилга етиб боришимиз билан жамоа аъзолари кучоқ очиб кутиб олишди. Муҳарририят уюшмаси неча йиллардан буён мазкур хўжалик жамоаси билан бир оиланинг аъзоларидек апоқ-чапоқ бўлиб кетишганидан воқифман.

Муҳаррир барча билан бирма-бир саломалик қилиб бўлгандан сўнг дарҳол белига фартук боғлаб, бисмилло, деганча, бодроқдек очилган пайкаллар сари одимлай кетди. Муҳаррирнинг саъй-ҳаракатидан завқланган каттаю кичик сафдошлар (булар орасида Зиёд Есенбоев, Шобарот Кузанбоев, Назармат Эгамназаров, Абдураҳмон Ортиқов, Мақсуд Қориев, марҳумлардан Рихси Соҳибоев, Баҳром Раҳмонов, Раҳмат Файзий, Ҳабиб Нуъмон, Шоаҳмад Шораҳмедов, Салоҳ Ҳасан, Холбек Ёдгоров, Аҳмад Исмоилов, Нуъмонжон Ғуломов, Ҳотам Икромов каби ажойиб инсонлар, забардаст журналистлар ҳам бор эди) теришга қанчалик иштиёқи, кўникмаси бор-йўқлигидан қатъи назар, ҳеч бир такаллуфсиз ишга киришиб кетишар, ҳамманинг қалбида қувонч, чеҳрасида севинч порларди. Болаларнинг алёр айтиб далани бошига кўтариб қийқиришлари, хотин-қизларнинг лапар айтиб, хандон уриб кулишлари, эркакларнинг ҳазил-мутойиба, ичакузди аскиялари далани янгратиб, кишига завқ бағишлаб, ажиб бир манзара касб этарди. Ҳатто тушликка чиқиш ҳам уларнинг эсидан чиқиб кетарди. Бу ҳолат беихтиёр Л. Толстойнинг «Анна Каренина» романидаги Колиновка ўтлоғидаги пичан ўриш манзарасини — ақл бовар қилмас меҳнат гаштини кўз ўнгингда гавдалантирар эди. Хуллас, терим катта бир байрамга, катта бир сайлга айланиб кетарди. Бунақа аҳил, иноқ, самимий садоқатли дўсту биродарлар даврасини умримда кўрмаган бўлсам керак. Ниҳоят, терим сўнггида биринчиликни қўлдан бермаган машъаллардан (уларнинг кўпчилиги 80 килодан ошириб теришарди) масъул муҳаррир Гулсум опа Мигалиева, Раҳмат Файзий, Ҳабиб Нуъмон, Назармат Эгамназаров, Мирлатиф Миртемиров (Бег ака), Сиддиқ ака Юсуфжонов каби «чевар теримчилар» меҳнат шодиёнаси, зафар байрами билан олқишланар эдилар!

АКАМ ДУНЁДАН ЎТДИ. У КИШИ БИЛАН БУТУН БИР руҳий дунё кетди... Шароф Рашидов ҳақида вафотидан кейин ўтган етти-саккиз йил ичида матбуотда ёзилган гапларнинг кўпи тахминий гаплар, миш-мишлар, сафсата, ёлғон-яшиқ, туҳмат ва бўҳтонлардан иборат. Мен, очиғи, акам билан фахрланаман. Акамнинг тутган йўлини мен тута олмайман, албатта. Ҳар кимнинг тақдири ўзи билан. У киши сингари ўз мухолифларига нисбатан бу қадар бардошлик, сабр-тоқатли бўлиш қўлимдан келмас. Кимки у инсонга ёмонлик соғинса, у ўша кимсага нисбатан яхшилик қилишнинг жуда нозик йўлларини билар эди.

Ҳеч бир раҳбар «СССР» аталмиш баҳайбат қизил аждар комидан ўзбек халқининг туз-насибасини унингчалик тортиб ололмаган. Мен яқин ўтмиш ҳақида куйиниб гапирдим. Акамнинг юрак-бағрини лола каби доғлаган нарса, бошқа барча иллатлар билан бирга, оқ пахта атрофида тўқилган қора қурум бўлди. Илоҳим, бундай ўтмиш зинҳор қайтиб келмасин.

Дунёда яхши одамлар ҳам кўп. Тўғрисини айтганда, акамнинг ғанимлари кичкина одамлар эмас эди. Ана шундай қалтис бир вазиятда Шароф Рашидовнинг пок номини тиклаган бир инсон — президентимиз Ислом ака олдида таъзим қиламан.

Акам шахс ҳаётининг мазмуни, бахти, равнақи унинг халққа, ватанга чин кўнгилдан ва жондилдан хизмат қилишида деб билди ва ана шу олижаноб орзу-ниятлар оғушида яшади, курашди, ижод қилди ва бир умрга ўчмас из қолдирди.

Ота-онанг ўлса ўлсин, ота-онангни кўрганлар ўлмасин, деган гап бор. Акамнинг яхшилигини ҳам, ёмонлигини ҳам Холиқ ва Халқ билади. Унинг меҳнати ва заковатидан эл-юрт баҳраманд бўлди. Шароф Рашидовнинг инон-ихтиёридан ташқари содир бўлган баъзи бир ишлардан жабр кўрган ҳам, аслида, бошқа бировлар эмас, халқ бўлди. Лекин мушфиқ одамларимиз унинг яхшилигини эсида сақлаган экан. Меҳнаткаш эл-улус қалбига йўл топа олган, унинг дил-дилидан мустаҳкам ўрин олган экан Шароф ака.

ХАЙРИЯТ, МАНА ЭНДИ ОНА-ВАТАНИМИЗ УЗРА озодлик насими эсмоқда. Тоғдай армоним: қанийди, менинг ҳам акам тирик бўлсаю бугунги Истиқлол диёрида ўз жонажон халқи, дўсту ёронлари қатори яшаса, эркин нафас олса. Мана, Динмуҳаммад Кунаев, Ҳайдар Алиев, Эдуард Шеварднадзе ва яна бошқа ўнлаб тенгкур сафдошлари, тақдирдошлари ҳаёт, ўз халқининг миллий мустақиллиги йўлида кураш олиб боришмоқда. Аминманки, акам Шароф Рашидов ҳам, ҳеч иккиланмай, комил иймон билан мустақиллик йўлини қучоқ очиб кутиб олган ҳолда унинг олдинги сафларида борар эди. Чунки у ўзининг бутун ҳаёти, қилган ва қилиб улгуролмаган улуғ ишлари ва ижоди билан мана шу улуғвор, афсонавор ёруғ айёмнинг келишини орзу қилди ва энг оғир шароитда, қиёмат қойим кунларда унга замин яратди.

ТОШКЕНТ ШАҲАР ПРОКУРАТУРАСИ ХАБАР ҚИЛАДИ

Бир қанча нашрларда «Бирлик» ҳаракатининг раҳбарлари А. Пўлатов билан М. Одиловга ҳужум қилинганлиги ҳақида хабарлар берилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Миллий ахборот агентлигининг мухбири бу хабарни тушунтириб беришни сўраб Тошкент шаҳар прокуратурасига мурожаат қилди.

Мухбирга айтишларича, ҳақиқатан ҳам 29 июн куни кечки пайт безорилар А. Пўлатов билан М. Одиловга жароҳат етказганлар. А. Пўлатовнинг боши лат еган, бош мияси бироз шикастланган, унга зарур тиббий ёрдам кўрсатилган. Ҳозир унинг аҳволи қониқарли.

Тошкент шаҳар Ички ишлар бошқармасининг тергов бошқармаси Ўзбекистон Республикаси жиноят кодекси 204-моддасининг 3-қисмидаги белгилари юзасидан жиноий иш қўзғалди. Айбдор шахсларни аниқлаш чоралари кўрилди.

— Бола қалби беғубор, орзу ҳавасларга бой. Шунинг учун бемор болалар қўлимиздан шифо топишса, ўз жигарларимиз соғайиб кетгандек кўнглимиз равшан тортади, — дейди Раъно Асланова. — Бироқ сўнгги йилларда хийла кўпайган юрак-бўғин хасталикларининг олдини олиш учун тупроғимиз зарарли кимёвий дорилардан холи, нозу-неъматларимиз тоза, атроф-муҳитимиз мусаффо, одамларимиз эса бир-бирларига меҳрибонроқ бўлишлари жоиз.

Болаларга меҳри зиёда, иккинчи категорияли шифокор Раъно Аслонова Тошкент шаҳар Шайхонтаҳур туманидаги 6-бирлашган болалар касалхонасининг 1-юрак-бўғин хасталиклари бўлимида мудира. Бўлимда мунтазам равишда 60 бола даволанмоқда.

СУРАТДА: Раъно Аслонова ҳамшира Фотима Файзуллаева билан рентген тасвирини кўздан кечирмоқда.

С. МАҲКАМОВ олган сурат

Сулаймон АЗИМОВ

ЕЛКАМИЗДАГИ ОҒИРЛИК

Яқиндагина дунёдаги энг қудратли икки мамлакатнинг бири СССР эди. Уни ҳаммага, ҳар ерда даҳшат солиб турганини билмаган ким бор. Мана, бугун у буюк даҳшатли давлат йўқ. Фақат совет мамлакатигина эмас, унга бўйсунувчи социалистик ҳамдўстлик деб аталган мамлакатлар ҳам бирданига йўқолди. Ажаб?

Собиқ СССР мустақил эди. Унинг мустақиллиги нимага асосланиб, нимага суянганди. СССР социалистик миллатларнинг эркин иттифоқи, бузилмас социалистик давлат деб жар солинарди. Аслида бу зўрлик ва тазйиқ исканжасидаги иттифоқ экан. Бу иттифоққа кирган барча миллатларнинг ихтиёри ўзида бўлмаган. Уларни куч билан бирлаштириб турилган. Инсон тарихи кеча бошланган нарса эмас. Тарихда сонсиз, саноқсиз ўз кучига ишонган давлатлар ўтган. Уларнинг кўпи ўз-ўзидан емирилиб битган. СССР ҳам шундай бўлди. Чунки куч билан тузилган система тараққиёти давомида ўзига гўр ковлайди. СССР мамлакати мисолида тарих буни яна бир бор исботлади. Биз гувоҳи бўлдик. Инсон қадри баланд бўлган маданиятли мамлакатларда давлатни одам эмас, қонун идора қилади. Катта-кичик лавозимдаги одамлар эса бу қонунга бўйсунади. Бизнинг давлатда эса қонун одамга бўйсунган.

Ўзбекистон мустақил республика бўлди. Бу халқимизнинг неча йиллик орзу, умиди эди. Бу орзуни рўёбга чиқариш учун халқимизнинг етук вакиллари узоқ даврдан бери курашиб келган. Лекин курашлар рус халқи манфаатларига мос келмагани учун улар таъқибга учраб, оқибатда қатлиом қилинган. Айниқса, 30-йиллардан кейин улар шафқатсиз қириб келинди. Ўзбек халқининг минглаб илғор вакиллари мустақиллик, озодлик йўлида турма ва лагерларда қурбон бўлдилар. Озодлик йўлида тўкилган қонларнинг ҳиди ҳали ердан кетгани йўқ. Ҳар бир ўзини билган одам тупроғимизда тўкилган қонни сезиб туради. Бегуноҳ қурбон бўлганларнинг қариндош-уруғлари тўккан кўз ёшларидан захи бўлган ер қуриганча, дод-фарёдлар оҳанги қулоқлар остидан кетганича йўқ.

Ўзбекистоннинг мустақил бўлиб яшаши учун унинг фуқароларидан нима талаб қилинади. Ҳозир биз нима қилишимиз мумкин. Бу саволларга ҳар бир киши жавоб бериши ва қўлидан келган ҳиссасини қўшиш керак. Мустақиллик эркинликни талаб этади. Эркинлик бўлмаган жойда мустақиллик бўлмайди. Мустақил мамлакатда инсон ҳуқуқлари биринчи ўринда туриши керак. Собиқ СССРда эркинлик, ошкоралик йўқ эди. Инсон ҳуқуқлари ҳимоя қилинмаганди. Бунинг устига у бутун мулкдан ажратилганди. Лекин биз дунёда энг илғор, демократик мамлакатмиз деб етмиш йил ноғора чалдик. Бу ноғора ёлғон ҳаёт ноғораси бўлгани учун ҳам из қолдирмади. Энди биз мустақилмиз деб хурсандчилик билдирамиз. Шу мустақилликни тарихда давом эткизиш қўлимиздан келадими? Душманларимиз йўқми? Бор. Мустақилликнинг ички ва ташқи душманлари бор. Ташқи душман ўз вақтида ўзини билдиради. Унга ҳозир бўлиб жавоб беришимиз керак. Мустақилликнинг ташқи душманидан кўра, ички душмани кучлироқ, кўпроқ, хавфлироқ.

Бу душман...

Беғамлик, кўролмаслик, бепарволик, ўзини шу жамиятнинг бир қисми эканлигини англамай фақатгина ўз манфаатини кўзлаш.

Қўрқоқлик, ишончсизлик, иккиланиш. Бу қўрқоқлик, сусткашлик, бепарволик — ҳаммаси қуллик руҳи ифодасидир. Мамлакатимизда бутун ўтган давр ичида халққа қуллик руҳи сингдириб келинди. Қуллик руҳи одамни ўзининг одам эканлигини ҳам инкор қилдиради. Бундай одам ҳамма вақт бошқаларга суянади. Мансабга, мансабдорга суянади. Ундай кишида қадр-қиммат тушунчаси бўлмайди. Аслида инсон чексиз қобилиятли қилиб яратилган. Лекин унинг юз бериши ҳаёт тарзига қараб чекланиб қолган. Энди мустақилликка эга бўлган республикамизда ҳар бир киши ўз доирасида маълум қийматдорлик яратиш учун тинмай ҳаракат қилиши керак. Одамнинг истеъдоди амалий фаолиятида кенгайиб боради. Буни англаш учун у ўқиб ўрганиб бориши лозим.

Мустақиллик бу иқтисодий, тарихий, сиёсий, маданий оғирлик. Бу оғирлик хоҳлайдими, хоҳламайдими шу республика фуқароси елкасига тушади. Ҳозир асосий масала халқимиз жипслигини мустаҳкамлаш. Фаолиятини мустақилликнинг соғлом йўлда ўсиши учун қаратиш. Шунда оғирлик ҳаммамизнинг елкамизга бирдек тушади. Халқни жипслаштириш учун эса демократия, ҳур фикрлилик кенг ўрнатилиши шарт. Ўз-ўзидан ер ютган собиқ СССР биз учун сабоқ бўлиши керак.

Муталлиб СОДИҚОВ
ёзиб олди

БИЛДИРИШЛАР

Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмаси ва Ўзбекистон Фанлар Академияси А. Навоий номидаги Адабиёт институти таваллудининг 125 йиллиги муносабати билан фарғоналик машҳур шоир, мутафаккир, муҳаббат ва адолат куйчиси Зиёвуддин Ҳазиний меросини тўплашга киришди. Шу муносабат билан Ҳазиний қаламига мансуб асарлар кимда бўлса, қуйидаги адресга юборишларини сўраймиз:

Тошкент — 700170,

Иброҳим Мўминов кўчаси, 9-уй.

А. Навоий номидаги Адабиёт институти.

И. Остонақуловга.

●

8 июл куни соат 11.00 да Ўзбекистон Адабиёт Маркази биносида «Адабиёт, бадиият ва сиёсат» мавзуида баҳс-мунозара ўтказилади. Баҳсни Иззат Султон ва Иброҳим Ҳаққул бошлаб берадилар. Барча адабиёт ихлосмандларини таклиф этамиз.

Манзилимиз: Туроб Тўла кўчаси, 1-уй.

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАРИ УЮШМАСИ

Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси жамоаси таниқли таржимон Қодир Мирмуҳамедовга ўғли

Мирзокир МИРМУҲАМЕДОВ

бевақт вафот этгани муносабати билан чуқур ҳамдардлик билдиради.

Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси жамоаси уюшма аъзоси

Сиддиқа АЪЗАМОВА

фожиали вафот этганлигини маълум қилиб, марҳуманинг яқинларига ҳамдардлик изҳор этадилар.

Ўзбекистон Республикаси Адиблар иттифоқи адиба ва таржимон

Сиддиқа АЪЗАМОВА

бевақт вафот этгани муносабати билан марҳуманинг оила аъзоларига чуқур ҳамдардлик изҳор этади. Худо раҳмат қилсин!

Ўзбекистон Театр арбоблари уюшмаси жамоаси уюшма аъзоси, Ҳамза номидаги ўзбек давлат академик драма театри актёри Қаҳрамон Абдураҳимовга акаси

Сайфиддин АБДУРАИМОВ

вафот этганлиги муносабати билан чуқур таъзия изҳор қилади.

ШУМ БОЛАНИНГ ЧОЙХОНАСИ

Қўшни Қирғизистоннинг Жалолобод вилоятига қарашли тоғли Сафед Билол қишлоғида турк қавмининг қорамурут уруғига мансуб ўзбеклар истиқомат қилади. Овулдошларимнинг касби асосан боғдорчилик ва дурадгорликдир. Улоқ чопиш, шахмат, футбол ўйнаш уларнинг жонн-дили. Ҳазил-мутойибага эса суяклари йўқ.

Сафед Билоллик аскиячиларнинг Қўқон мактабидан бироз фарқи — чандишлар ҳар бир кишининг ота-бобосидан қолган лақаб — «тахаллуслари»га кўра закиёна тарзда олиб бориладн. Бундай нафис аския лутфига Ғойиббой тоға, уста Орифбой бувалар асос солган.

Қуйида беғубор, қувноқ ҳамқишлоқларимнинг бошидан кечган воқий ҳикоялардан бир қисми билан танишасиз. Баъзи ҳангомалардаги айрим исмларни ўзгартириб бериш билан бирга, ҳиссиёт ғолиб келган лавҳалар бўлса, олдиндан юртдошлардан узр сўрайман.

МУАЛЛИФ

САФЕД БИЛОЛ ҲАНГОМАЛАРИ

«СВЕЧА ПЎР-ПЎРР» БЎЛИПТИ...

1960 йиллар. Кўчадан бирорта техника ўтди дегунча томоша қилиш баҳонасида унинг ортидан сарпойчан чопамиз. Қишлоғимизга келтирилган иккита «ХТЗ» тракторини эса далага кузатиб қўймагунча кўнглимиз ўрнига тушмасди. Ўша пайтларда бўлиб ўтган бу ҳангомани меҳнат фахрийси Мирзаолим амаки ҳикоя қилиб берувди.

— Колхозимизга берилган ҳайдов тракторларини бошқариш раҳматлик Толиббой билан менинг чекимга тушди. Чунки махсус курсни битириб келувдик. Айниқса кузги шудгорлаш ишлари асосан техника зиммасига тушганлиги жойинг жаннатда бўлгур раисимиз Абдуллажон Шаитовдан тортиб барчани хурсанд қилган эди. Ишлаб чарчамайдиган кезларимиз.

Уч ҳафта ҳордиқ олмадик. Ўзинг яхши биласан, раис ўта талабчан — кечаси-ю кундузи хабар олиб туради. Бироқ, дам олинглар демайди. Икки-уч кун нафас ростлаб олиш ниятида «найранг» қилишдан бошқа иложимиз қолмади. Толиббой билан маслаҳатни пишитиб «пўлат отларни» тушовладик. Идорада ўтириб тракторларнинг «пот-поти» сўнганидан хабар топган раис қорабайирини Учтош томонга йўрттиради. Хўжайиннинг қорасини кўришимиз билан тракторларнинг чақмоқ тоши — свечаларини сувга тегизиб яна ўрнига қўйдик.

— Ассалому алайкум! Ҳорманглар!

— Ваалайкум ассалом! Бор бўлинг.

— Нима бўлди, тулпорларинг тўхтаб қопти?

— «Свеча пўр-пўрр», — деди босиқлик билан Толиббой оғайним.

Деҳқончиликнинг мирибдан-сиригача билган раис техникадан унча хабардор бўлмаса ҳам сирни бой бермай: «Сбеча пўр-пўрр дейсанми? Қани, Толиббой ручкани айлантир-чи!» деди.

Пат-пўр-пўрр! Пат-пўрр-пўрр!

— Ажабо! Мирзаолим, сенинг тракторинг ҳам «пўрпўррми?» Қани кўрайликчи?

— Энди раис ручкани ўзи айлантира бошлайди.

Пат-пўр-пўрр! Пўррр!

— Демак, тракторлар ҳам чарчар экан-да.

— Шундай, раис.

Қоидаси бўйича булар қанча кун дам олиши керак?

— Икки-уч кун холос.

— Аттанг! Бўпти, шолининг баҳонасида курмак сув ичибди деганлари шу бўлса керак, — дея раис отига қамчи босиб қўшчилардан хабар олгани Қапчиғайга қараб йўл олди.

СОДДАЛИК ЭКАН-ДА...

Машъал Ҳакимовни хотирлаб

Саноч ГЭСи ишга тушгач Сафед Билол овулига электр тортилди. Тошфонар ўрнини нурли чироқлар эгаллади. Кўп қатори соддадил деҳқон Иномбой бобонинг кулбаси ҳам чароғон бўлди. Бобо билан Рузвон момо хурсанд. Ўчиргич тақчил бўлганлиги сабабли монтёр Мавлонхон ака лампочкани ётишдан олдин бураб ўчириш кераклигини бир қур тайинлаб чиқди.

Чолу кампир ўша куни оқшомда гоҳ лагандаги шовлага, гоҳ чироққа тикилиб алламаҳалда ётмоқчи бўлишди. Рузвон момо ўрин солди. Иномбой бобо устанинг гапини унутиб қўйиб, лампочкани ўчирмоқ учун дамба-дам пуфлай бошлади. Бу орада кампиршо ҳам ёрдамга келди. Чол ва кампир қанча уринмасин чироқ ўчмади.

Охири ўйлаб-ўйлай иложини топишди. Иномбой бобо сандалнинг устига чиқиб лампочкага бир пой махсини кийдириб, қўнжини пайтава билан боғлаб қўйди.

Рузвон момо эрталаб тўғри Мавлонхонникига равона бўлди. Монтёр оёғини қўлига олиб етиб келди. Хайриятки, бирор кор-ҳол юз бермабди. Мавлонхон ака бужмайиб кетган махсини ўта эҳтиёткорлик билан лампочкадан чиқарди. Фақат кампиршонинг бир пой махси билан қолгани Иномбой бобога сал малол келди...

БАЪЗИДА МАКИЁН ҲАМ...

Худо раҳмати Қўлдош тоға дангал сўзли, қишин-ёзин яктак кийиб юргувчи деҳқон одам эди. Ҳар гапнинг сўнгида «ё мени сўзим чаккими», демаса кўнгли ўрнига тушмасди. Ҳовлиси катта йўлнинг бўйида бўлгани учун ҳарифлари оқсоқол билан бир қафас, ярим қафас аския қилиб ўтиши одат тусига кирганди. Абдураҳмон полвон далага кетаётиб тоғанинг дарвозаси томон йўналган паллада ичкаридан хипчин тутган Қўлдош тоға сўкинган куйи келин аямизни қувалаб ариқдан ҳатлаб ўтди. Полвон ҳангу манг бўлиб тоғанинг қўлидан ушлади.

— Тинчликми, тоға!

Тоға ҳовридан тушди ва гапни ҳазил-мутойибага бурди. — Ука, — деди ўнг қўлини шамширдек кўксига қадаб, одатда хўроз макиённи қувади-да. Ё менинг сўзим чаккими?..

Орада енгил кулги кўтарилди.

Кунларнинг бирида Абдураҳмон даладан қайтаркан, тоғанинг эшиги олдида яна бир ажабтовур воқеанинг устидан чиқди. Бу гал келин аямиз қўлида чўлтоқ супурги билан Қўлдош тоғани қувалаб юрарди. Келин ая хижолат бўлди чоғи ўзини дарвоза ортига олди.

— Буёғи қанчадан тушди, тоға, — деди полвон ўзини зўрба-зўр босиб.

Тоға бўш келмади.

— Парво қилма, баъзида макиён ҳам хўрозни қувалаб туради, — ё менинг сўзим чаккими?..

ОТАСИНИНГ БОЛАСИ

Мамай билан Қизларёзи қишлоғининг ораси асли бир чақирим. Ҳар икки овулни ўртасидан ажратиб турувчи Пошшо ота сойи қисилиб ўтадиган ерга хода ташланиб бир товон сўқмоққа улаб юборилган. Асосий йўл бироз чапроқ.

Семиз чўзилиб, ориқ узилган кунларнинг бирида Козим қайсарнинг уйига Сўгат овулидан дўсти Карим карнай келиб қолди. Келинкартик, хотин-халаж далада. Козим қўлбола пиёва қилмоқчи бўлиб пиёз ва картошка артишга киришиб, ўғли Нозим сурни алдаб-сулдаб Қизларёзилик қассоб Тоштемир тарашадан бир кило гўшт олиб келишга юборди. Ўзи резаворларни артиб, шокосага қўйгач, бир пиёла чой устида Каримбой билан бир муддат суҳбатлашиб ўтирди.

Негадир ўғлидан дарак йўқ. Довон ошиб келган оғайниси хомуза торта бошлади. Козим қайсар чийбахмал болишни унинг чап биқинига қистирди. Меҳмон тушмагур аранг турган эканми, дарров хурракни авж пардага кўтарди. Мезбон оёқ учида юриб ташқарига чиқди. На ҳай бор, на ҳайдар. Ўғлидан ташвишланиб тепаликка чиқди. «Бир соатдан ошди, қаёқда юрибтийкин хонасоллот!, сўкинди Козим қайсар. Обжувоздан ўтгач, кўприк устида турган икки кишига кўзи тушди. «Тинчликмикин ўзи?», дея ташвишланиб қадамини тезлатди. Яқинроқ бориб қараса, хода кўприкнинг ўртасида бир боғ шувоқ кўтарган қария турарди. Унга қарши томонда эса гўшт солинган чит дуррани ушлаган ўғли ким-кимга йўл бериш кераклиги ҳақида чол билан музокара олиб борарди.

— Уйинг буғдойга тўлгур, елкамда ўтин билан ортга тисарилишим қийин. Озгина йўл берсанг ўтиб олардим, бўтам.

Нозим сур ўз гапини маъқуллаб орқага қайтишни хаёлига ҳам келтирмасди.

Ўғлининг бир сўзли йигит бўлиб ўсаётганидан кўнгли таскин топган Козим қайсар махси-кавушни ечиб, анҳорни кечиб ўтди ва кўприкнинг нариги томонидан Нозимга яқинлашиб унинг елкасига қоқди.

— Балли ота ўғил, кечувдан ўтгин-у ғириллаб уйга бориб, қозонга гўштни ташлаб пиёвага уннанглар. Мен сенинг ўрнингда йўл талашиб тураман.

Козим қайсарнинг бу йўриғини кўрган Муталлиб оқсоқол «Астағфурулло» деб елкасидаги бир боғ шувоқни сувга улоқтириб ортига қайтди...

КЕСАК

Тошкентнинг Олой бозоридаги олма растаси ҳамқишлоқларимнинг асосий қўналғаси. Косонсойнинг атир нокларн, Олабуқа, Нанай, Мамай ва Каравонда етилган сара олмалар худди шу ерда ўз харидорини топади.

Оғалиқ ота билан Машарип тоға Тошкентни зиёрат қилиш баҳонасида беш-ўн яшик олмаларини мошинга ортиб субҳидам чоғида Олой бозорига кириб келишди. Юкларни тушириб, бомдод номозини ўқигач, мева-чеваларни сотиб туришни юртдош йигитларга тайинлашиб, ўзлари нарх-навони билиш илинжида Чорсу бозорига йўл олишди. Худди маслаҳатлашиб олишгандек ҳар икки бозорда ҳам нарху-наво бир хил. Яна 16-трамвайга ўтиришди. Йўловчилар тирбанд. Оғалиқ отага кимдир жой бўшатди. Машарип тоға чап қўлининг бош бармоғини қора сатин тўннинг устидан маҳкам боғлаган қалами чорси устидан айри солиб, ўнг қўлида темир қабзани маҳкам ушлаганча гапни «пахта» қилиб келарди. Ниҳоят трамвай Олой бозори бекатига етиб келди. Улар узун-қисқа бўлиб темир зинадан тушдилар. Машарип тоға ўнг тарафга илкис бурилганда, чап қўлида ярми кесиб олинган қалами белбоғини кўриб беихтиёр қаҳқаҳ отиб юборди.

Оғалиқ ота, нима гап деб қолди.

Машарип тоға кулгидан лаби лунжини йиғиштириб, кесак чайнагур кисавурни бўралаб сўкарди.

— Қанча ишлатувдинг, — деди Оғалик тоға тиржайиб.

— Олтита. Йигирма еттиси қулоғини ушлаб кетди...

Дунёнинг ишлари қизиқ. Тижорат туфайли шаҳарга йўли тушган қишлоқнинг покдомон кишилари одатда зарурат туфайли кесакларни майдалаб белбоғларига носқовоқ нусха тарзида селлофанга ўраб олишади, Урф-одатларимиздан бехабар келгинди самарискалар «Тарки одат амри маҳол» тарзида Машарип тоғанинг чап биқинида дўмпайиб турган кесакларни ноёб нарса деб ўйлаб, эплаштириб кетишганди.

Турсунбой АДАШБОЕВ

БОБУРНИНГ ОТА-ОНАСИНИ ТОПИНГЛАР!

Устоз Примқул Қодировнинг «Юлдузли тунлар» китоби ўрис тилига ўгирилаётган кезлар эди. Таржимон Ю. Суровцев буюк аллома Муҳаммад Заҳириддин Бобур қадамжолари — Андижон, Ўш шаҳарларини кўриш мақсадида Примқул ака билан бирга сафарга отланди.

Ўш вилояти партия комитетининг ўша кездаги мафкура бўйича масъул раҳбарларидан бири меҳмон кутишни қўшни андижонликлардан бир баҳя ўтказиб юбориш мақсадида «Зудлик билан Бобур деган ёзувчининг ота-онасини топиб келинглар, москвалик меҳмонлар улар билан суҳбатлашмоқчи», деб буйруқ берди.

Ҳайриятки, айрим «тарих кўрганлар», сал кечикиб бўлса ҳам Бобур Мирзонинг ким бўлганлигини «фармонбардорга» шипшитишга улгуришди.

«ЖАРҚИРАҒАН ЖАЗ»

Турли-туман кўрик-конкурслар, фестиваллар авжига чиққан турғунлик йиллар. Қишлоғимиздаги чойхонанинг мудири Бозорбой аканинг оилавий дастаси барча кўриклардан ўтиб Бешкек шаҳрига йўлланма олди. Ҳисобот концертида тўрт кишидан иборат оилавий ансамбл ижро этган «Баҳор валси» мусиқаси ҳайъат аъзоларига маъқул тушди.

Бозорбой ака ўзида йўқ хурсанд. Бир соатдан кейин ана шу оҳангни ойнаи жаҳонга ёзиб олишади. Охирги машқ тугаши билан диктор даста бошлиғидан мусиқанинг номини қирғиз тилига таржима қилиб беришини сўради.

— «Баҳор валси» — деди Бозорбой ака.

— Жоқ, ақсақал титрға қирғиз тилинда жазишибиз керак.

— «Жарқираған жаз», — деди дабдурустдан акахонимиз.

— Молодец ақсақал, жетишет, — деди диктор хурсанд бўлиб.

Шундай қилиб, «Баҳор валси» — «Жарқираған жаз»га айланиб қардошларимиз юртида иккинчи умрини бошлади.

«...ЖУҲУТ МАЙСАРАНИНГ ИШИ»

Ўзбек ва қирғиз адабий алоқаларини мустаҳкамлаш мақсадида амалий ишлар қизғин бошлаб юборилган кезлар. Республика театр жамияти ҳам бу соҳада ортда қолмаслик учун Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг «Паранжи сирлари ёхуд Майсаранинг иши» асарини саҳналаштиришга қарор қилди. Театр жамияти ва ёзувчилар уюшмасидаги мутасаддилар «қош қўямиз деб кўз чиқариб қўймайлик» деган андишага боришиб, таржимани ўзганлик шоир Тўлан Шамшиевга топширишди.

Хўш, буёғи нима бўлди, деб сўрарсиз. Ҳ. Ҳ. Ниёзийнинг барчага маълум ва машҳур асари қардошларимиз тилига «Паранжи сирлари же жуҳут Майсаранинг иши» деган ном билан алоҳида китоб ҳолида босмадан чиқарилди...

ШАҲ... ШАҲ... МОТ

Шаҳнозахон шифокор. Одатдагидек ҳафтада бир келадиган тунги навбатчиликка кетаётиб турмуш ўртоғи Сайфуллога:

— Шўрвани иситиб ичарсизлар, — деб тайинлади.

Сайфулло ҳордиқ ойида эмасми, коржомани кийиб узумни хомток қилди, қулупнайга сув қўйди. Ойномаларни варақлаб ўтириб, эски таниши Нағиймага анчадан буён қўнғироқ қилолмагани ёдига тушди ва телефон гўшагини кўтарди.

— Салом!

— Саша, исанмисиз? Ҳоллар нечук?

— Михдак! Бугун бормоқчиман...

— Етарғами?

— Албатта.

— Анда эт минан черешния олагелигиз.

— Хўп бўлади, жонидан.

Сайфулло апил-тапил уст-бошини кийиб ўртанча ўғли Ҳуруллого: «Меҳмонга кетяпман, қозондаги овқатни иситиб ичинглар», деб бозорга равона бўлди.

У ердан чиқиб тўғри Нағийманикига борди. Бир пастда овқат тайёр бўлди. У қозон кабобни сопол лаганга сузди. Нағийма қўлбола мусалласни қадаҳга қуйиб, «Саша, олиғиз», дея иддао билан боқди. Мана, бир йил бўптики, Сайфулло ичкиликни ташлаган. Икки ўтнинг ўртасида қолган меҳмон Нағийманинг истиғноли боқишларига тоб беролмай шиппа олиб юборди. Яхши тилаклар, оловли бўсалар ярим тунгача давом этди. Сайфулло баъзўр ечиниб, юмшоқ ўринга чўзилгач, бирдан оёқлари акашак бўлиб, эски дарди — тутқаноқ заптига олди. Нағийма «Тез ёрдам»га қўнғироқ қилди.

У беморнинг бошига яна битта пар ёстиқни қўйиб, нор туядек кўпик пуркаб ётган Сайфуллонинг бўздек оқариб кетган юзларини силаб, сочиқда лаби-лунжини артаётган паллада дўхтир ҳам етиб келди. Бека уни ётоқхонага бошлади.

Қарангки, дўхтир Шаҳнозахон эди. Диван-кроватда оғзи кўпикланиб ётган Сайфуллони кўриб донг қотиб қолди, ўзини аранг қўлга олиб сўради:

— Эрингизми?

— Шулай бик.

— Ҳечқиси йўқ. Ҳа демай кўзи мошдек очилиб кетади, — дея кроватга яқинроқ келди. Сайфулло икки бетига устма-уст тушган тарсаки зарбидан аранг кўзини очди ва нигоҳи Шаҳназога тушган заҳоти: «Шаҳ... Шаҳ... Шаҳ-но-но-заа! Бу... бу... сен-мии», — деб алаҳисираётгандек тимирскиланиб майкасини излай бошлади. Базўр кийиниб, тентираганича эшик сари юрди. Нағийма эса «Саша»га ҳангу-манг: «Қоя китасинг, қоя?, деёлди холос.

Рассом И. ЗОИРОВ

МЕН СИЗНИ АНГЛАДИМ...

«Ҳар кун дарсхонада гўзал толиба,
Қолдирмай ўқиса варақларимни
Ҳар кун ошхонада гўзал соҳиба
Билдирмай тўғраса юракларимни».

Рустам МУСУРМОНОВ
«Мени тушунсайди одамлар» шеъридан.

Мен сизни англадим, шоир укажон,
Мисралар тўқмағиз, қиёслар хўпдир.
Етмиш йил зулукка ем бўлган юртда,
Мақтанчоқ, лўттибоз, лоқайдлар
кўпдир.

Не илож, толиба ўшал китобнинг,
Ҳаттоки очмаса варақларини.
Соҳиба занг босган пичоққа менгзар,
Пахтанинг серзарда чаноқларини.

Қанийди, ўшал ким толиба қизлар,
Таъриф-тавсифласа китоб шарҳини.
Ҳозир бекалардан сўраган маъқул
Бозор иқтисодин, гўштнинг нархини...

ЧИЛВИР СОЧЛАРГА

(Ярми ҳазил ярми чин)

«...Чилвир сочлар мени қилдилар абгор».

Маъруф ЖАЛИЛ

Болалик экан-да, гулни, қизларни
Унчалик қадрига етмай ўтардик.
Ажириқ қиртишлаб, шувоқни чопиб,
Талай арқонларда ўтин кўтардик.

Дарвоқе, тушингга нелар кирмайди,
Чапақай қўлимда мислаган — қалқон.
Остимда учқур от ўйноқлаб борар,
Тоғларни бир силтаб қиламан
талқон.

Сўқмоқ йўл сертугун арқонга ўхшар,
Бинафша теради сунбул соч малак.
От, совут, қилични унутиб тамом,
Камина шеър ёзиш билан банд,
ҳалак...

Маъруфжон оғайни, бу ҳаёт тарзи,
Нотекис, чигалдир барчага аён.
Қаригач, тушингда ўшал чилвир соч
Илон бўб кўринса қочамиз қаён?..

ЧОЙХОНА ХАБАРЛАРИ

ХУЛОСА

Мутахассислар узоқ текширувлардан сўнг конлардан чиқаётган нефтни қайта ишлаб, бензин, солярка каби маҳсулотларга ажратиш шарт эмас деган хулосага келдилар. Чунки ёқилғи қуйиш станцияларида улар барибир яна қайта аралаштирилади.

ҚУЛАЙЛИК

Энг кам таъминланган оилаларга мўлжалланган «Инсоф» биржаси иш бошлади. Унга фақат тез бойиб кетишни истовчи камбағаллар таклиф этилади. Аъзолик бадали бор-йўғи эллик минг доллар, холос. Брокерлик ўрнини эгаллашга шошилинг!

Қилич НУРМУҲАМЕДОВ

ШОЛИ ЭКИЛДИ

«Тежамкор» жамоа хўжалиги стадионидан ўтган йили икки қишловга етарлик дағал хашак йиғиштириб олинган эди. Бу йил эса, ўйингоҳда алмашлаб экиш жорий этилди. Яқинда майдон обдон ҳўллатилиб суғорилиб шоли уруғи сепилди.

Абдуазиз ҲОШИМОВ

ЭЪЛОН

Билим даргоҳи қабул комиссияси қошида «Кооператив кисса» иш бошлади. Ота-оналар қабул комиссиясига учрашишлари шарт.

РЕКТОРАТ

Ўринбой НОРМАТОВ

Рассом Н. БЕРДИЕВ

ДИҚҚАТ!

Тошкент Тўқимачилик олий билимгоҳининг кундузги бўлимларига қабул қилиш ҳақида газетамизнинг 26 июн сонида чоп қилинган эълон бекор қилинади.

ЭЪЛОНЛАР

АВТОСЕРВИС УЧУН ҚУЙИДАГИ УСКУНАЛАРНИ СОТАМИЗ:

«ЭЛДИС-1010», «ЭЛДИС-1200» МУВОЗАНАТЛАШ ДАСТГОҲЛАРИ;

ҚУТАРГИЧЛАР;

ҒИЛДИРАКЛАРНИНГ ЖОЙЛАШУВИНИ РОСТЛОВЧИ СТЕНД;
ШИНАЛАРНИ ЙИҒИШ ВА АЖРАТИШ;
ЧИРОҚЛАРНИ РОСТЛАШ;
ЭЛЕКТР ВУЛКАНИЗАТОР;
ЕНГИЛ АВТОМАШИНАЛАР УЧУН МАХСУС АСБОБЛАР ТУПЛАМИ.

МАНЗИЛГОҲИМИЗ: Тошкент шаҳри, Амир Темур (собиқ Энгельс) кўчаси, 118-уй, 607-хона.
Телефон: 34-21-81, 34-66-04.

БУЮРТМАЧИЛАР ДИҚҚАТИГА!

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБААЧИЛИК КОНЦЕРНИ БОСМА МАҲСУЛОТЛАРНИНГ ҚУЙИДАГИ ТУРЛАРИ БУЙИЧА ШОШИЛИНЧ ВА ОДДИЙ БУЮРТМАЛАРНИ ҚАБУЛ ҚИЛАДИ:

— юмшоқ муқовали китоблар, брошюраларнинг ҳажми; 384 қоғоздан ошмаслиги керак, формати $84\times108\,^{1}/_{32}$, $70\times108\,^{1}/_{32}$, $84\times108\,^{1}/_{16}$, $70\times108\,^{1}/_{16}$;

— рангли буклетлар, проспектлар, болалар учун мўлжалланган юмшоқ муқовали китобчалар, ёрлиқ (этикетка)лар, откриткалар ва босма маҳсулотларнинг бошқа турлари. Қоғоз формати 60×45 дан 90×120 см.гача;

— рангли бўёқда бажарилган деворбоб гулқоғозлар ва текстуралар;

— буюртмачининг картонидан ясалган рангли қутичалар;

Сизнинг қоғозингиз ва бизнинг меҳнатимиз эвазига юқори сифатли бажарилган буюртмаларга эга бўласиз!

Қоғоз ёки босма материалларни топишда қийналсангиз, хотиржам бўлинг, Сизга уни биржа орқали харид қилишга ёрдам берамиз.

Босма маҳсулотларнинг тайёрланиш муддати қуйидагича:

тайёр матрица ва позитивлардан — 1 ойгача,
асл нусхадан, яъни оригиналдан — 2 ойгача.

Клише, шильда, бланк, канцелярия дафтарлари концерн қоғозидан чекланмаган миқдорда тайёрлаб берилади.

Мурожаат қилиш учун манзилгоҳ: 700083, Тошкент шаҳри, «Правда» газетаси кўчаси, 41-уй.

Телефонлар: 33-80-07, 33-84-78, 33-90-50, 32-55-31.

МУАССИС: «ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ» ҲАФТАЛИГИ ИЖОДИЙ ЖАМОАСИ

ҲАММУАССИС: МАДАНИЯТ ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР ХАЛҚ АКАДЕМИЯСИ

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

Манзилгоҳимиз: Тошкент-700083, Ленинград кўчаси, 32. Телефонлар: қабулхона — 33-52-91, хатлар ва оммавий ишлар бўлими — 32-56-49

«ЛИТЕРАТУРА И ИСКУССТВО УЗБЕКИСТАНА»
Издается на узбекском языке

Редакцияга келган қўлёзма ва суратлар муаллифларга қайтарилмайди.

Бош муҳаррир: Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Таҳрир ҳайъати: Мурод АБДУЛЛАЕВ (ижтимоий ҳаёт бўлими мудири), Ашурали ЖЎРАЕВ (санъат бўлими мудири), Мирзо КЕНЖАБЕК, Камол МАТЁҚУБОВ (наср ва назм бўлими мудири), Маҳмуд САЪДИЙ (адабиётшунослик ва танқид бўлими мудири), Озод ШАРАФИДДИНОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ (бош муҳаррир ўринбосари), Саъдулла ҲАКИМ (масъул котиб)

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ:
Аҳмадали АСҚАРОВ, Ҳамидулла АКБАРОВ, Шароф БОШБЕКОВ, Эркин ВОҲИДОВ, Одил ЁҚУБОВ, Нафиса ЗОҲИДОВА, Пўлат ЗОҲИДОВ, Баҳодир ЙЎЛДОШЕВ, Дадахон НУРИЙ, Абдулла ОРИПОВ, Турсуной СОДИҚОВА, Тошпўлат ТОЖИДДИНОВ, Жавлон УМАРБЕКОВ, Тўхтасин ҒАФУРБЕКОВ

Навбатчи муҳаррир — Муталлиб СОДИҚОВ
Босмахонага топшириш вақти — 21.00. Топширилди — 20.35

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ

БАҲОСИ 3 СЎМ

Ўзбекистон Республикаси «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг босмахонаси. Тошкент шаҳри. Индекс 64593. Буюртма № Г-230. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12